

Ksaver Šandor Gjalski

Odabrane pripovijetke

SADRŽAJ

IZ KNJIGE TRI PRIPOVIJESTI BEZ NASLOVA:	
DRUGA PRIPOVIJEST	3
NAJA	15
PERPETUUS	22
SA SELA	31
LEGENDA IZ DVORIŠTA KBR. 15	36
ZAŠTO?	50
ŽIVOTOPIS JEDNE EKSCENCIJE	64
LJUBAV LAJTNANTA MILIĆA	86
NACIONALNA EKONOMIJA	110
SVETA NOĆ	112
ČUDNOVATI TESAR	116
LIRSKI INTERMEZZO	118
SA ŠETNJE	122
RJEČNIK	125

IZ KNJIGE TRI PRIPOVIJESTI BEZ NASLOVA

DRUGA PRIPOVIJEST

(1858-1879)

U Zagrebu, u Gornjem gradu, znam za jednu malu kuću posve nisku i neznatnu. U toj sirotinjskoj kući, uz još neke nesretnike, živjela je dugo, dugo godina bijedna jedna šve-lja, imenom Julika udova Horvatekova. Stanovala je tek u jednoj sobici, gore pod tava-nom, a kod nje je bio sinčić njezin, dobri mali Matko. Išla je šivati također u okolicu, na obližnja vlastelinska imanja. Ta joj je zasluga bila milija od gradske, jer je tako prištedjela hrane i, glavno, tako je došla u priliku da joj sin Matko u školske praznike imade zgođe doći na selo i među gospodsku djecu "od koje će se moći naučiti njemačkomu jeziku".

Udovica je Julika bila... ne, tako neću da počnem. Drugačije ću. Bar da odmah kažem, kako je to da znadem o njoj pričati. Eto: bijah jošte onda dijete. I kad mislim na to doba, često i prečesto mislim na jedno. U visokim tamnim sobama očinskoga doma, u vrijeme dugih jesenskih večeri, sakupljamo se mi djeca, sad u jednoj sad u drugoj sobi, oko mlade lijepe ženske da slušamo njezine bajke. Ona bi sjedila pred nekim uskim staromo-dnim stolićem i neumornom marljivosti šivala i šivala. Mi se što uže savili u klupko oko nje, i malo da joj nismo laktovima smetali. Djetinje tuste ručice naslonili bismo na stolić i upirali o njih svoje ražarene obraze, a oči, zastrašene znalične oči posve upiljili u usne

bajaličine. I miš ne bi smio nečuven proći sobom, tako bijasmo tihi i mirni. Ona bi pak jednako šivala i jednako neprekidno, za nas uvijek zanimljivo, govorila i govorila, pripovijedala o vilama i suđenicama, o pedalj-ljudima i gorostasima, o vukodlacima i o onom rajskom dobu kad su ptice i đurđice znale još govoriti, kad je sv. Petar apostol dolazio još na zemlju i hodao oko mlinova i kovača. Bajala je dobra žena jednako strpljivo. Nikad joj ne bi dodijalo, i tek koje dijete trebalo je da istom natukne svoju kakvu posebnu želju, taj čas ga je znala umiriti i redovno mu je ispunila zahtjev. Ah, koliko puta bi uzela odmah po drugi put pripovijedati koju osobito krasnu, to jest osobito užasnu, čim je samo koje od nas uzdahnulo i reklo: »Oj, kako je ovo lijepo! Draga Julika, dajte još jedanput ovu istu.« Molitelja bi samo umiljato pogledala, pa onda odmah iznova istu: »Bio, dakle, jedan kralj.« A mi bismo opet jednako slušali oprezno, mala nam djetinjska srca drhtala od ljubavi za junakom kao i prvi put, iznova smo osjećali kako nam se od znaličnosti i od suzdržanih suza i mišice u obrazima umaraju, kako nam se od straha koža ježi i kako nam srsi tijelo hlade, te bismo se svaki čas obazirali na crne kutove u dugoj tamnoj sobi, i s većim nego obično trepetom slušali zavijanje jesenskoga vjetrova što se je plačno i bijesno lomilo po uglovima staroga doma i sablasno miješao s neprestanim lavežom pasa. Oj, koliko dragi časovi! I svaki put je trebalo mnoge borbe s nama dok su nas mogli rastaviti od »ljubljenih, dobre« Julike te nas sprtiti u djetinjske posteljice.

Inače bijaše Julika uvijek tiha i mirna. Ako je kada štogod rekla, to je svaka riječ glasila blago i posve čedno, uza to i žalosno. Nije se ona prenavljala ili pretjeravala, već je sva nekako disala silnom tugom i pecali. Uopće bijaše veoma ponizna načina. I premda bijaše takva, opet je imala nešto u sebi da joj je svatko iskazivao mnogo počitanja. Mi djeca, pokraj sve ljubavi svoje i pokraj sve dobrote njezine, nikada se nismo usudili na kakvu drzovitost ili obijesnu šalu spram nje. Više je mogla ciglim jednim pogledom svojim kod nas opraviti negoli »informer« i najstrožim riječima. U kuću bi našu dolazila radosno svake godine, pod jesen na više nedjelja, da šije baš za nas djecu. Majka moja silno ju je voljela, a i Julika bijaše majci i cijeloj kući iz dna duše odana.

Kad su u određeno vrijeme pošla kola po nju u grad, bilo je u nas vazdan već prije nestrpljiva iščekivanja. Kod dolaska pljeskali smo u ruke, vješali joj se za skute, a ona je tiho smijući se najprvo pristupila k majci i poljubila je jedva se usnama dodirujući ruke. Tako isto oca. Onda istom redom k nama djeci. Ej, kako smo sretni bili! Ja još danas ne znam ne bih li morao u Juliki nazrijevati prvu svoju ljubav - makar mi je bilo istom kakvih sedam godina. Svakako stoji da sam se često i prečesto ravno pred njom ustobočio i jednako je gledao. A u tome bilo mi je toliko drago i tako lijepo! Još je sada vidim kakva je bila. Visoka u tijelu i nježna i stasita. Blijedo, tek slabo zarumenjeno lice bilo je takvo da sam uvijek pomišljao da mati božja mora upravo tako izgledati. Uistinu prekrasno lice. Tamne modre oči odavahu, istina, mnogo žalosti, no sjale su tolikom dobrotom i vjernosti da sam ja takav pogled još samo u pasa vidio. Kakve joj je boje kosa bila, nisam mogao znati, jer joj glavu pokrivaše uvijek širok crn rubac, koji je duboko u lice padao i davao joj tako izgled koludrice ili svetice, kakvih vidjevasmo na sličicama u majčinu molitveniku. Taj rubac činio je također da joj je lijepo mlado lice, ionako uvijek ozbiljno, još više nosilo na sebi strogost, spokoj nos t i neki mir koji je svakoga silio da bude dobar i učtiv s njom. I, zbilja, nitko u kući nije se vladao prema njoj kao osobi najmljenij uz običnu nadnicu. Majka to i strogo zahtijevala. »Ona je purgarica!« - rekla bi služinčadi kad bi opazila da se koje čeljade nije ponijelo kako je trebalo. Nama pak djeci bi kazala: »Ta Julika je tako dobra, pa sirotica i veoma nesretna.« Sirotica! Već tada gotovo me je povijest Julikina više dirala od povijesti svih nesretnih i začaranih kneginja. A bio sam još dijete, a to je bila onda istom polovica njezine nesreće! Često i često je zatekoh gdje joj niz krasno lice curi suza za suzom. Bio sam, istina, premlad da mjerim onu njenu tugu, no opet sam mogao

poznati da je draga i dobra Julika silno žalosna, pa se skućim u kut i stanem plakati - plakati da mi je daha nestajalo.

Već onda bila je Julika udovica. Ili, pravo da kažem, nama djeci tako se kazivalo. Poslije sam tek saznao da joj je onda još, u vrijeme prvoga moga sjećanja, muž živio.

Bijaše ona dijete čestitih građanskih roditelja. Otac joj je imao negdje u Vlaškoj ulici u Zagrebu dućan s raznom robom. Trgovina mu je išla dobro. No zarana još izgubi ženu, a Julika majku, koja u najstrašnijim mukama svoje teške bolesti i u času gotovo već agonije još je uvijek imala samo na pameti svoje drago dijete, te se umirući ljutila i na muža i na sluškinju što dijete nije dobilo svoj večernji obrok na vrijeme. Otac nije dugo udovovao. Kuća je trebala gospodaricu, te se on po drugi put oženi. Uzeo ljepušastu mladu djevojku iz sela. I sada je trgovina uspijevala, ali svake godine bilo krštenja u kući. Napokon, za kojih deset godina, jedva je dućan nasmagao toliko da prehrani toliku obitelj. Svaki zalogaj, svako parče hljeba imadaše svoju točnu tanku mjeru.

Zato se svako čeljade osjećalo na računu kućnome. Naravno, domaćica nije kod svoje rođene djece počela s prekobrojnima. Njoj je prva Julika bila suviše na računu. I najmanju stvarcu teško joj je priuštila. Silno joj materinje čuvstvo žene rođice¹ jednako govoraše da je svaki komadić hrane i svaka kapljica pića što Julika potroši - oteto njenoj vlastitoj djeci. I Julika je morala od maćehe trpjeti svako zlo i pokor. Mogla se ona naraditi kao nijemi stvor, vršiti posao dviju-triju sluškinja, mogla se suzdržavati od jela, koliko samo dopuštaše narav, i glad utišavati vodom da joj se slabine nadule - sve to ne mogaše da utiša gnjev maćehe. Čim je Julika ponarasila, bude, dakle, maćehi jednako želja da djevojka što prije izide iz kuće, da se uda ma za koga. »Samo da se tko pokaže na pragu, pa ma bio star, gurav, ćorav, sirotan, ma kakav - samo da je muž i da je odvede, da je vodi, vodi iz kuće!« - govoraše žena otvoreno. Julika je također slično mislila. I ona je nestrpljivo iščekivala čas kad će se riješiti svoga zla u roditeljskoj kući. Da joj nije bilo za oca koga ljubljaše vjerno i strasno, davno bi bila odskočila od doma i otišla ma kamo, makar i služiti.

Jednom dogodi se nešto. Onda joj je bilo tek što više od sedamnaest godina. Maćeha je karala i, bome, najposlije stala tući. A nije imala baš nikakva razloga da je psuje. Najstarije dvoje djece posvadilo se i do živa izbilo i izderalo. Maćeha u svome jadu skoči onako u košulji u dvorište, te već zamahne da će po djeci. Taj mah siđe u dvorište i Julika, na glavi s ogromnom košarom dječjeg rublja.

Čim je maćeha uoči, pusti djecu i navali na Juliku. Najprije uzme vikati i grozno psovati što djevojka na djecu bolje ne pazi, nego ih pušta da se tako grdno istuku, te jednome krv iz nosa curi a drugome su hlačice od stegna do koljena poderane. Julika odvrati da je morala rublje prati za najmlađe dijete te nije imala kad da se za drugom djecom ogleda. Nato istom skoči bijesno maćeha i, bome, udari na djevojku te je uzme biti kud je dosegla. Najzad ju je vucarila po dvorištu, držeći siroticu za dugu joj bujnu kosu, i ogromne dojke žene rođice tukle po zraku kano klatno o zvono. U svome jadu nije bijesna žena spazila da joj se košulja odmakla do pupka. Julika u svojim mukama zazivala oca. No umjesto oca pokaže se na vratima, što su iz dućančića izlazila u dvorište, visok, krupan mladić. Taj, ne budi lijen, istragne djevojku iz bijesnih ruku i postavi se ravno pred razjedenu ženu.

- Habakt! Mir! Nije l' vas stid? - odsiječe napolak ljutito, napolak s dobroćudnom šalom. Maćeha se prestravljeno i zadivljeno zagleda u mlada čovjeka, i u tom čudu nije mogla ni

¹ rodica - roditelja, majka

jedne riječi da izusti. On, videći gole silne sise, nešto se zastidi i pocrveni, pa kao da se nije ništa desilo, promuća tek da u dućanu nije nikoga našao, a treba mu za groš čavala. I odmah poče gorostasnom svojom rukom, oko noktiju posve crnom i po prstima još gusto obraslom, pokazivati na dlanu druge ruke kakvih mu čavala treba.

Julika, pokraj sviju svojih bolova i tijela i duše, prva se snađe i povede čovjeka u dućan. Sva zaplakana, još je uvijek drhtala po svem tijelu, i dugo je trajalo dok je našla prave čavle. On joj je pomagao tražiti i ni da bi jednom riječi spomenuo pređašnji prizor u dvorištu. To se Juliki sviđaše. Ionako nije znala kud bi se od stida djela. Kad je napokon dobio željenu robu i platio svoj groš, upita tek je li joj »ono bila majka«. Da, kod odlaska upita još djevojku za ime. Odsele je dolazio svaku večer stoto kupiti, poslije našao zgrade svaki dan da po dva-tri puta dođe u dućan. Saznali su od njega samoga da je kovački kalfa, da je služio osam godina u carskoj vojsci, da je sada stalni »urlauber«² i da se zove Marko Horvatek. Imutka nije imao, ali se nadao da će dobiti mjesto vlastelinskog kovača kod nekoga grofa u zagorju. I spominjući to, nadoveže: »Bio bih ga već dobio da sam oženjen, grofovski provizor neće nego oženjena čovjeka. Veli: - Neoženjeni ljudi bećari su i protuhe - a kako da se ja ženim, kad nemam ništa? Vojništvo mi doista ne smeta. Kapetan mi je rekao da se sad mogu ženiti jer sam osam godina služio. Al što - nemam novaca!« - »E, imadete svoje zdrave ruke, majstor ste, bome svaka varoška djevojka može vas uzeti. Ne tražite ni vi novaca od djevojke, pa ćete naći!« - reče Julikina maćeha.

Odsada je jednako maćeha svraćala s Markom razgovor na ženidbu, a kad je jedne večeri došao kazivati da je jutros sam grof poslao po njega i nagovarao ga, onda mu maćeha otvoreno savjetova neka se s Julikom uredi. On je, bome, davno mislio na to. Tek se bojao ne bi mu je dali, jer, najzad, ipak je »frajla« i »štacunarska kći«. Za nju samu bijaše siguran. Nisu, istina, nikada ništa rekli jedno drugome, ali opet on je nekako mislio da je djevojka uz njega.

I tako se još iste večeri sve uredi, a sutradan pođoše već k župniku kod Sv. Petra da jave svoju nakanu stupiti u »sv. sakrament skupnog hištva«. Susjedi su odgovarali oca. Govorili: »Nema čovjek još 'apšit', a ljudi koji čitaju novine pripovijedaju da će biti opet rata u Italiji, jer se sam francuski car nešto za Talijane zauzimiše.« Otac Julikin gotovo se s njima slagao, ali pred maćehom nije se smjelo takvo što ni spomenuti. I Julika sama teško iščekivaše čas kad će svatovi minuti.

Tako se uzeše. Vani na selu bude mlada ženica upravo blažena i sretna sa života koji je sada počela. Ne - od raskoši prvih bračnih mjeseci. Ljudi hiteći za poslom i dnevnim hljbom nemaju kada da namiču svojoj duši i svome srcu takav luksus. Njena je sreća glavno postojala u dragoj brizi oko malena kućanstva i - što nije više trpjela progona kakvim ju je maćeha mučila. Iz početka smetala joj donekle zabrinutost poradi rata, no sada ujedared utišali glasovi, i ništa se nije čulo. Tek kako su kojih deset-jedanaest mjeseci proživjeli i već čuvali sinčića u zipki, dođe poziv, i Marko morade »izmarširati«.

Sad je Julika, da sebe i dijete prehrani, morala segnuti za iglom. Tako je započela svoj šivalački zanat. Kod domaće je provizorice počela, a odanle su je zvala s vremenom i susjedna vlastela. Već u prvi mah dalo joj se nažao što mora svoje kućanstvo ostaviti i što nije više samosvojna gazdarica. No tješila se da će sve to tek za vrijeme³ biti. Grof joj je obećao da će mjesto kovača čuvati za Marka, a i on je govorio da će valjda skoro doći Marko kući.

² urlauber (njem. Urlaub - dopust, odsustvo) - vojnik na dopustu, na odsustvu

³ za vrijeme - privremeno

No grofova se ne ispuni. Marko je još uvijek bio na vojni, a od bojišta dolazili zli glasovi. O njemu i od njega nikada ništa. Julika je morala napokon uzeti stan u varoši.

Opet je bilo svečera. Julika je sjedila u svojoj sobici i zibajući nogom zipku martljivo šivala. Ta imala je prešan posao da sakupi što god novaca i da pošalje svome Marku, od kojega na sva nebrojena pisma nikad nikakva glasa, osim prije kakvih osam dana kad joj je tuđa ruka priopćila ukratko da je Marko u bolnici bolestan. Htjede mu, dakle, poslati mali krajcarak da mu bude lakše u bolnici. Onog večera jednako joj nekako teško bilo na srcu. Ni ona običajna pjesmica, kojom bi svaki put uspavljivala dijete, nije joj htjela taj put preko usana. Vidjela je naime poslije podne prosjaka bez noge, s vojničkom kapom i medaljom, kako vuče po ulici »organac«. Onaj čas je nešto zazebe u duši i pomisli kako bi strašno bilo da joj Marko takav dođe. I poslije toga nije više mogla naći mira, makar je umovala da bi u tome slučaju došla kakva vijest, da u listu što ga je dobila nije ni jednom riječi spomenuta kakva teška bolest, a kamoli kakva rana. Sjećala se još kako joj je Marko više puta pripovijedao da se vojnici često običavaju, bajagi bolesni, uvući u bolnicu, samo da izbjegnu koji put trudnoj službi. Valjda je i Marko tako učinio! Da, da, bit će tako, prevejan i mudar je Marko!

No sve to nije hasnilo, ona se nikako nije mogla primiriti. Mali se u zipki probudio i zaplakao. Obje ručice i nožice digao ravno u zrak, te ih oblilo svjetlo od svijeće da su se rumene i ružičaste sjajile. Julika naglo pusti svelo iz ruke i prigne se k djetetu da ga cjelovima umiri. Kod toga uzme jednu ručicu i nožicu u ruku i obaspe ih nebrojenim poljupcima, pa mišljaše kako je negda i kod onoga bijednoga prosjaka majka njegova uživala u njegovim isto tako finim rumenim nožicama, a danas - sirotan! I ona, ne znajući zašto, gorko zaplače.

Tako nije čula da je netko pokucao na vrata i, ne čekajući, polako napolak otvorio. Kad je glavu digla, vidi muža svoga kako se na usko otvorena vrata šulja i vuče u sobu, i to tako da je pokazivao samo lijevu stranu tijela. Julika veselo skoči k njemu. Od suza radosnica u očima nije ga pravo ni vidjela.

- Oj, hvala bogu da si došao, bila sam već toliko zabrinuta! - klikne i krasno joj lice opet je sjalo od sve svoje mladosti i od sve sreće.

On se sveudilj nije sasvim k njoj okrenuo, nego jednako tek pokazivao svoju lijevu stranu, a desnom se sakrivao za vratima, baš kao da u desnoj ruci nosi kakav dar kojim je želi nešto kasnije iznenaditi. Ali, dakako, izgledao je tako prašan, poderan i užasno mršav, jednom riječi izgledao je bijedan da je gotovo ludo bilo misliti da takav čovjek može kome kakav dar donijeti. I Julika je tako nekako mislila. A onda, ah, bolno vrisne i, primajući se za glavu, posrne najprije korak-dva naprijed, onda natrag, i morade se nasloniti cijelim tijelom uza zid, toliko je potrese golema nesreća što je pred sobom gledaše. Mužu je falila desna ruka, odmah gore već od ramena, desna noga od sredine koljena. I dugo, dugo plakahu nesretne duše i moljahu milost u boga.

- Kako živjeti sada? - nametalo im se jednako pitanje. Julika sa svojim švelom tek je toliko zaslužila da je mogla jedan želudac za nuždu nahraniti, no kako će odmah tri zadovoljiti? I njegovo i njezino se oko bolno očajno zagledaše u kut gdje je smješteno bilo njegovo oruđe kovačko. Ah, sad mu više neće služiti. Julika je bila blizu gotovu očaju.

Drugi dan je cijela već kuća znala za nesreću. Tu joj prvi progovori sustanar Dimler, muzikant u njemačkom zemaljskom kazalištu i dnevni čar u nekom carskom uredu. Taj joj

reče da Marko, kao isluženi kaplar, imade pravo na službu u kojoj carskoj kancelariji kao pisar ili »amcdiner«,⁴ osobito što je invalid.

- U mome uredu imademo oficijala koji je »amcdiner« i hoda drvenom nogom. Moj je zemljak, tamo iz gornjeg štajera. Dakle, i vaš će muž dobiti službu. Znade li pisati?

- Pisati? Čekajte, čini mi se da znade, jer čitati umije. Ali pisati...? Ah, jao, da je prije i znao, nema desne ruke.

- Uh, istina, e pa što - kao »amcdiner« dosta će biti ako znade čitati.

Odsada je Julika imala nade. Marko je znao pisati; istina nikada bogzna kako. Kako dakle tek lijevom rukom! No Julika se i tu snađe. Još istoga večera sjedili su muž i žena za stolom, i široka kovačka pleća bila su sagnuta nad hartijom, a ruka ljevaka, teška od svoje nemoći, mučila se da pravi slova. Na papir, da se ne odmiče, stavila žena svoj šivaći jastučić i u isti mah i šivala i pazila kako joj muž pravi slova. Tako je odsad vazdan bilo.

Napokon se čovjek uvježbao da je prilično mogao pisati. Kada je o tomu bio potpuno svjestan, morade dnevničar sastaviti molbu za službu, te je Marko i Julika odnesu gospodi. Išli su svakud. Kod toga im tek mnogo pačilo što gospoda nisu umjela hrvatski govoriti, a njima obadvoma bilo je teško ili nikako s nijemštinom. Stoga su »hofratski« ili »štathalterajski« odgovori stereotipno glasili: - Hm, hm. - I redovito, nakon tako kratka odgovora, digla se ili suha duga ili kratka debela ruka uz visoko u zrak ispravljeni vrat, uvijen u »zlatni krogen« pete ili šeste »dijetenklase«, te pokazala na vrata, i onda se odmah potegnuo vrat sasvim u svoj zlatni »krogen«, a nos, što je gotovo jedini još iz njega virio, ukopao bi se u omašni »konvolut« spisa što je upravo na stolu pred njim ležao. A Julika i Marko, nekako posve i zadivljeni i prestrašeni - da, posve bi glupi izišli iz sobe.

No uza sve to, po staroj navadi našeg čovjeka, Julika i Marko tumačili su ovaj pitijijski »hm, hm« kao dobar znak za sebe. Jer da ne bi ništa bilo, zašto im se ne bi odmah reklo?

Ta je dobra nada potrajala još i onda kad i nakon tri mjeseca nije nikakve službe bilo, ni kakva rješenja molbi. No nisu sami tako sudili. Svatko im je govorio kako ne može da bude sumnje te će Marko dobiti službu. Dnevničar, štaviše, našao nekakvu naredbu, neki patent, gdje stoji natiskano da su isluženi vojnici prvi na redu za takva mjesta.

Najzad ipak počeli su se nešto bojati. Jer najprvo je bilo nade da će dobiti kod suda službu, gdje se upravo bilo ispraznilo podvorničko mjesto. No jednoga jutra, kad je Marko pošao k sudu da se raspita i razvidi, pokažu mu nekoga Nijemca koji je tamo iz Šleske došao te postao ovdje podvornikom. Marko se ljutio. »Što treba iz te daljine čovjeka - a imadu nas, mene, hm!« - reče dnevničaru, no taj sav poblijedi i odbjegne iz njegove blizine. Drugi pak jedan utješi ga da će njega namjestiti valjda kod financije ili kod štathalterije, jer bi kod suda ipak teško služio kad mu noga fali, što bi svakako uvelike priječilo kod dostavljanja sudbenih rješidba. Marko se s tim umirio i opet mirno čekao.

Napokon mu dođe molbenica. Julika je baš toliko njemački znala da je mogla nahrpteno rješenje čitati i razumjeti ga. I tu je čitala da se molitelj odbija, jer nije iskazao znanje njemačkoga jezika. Bijednica ostade kao omamljena.

- Dakle, kazuj što je! Kuda me metnuše? - nestrpljivo je upita muž.

- Ništa! - očajno promuća ona, i spis joj se odmakne na pod po kome se mali Matko mučio i klizao da učini prvi korak.

- Ta, to nije, to ne može biti! - klikne on. - Ti nisi valjda dobro razumjela! Eto, šteta, što nismo pitali pandura koji je donesao. Ah, kakav njemački! Ta nisam ja molio da budem

⁴ amcdiner (njem. Amtsdienner) - uredski sluga, kancelarijski podvornik, poslužitelj

sudac ili ašešor, što li! Takvoj gospodi bit će valjda nužno da znadu njemački, ali ja - ja moljah tek mjesto podvornika, a tamo, bogami, nije potrebno da njemački znaš. Ne, ne, ti nisi razumjela. Gdje je molbenica? Oh - na podu. Čekaj - daj se obuci, pa idemo k samomu gospodinu hofratu (dvorskome savjetniku). Kod njega ćemo saznati.

I oni odoše na Markov trg u Namjesničko vijeće ili, kako su onda govorili - u štathalteriju. Dugo su morali čekati dok su došli pred hofrata. Došli su točno u devet, a još u jedan sat nisu mogli pred njega.

Ta od devet do deset i po primaše hofrat samo činovnike, zgrbljene suhe ljude žutih upalih obraza sa sijedim carskim bradama,⁵ s naočalima na očima i odjevene u zelenim mondurama sa zlatnim »krogenima«. Svaki i nesetni⁶ nosio je pod pazuhom silni svežanj dugačkih spisa. Marko, poput svakoga seoskoga kovača, bavio se je mnogo liječenjem, pa je videći ove ljude, odmah mislio da im svima treba ili rogatačke kiselice⁷ ili paglianosirupa. Julika pak sva se od čuda snebivala, videći kako ta gospoda, kojim se podvornici do zemlje klanjahu, pred vratima uvijek najprije stave uho na ključanicu i zadržanim dahom prislušuju čuje li se iznutra kakav glas, kako se onda svaki iskašlje prije no što pokuca i opet žurno stavi uho na ključanicu da čuje »herein« - i kako onda vrata tek napola otvori te još na pragu učini duboki poklon. Ona se je sada čisto plašila toga hofrata, kakav li strašan mora da bude kad ovakva silna gospoda s tako strogim, žučljivim i gotovo bijesnim obrazima pred njim ipak strepe!

Od deset i po do dvanaest nisu ih pustili pred hofrata jer je bila nedjeljna konferencija pod predsjedanjem samoga bana. U dvanaest sati opet su došla neka gospoda koju je podvornik prije unutra odveo; i to je trajalo do jedan sat. Tek u jedan i po došao je red na Marka i Juliku.

- Samo ukratko recite što imadete, jer gospodin hofrat ide skoro na ručak - na Kaptol k biskupu, ne zadržavajte ga, dakle - šapnuo podvornik Juliki u uho kad ih je pustio unutra.

Usmucaju se gotovo uništeni u sobu hofratovu. Unutra je bilo mračno da se nije odmah dalo raspoznati gdje je što. Postave se tik do ulaza.

- Što hoće? - javi se tamo negdje iz kuta za širokim ogromnim stolom s visokom policom neki opori glas u njemačkome jeziku.

Još uvijek nisu Julika i Marko vidjeli hofrata pa ih se zato čisto sablasno doimao taj glas dolazeći kao iz visina zračnih ili iz dubina podzemnih. Zbunjeno uzmu on i ona kašljućati i, da budu sigurni, redom su se na sve četiri strane duboko klanjali.

- No? - javi se opet glas za stolom.

- Hvaljen Isus, njihova milost, mi smo najponizniji sluge! - izmuca napokon prva Julika.

Jedva što su prve riječi pale i čulo se o čem se radi, skoči iza stola sitan mršav čovječac, u crnu dugu i otrcanu fraku, sa žutom parokom na glavi i s crnim naočalima na čelu. Vodenomodre oči čisto zadivljeno i razrogačeno gledahu čas u Marka, čas u Juliku. Zacijelo je bilo čovjeku posve neponjatno kako dolazi hrvatska riječ u te prostorije - i to pred nje-

⁵ **carska brada** - »kajzerbart«, na osobit način njegovana brada sa zaliscima po strani lica dok je podbradak izbrijan (naziv pa austrijskom caru Franji Josipu koji je nosio takvu bradu)

⁶ **nesetan** - posljednji; **svaki i nesetni** - svaki bez izuzetka

⁷ **rogatačka kiselica** - nekada uobičajen naziv za današnju »rogašku« (ljekovita kisela voda iz izvora u Rogaškoj Slatini u Sloveniji)

ga, cesarsko-kraljevskoga hofrata! Iz čuda je pao u gnjev i stao vikati. U ruci je držao još nekakav spis.

- Oho, dakle vi tako malo cijenite jezik države i previšnje službe, vi se usuđujete tako govoriti ovdje preda mnogom... Oho, oho, dakle istina je, eto baš mi se ovdje u tome spisu što ga sada primih javlja, javlja mi se od domaće vaše strane, da se tu nekakve demonstracije nakanjuju, da se tu misli - država će popustiti poradi nesreće svoje kod Solferina⁸ te priznati vam vaš jezik. Oho, dakle to se već počinje... A znate li vi - nastavi uzdignutim glasom - da je to disciplinarni prestupak kad se usuđujete ovdje demonstrirati? Tako je, moj prijatelju - i ja ću vas morati kazniti dati. Da, ali oprostio bih vam ako mi kažete tko vas je naručio i ovamo poslao.

Marko ga nije razumio, tek Julika. Ona htjede da mu odgovori, no hofrat joj strogo dade znak da šuti i ponovi pitanje Marku. Ovaj je, dakako, šutio i tek se morao nasmjehnuti. Hofrat se trže i htjede već da iznova zagrmi. No u dobri čas pade mu na um da pita:

- Razumijete li njemački?

- Niks dajč!⁹ - odvrati Marko i pruži hofratu svoju molbenicu.

Ovaj pregleda spis, nasmiješi se i nekoliko puta zaklima glavom. Nešto je malo znao natucati hrvatski.

- Pa što hoćete jošte? Tu je sve jasno rečeno. Vraćena vam je molba, ja znadem za nju, ja sam potpisao, da, vraćena vam je jer ne možete da budete »amcdiner« što ne znate njemački.

- Molim gospodina hofrata, ali ja moram živjeti, ja ne mogu da radim, a prosjak da budem - pak što će »amcdineru« njemački, to je možda gospodi od nužde - i on se počese po šiji.

- Njemački kao državni jezik od potrebe je svakome koji služi cesarsko-kraljevsko veličanstvo. Razumijete li? To je jezik državni, jezik države, razumijete li? Kako će, dakle, država plaćati i hraniti ljude koji ne znaju njezina jezika? A i previšnja služba iziskuje tako. O, to bi lijepo bilo da nije njemačkoga jezika! Koliko jezika bi morao onda čovjek znati? O moj dragi - i »amcdiner« treba da čita što mu se u ruke dade, a kako će čitati ako ne zna jezika? Da, a mi imademo ljudi koji znadu njemački, a takvi svakako više vrijede nego vi s vašim - vašim idiomom.

- Al ja sam služio cara, ja sam izgubio ruku u bitki kod Solferina, eto još mi nije ni zacijelila rana, ja sam izgubio nogu...!

- To je žalosno, ali - ne znate njemački, ne možete biti u državnoj službi, pak punktum streizand drauf!¹⁰

Marko plane.

- Molim gospodina hofrata, to nije tako! Kad sam morao u vojnike da cara služim, onda nisu gospoda iskala da njemački znam, a vojnička služba - to je barem carska služba kao ni jedna više.

⁸ **Solferino** - selo u Italiji južno od Lago di Garda; god. 1859. pobijedili kod njega Francuzi (Napoleon III) i Sardinci (u borbama za ujedinjenje Italije) austrijsku vojsku; nakon toga Austrija izgubila Lombardiju

⁹ **niks dajč** (njem. nichts deutsch - ništa njemački) - ne znam, ne govorim, ne razumijem njemački

¹⁰ **punktum streizand auf** (iskvareno njem.) - »križ preko toga«, »spužvom preko svega«, »dosta o tome«

- Pustite vi mene. Gle, gle! Napokon se zbilja nisam varao? - i hofrat pogleda postrance Marka te napola glasno reče za sebe: - Taj je zbilja naručen.

Julika ga je razumjela i kaže mu: - Ne, gospodine, ali krivo mu se čini da ga sada carstvo odbija, jer tobože ne zna njemački, a kad je carstvo od njega iskalo krv i život, onda je k tomu dosta bio jezik hrvatski, i nije se tražilo da znade njemački...

- Šutite vi, vi ste dijete, vi tu govorite ludo, gotovo buntovno. Ja sam već rekao: on ne zna njemački, ne može onda da bude kod države namješten.

- To je krivica! - istisne se bijesno i gnjevno Marku iz grla. - Ja dolazim iz rata gdje sam se bio za cara i izgubio za njega i za carstvo ruku i nogu. Gotov sam bogac, lazar sam, a kakav sam bio, bože moj, kad sam otišao! Čvrst, zdrav, oh, nije bilo kovača meni ravna! Sve sam izgubio, a izgubio za carstvo - pa da carstvo sada neće da mi kruha daje. Ja sam u bitki - u vojni talijanskoj - najmanje njemačkih vojnika vidio... pa zar sam se ja za to tukao i krv svoju lijevao da sada ti njemački vojnici dobiju prije mene kruha? Ako mi je moj hrvatski jezik bio dostatan da služim cara pod barjakom, ako se mene nije pitalo da li njemački znadem u času kad sam morao u vatru - onda ne može carstvo ni sada tražiti da njemački znadem. Ja nisam učen čovjek, prost sam kovač, ali ako carstvo drugačije čini, ja znadem da čini protiv boga i protiv pravde...

Hofrat se posve prepao. Njegov ukočeni birokratski duh nije mogao poimati te provale osjećaja koja je posve elementarna bila, i čisto kao da je neka inspiracija dala ranjenomu nesretniku riječi. Hofrat je ostao u prvi čas zapanjen i nijem. Tek se hvatao ugla zelenoga stola. Istom kad se je Marko okrenuo i s onom svojom jednom nogom i štakom drvenom učinio teški nespretni korak k vratima, osvijestio se je hofrat i počeo nešto vikati. No Julika i Marko bijahu već napolju. Na skalinama dotrči za njima podvornik i javi im neka s njim idu na policiju. Tako da je gospodin hofrat odredio.

- Što ste, zaboga, učinili? - dovrši podvornik.

- Što sam... što sam? - Istinu sam rekao, a vi recite gospodinu hofratu da ja nikud ne idem nego kući.

Podvornik se usprotivio i strože mu naložio.

- Pustite me na miru, vratite se otkuda ste došli - bijesno rikne Marko.

Podvornik, vjeran sluga svoga gospodara, ulovi Marka za onu jednu ruku i htjede da ga drži. Marko se trgne i zaleti se u njega cijelim ramenom da je podvornik posrnuo nekoliko koračaja natrag. Bijaše nesretnik posve izvan sebe. Posve se tresao od jada i ljutosti. Dođoše na ulicu. Tu podvornik opet naloži neka zakrenu k gradskoj vijećnici.

Marko ga opet onom svojom jednom rukom rine od sebe i, kao vol koji je izbjegao udarcu mesarovu, ogledne se na sve strane bijesnim pogledom, te spaziv na uglu preko ulice dućančić s prodajom duhana, skoči onamo i zahvati cimer sa crnožutim cesarsko-kraljevskim orlom, pa kako je ljut bio, imao je u jednoj ruci silnu snagu i u tili čas strgao cimer sa zida. Onda poleti prema podvorniku... Ovaj, videći da bi ga kovač cimerom mogao utuci, pobjegne bezobzirce, a bijesni Marko škripajući zubima i sa suznima od jada očima baci cimer o tle i uze po njem gaziti nogom i štakom, a u ruku prihvatio svoju molbenicu te je s vikom derao na stotinu komadića. I ljudi se čitava silesija skupila oko njega.

Dotle sam kao dijete znao povijest Julikinu. I ona i majka, kada je god bilo razgovora o njenoj bijedi, svagda su kod događaja s cimerom prestale i svagda svršile riječima: »I tako je siromah zaglavio!« - Mi smo djeca to uzeli kao da je umro, pa nam se na naša pitanja tako nekako i odgovaralo. No najzad saznadem dalje. Došlo je to ovako. Jednoga jutra, u adventu, izmolim ja od Julike da me je uzela sa sobom na zornicu. Bilo je uvijek za me od neopisiva čara ono rano ustajanje, ona s jutra zapaljena svijeća, odlazak. Istom pak mračno zimsko jutro napolju i žurna hitnja gore k crkvi od koje se razlijevala zvona, onaj svježi čisti snijeg po dolovima, ah, mlada dječaćka duša posve se je gubila u nedohitnim željama i bajnome sanjarenju!

Nismo bili više daleko od crkve. Trebalo je samo da još prođemo komad javne ceste. Julika me jednako sokolila da idem brže. Kad bijasmo po prilici u sredini puta, dolazaše pred nas čovjek polaganim, posve polaganim korakom. Mjesec je još sjao, te je sjena toga čovjeka u dugome razvučenom liku polagano po snijegu pred njim plazila. Julika me uhvati za ruku i bliže k sebi privuče. Taj čas mu se posve približismo. I okrenutih obraza htjedosmo već da mimo njega prođemo.

- Dobro jutro! - pozdravi nas suhim, nemoćnim glasom.

Julika se trže i popostane. Ja ga pogledam. Bio je prosjak, meni se tako bar činilo, bez ruke i bez noge, odjeven u lak kaputić i poderanih hlača. A bila ciča zima. Lice mu je bilo nekako mrko, suho i bolesno, samo velike, duboko upale oči sjahu jakim žarom.

Kad je Julika stala, on se okrenuo k njoj i nije dalje išao.

- Dragi bože, Marko, to si ti... hvala budi majci božjoj! - i ona pristupi posve blizu k njemu.

Bio je zbilja njezin suprug Marko. S onom jednom svojom rukom nekako je bojažljivo prihvatio pruženu desnicu Julikinu, i tek kad ga je ona k sebi privukla, naslonio joj se na grudi. Dugo su ostali šuteći.

- Zima mi je, gladan sam, noge me bole, noga, i ovo - i nemoćno se ogledao oko sebe. Juliki se orose oči suzama.

K crkvi nismo sada išli. Julika uzme Marka pod ruku i zakrene natrag prema domu. Došavši do domaće krčme sustavi se, i mi pođosmo unutra. Julika odmah, još na hodniku, naruči vina i kakvo toplo jelo.

- Ovo je moj Marko - obrati se u sobi k meni što sam se u kut povukao i postrance gledao na njega. Njemu su posve smrзли modri prsti drhtali tako silno da mu se iz čaše protijevalo vino i iz žlice topla čorba. Sada sam kod svijeće vidio kako mu je lice neobično žuto i da kose nema oko sljepočica i nad čelom. A inače bilo lice još dosta mlado.

- Julko, kako dijete? - upita ženu, i oči mu poniknu.

- Hvala bogu, zdravo je. U Zagrebu je ostalo, susjeda Franca, za koju ti pisah, pazi na nj i na sobu.

- Da mi ga je jednom već vidjeti! Znade li reći »tata«?

- Ma kako ne!

- Dakle znade! Ma da - ta ja sam već tri godine, a onda teško mi je misliti da je inače nego onda kad me odvedoše. Pa veli »tata«? - po bijednom suhom licu nesretnikom kao da je prosjao svijetli zračak sunčani.

- Veli lijepo, dječak je to - a svaku večer moli boga za te i za me. Učile smo ga i ja i Franca.

On uzdahne i začas nastavi da pripovijeda o sebi kako je još prije četiri dana »odonuda« otpušten, ali da nije mogao brzo ići po snijegu; za kola da nije imao novaca, pređašnje

noći da je morao spavati u mrzloj nekoj klijeti, te mu je ujutro strašno zlo bilo, pa da je već »ondje« u zadnje vrijeme pobolijevao.

- Prava sreća da si još za vremena pisala, jer tek dva dana prije odlaska došao mi je list tvoj u ruke. Da je zakasnio, ne bih znao gdje si. Uh, kako me boli, nešto me po svem tijelu cijepa i grize.

Julika je za to vrijeme bila naslonjena cijelim gornjim tijelom na stol tik do njega i poduprla lice jednom rukom, a drugom se rukom čas doticala gdje to njegova tijela. Često se je morala posve odvrnuti, i svaki sam put kod toga vidio kako joj se krupna suza spuštala iz svakoga oka niz krasno, sada blijedo lice.

I meni je bilo teško, te sam jednako morao gutati da ne zapadnem u glasan plač.

Kad se Marko nahranio, legao je na drvenu klupu što je oko ogromne zemljane peći bila usađena. Začas se je čulo kratko hripljivo disanje uspavanoga. Julika mu je sjela u podnožje. A ja, ništa ne pitajući, došuljam se k njoj i zagledam se protiv volje u lijepi tužni obraz. Dugo je šutjela, onda gorko i tiho zaplakala; zatim mi je pripovijedala. Sad sam saznao od nje da Marko dolazi iz tamnice, u koju ga poslije dugog istražnog zatvora štampaše radi onog čina s cimerom. Uzelo se da je to strašan zločin. Hofrat je valjda osjećao političku potrebu da naglasi jakost i stalnost svoga sustava. Dakako, nekoliko tjedana kasnije došla je Oktobarska diploma.¹¹ Da je samo nešto prije izišla, Marka ne bi bila zadesila tamnica.

Kad je moja majka saznala gdje je Julika i gdje je Marko, pošalje onamo kola po njih. Marka smjeste u kući vrtlarskoj. Još iste večeri moralo se po doktora poslati, a za tri nedjelje postade Julika uistinu udovicom.

I dugo je poznavali - nju i sina joj Matka. Nije imala sredstava da ga dade u više škole, a dječarac bio je slab i od slabe hrane uvijek pobolijevao te ga nije mogla u zanat pustiti. No pazila je da nauči njemački.

- Neka ne bude nesretan - kao što mu je bio otac, i neka lakše nađe hljeba.

Zato joj ne mogosmo ničim toliko ugoditi nego ako govorasmo s njim njemački.

- Samo da mi njemački nauči - govoraše često - lako je onda! I trgovac, i tko mu drago bio, svak će ga radije primiti. Istina, trgovci su vragovi, to bije i muči djecu; mora takav mali sirotan često nositi veći teret od sebe samoga, ah, a moj Matko - tako je slab i boležljiv. Ni krojač Hanzlek ne htjede ga uzeti u nauk, jer da ne bi ni djece mogao nositi po dvorištu. Zato ću morati gledati da ga sprtim kuda kakvomu gospodinu u pisarnu.

I tako prolažahu godine. Uvijek sam mislio na Juliku i njezina sina, no odavna ih nisam vidio. Roditelji mi se, međutim, odselili s imanja, ja sam se potucao po školama, pošao i u tuđinu na više nauke, pa tako nisam mogao ništa o njoj saznati. Kad se opet povratih kući, nije mi svejednako nitko znao ništa sigurno reći. Tek naklapao nešto špan da je Juliki već dobro išlo jer joj je sin služio negdje u kraljevskom nekakvom uredu, onda da je u vojnike otišao »na veliku žalost majčinu«, pa da će se naskoro vratiti, pa dobiti nekakvu dobru službu kod željeznice ili pošte, jer se u Bosni iskazao i dobio medalju.

Vrlo su me veselili takvi glasovi.

Zadržao sam se taj put dugo na selu. Još kasno u studenom boravio sam vani. Jednoga večera vraćah se iz lova na patke. Bila onakva tmurna večer zadnjih jesenskih dana. Tuga je izbijala odsvakuda, iz svega prsila neka sjeta i dosada. Gusti sivi oblaci letjeli s je-

¹¹ **Oktobarska (Listopadska) diploma** - carski ustavni zakon, izdan 20. X 1860, kojim se Austrija - nakon Bachova apsolutizma - imala preurediti u državu federalističkog tipa

senskim oštrim vjetrom po zraku i hvatali se visova brda te miješali s neprozirnom maglom što se iz vlažne zemlje dizala. Golo već drveće ludo se na vjetru trgalo i lamalo. Po livadama je bliještila razlita voda, po svakoj stazi i po svakom putu dizalo se silno blato, a na cesti po kolonijama povlačile se duge žute mlake.

Već bijah stigao da zakrenem k domu. Tu sastanem čeljade kako sredinom ceste juri po najvećem blatu, ne pazeći ni na što, a jednako nešto govori i rukama maše. Šuštavim se - i prepoznam Juliku. Bijaše prava žalost vidjeti je! Poderana, zamusana, mokra u suknama do trbuha, a u licu suha i blijeda. I krasne negdašnje njene oči duboko su ležale u lubanji, a vjeđe bijahu crvene i otekle.

- Juliko! - kliknem zadivljeno, zasramljeno i bolno. Nije me prepoznala. Opet je zovnem. Onda se trgne i, ne gledajući mi u lice, sustavi se.

- Idem k caru! Ubili mi dijete, baš kao i oca! Ustrijelio se, jao, jao, ustrijelio se. I njemu ne dadoše kruha, a dobar je i pošten je; znade i hrvatski i njemački. Što će više? A oni sada traže još i mađarski! Oh, sve ću milostivom caru kazati! - I ona uzme brzim nerazgovijetnim govorom u nekome mehničkom recitovanju govoriti govor što će ga pred carem držati. A kada dovrši, poleti dalje. Htjedoh je zadržati, potrčah za njom. Vidio sam da je luda. Poslao sam odmah sluge za njom, no ni oni je ne stigoše. Bijednica se sakrila lukavošću ludila te je ne mogoše ljudi naći.

Nekoliko dana kasnije našlo se truplo. Ja je prepoznah - i dadoh pokopati pokraj groba njezina sina koji je ležao u seoskome nekom groblju kod Save - izvan linije posvećene zemlje. Bio je samoubica!

1887.

NAJA

Odavna sam mislio da je moj drug Petar silno nesretan čovjek. Kako je navijek bio šutljiv, nije se, istina, nikad ni pred kim izjavio, ali opet - tko je tek malo imao prilike da se s njime češće nađe, naskoro se uvjerio da ima pred sobom čovjeka koga strašni bolovi mora da muče i dušu mu tište, jer je sav odisao onom gorostasnom i nevoljenom tugom koju ne možeš ničim prikriti, jer se uhvatila i srca i glave i tijela, da ti i same noge i same ruke nemoćno i teško stupaju po zemlji.

Jedared smo se šetali zajedno uz brijeg Dunava - na D..skoj strani. Bila je blaga ljetna noć. U tamnim valovima rijeke ljupko se ogledale sitne zvjezdice s neba i oblačci što su plovili kraj mjeseca. Odanle iz sela donosio vjetar cilik gusala i veseli zvuk gaj da, a prijeko iz bačkih ritova orio se silan poj slavuja. Dolje s vode šumili valovi, a iz crne nejasne mase dolazio štropot vodenica. Iz svega se u tihu večer lijevala voljkost i dragost. Uto se - ili iz vodenica, ili iz kakva čamca, odakle li - zaori snažna djevojačka pjesma. Petar se trgne, stane, pa ni makac dalje. Primijetim da čovjek dršće jače od one trstike dolje među valovima rijeke. »Ista, ista pjesma - njezina pjesma, oh!« zavikne kao lud. Nije htio da dalje šećemo, već, jednako slušajući, ostadosmo na jednome mjestu još i tada kad je pjesma već odavna izginula u noćnome mraku. Najposlije se on okrene od rijeke, uzme me pod ruku, pa i nepozvan uzme mi pripovijedati. Bila je to pripovijest njegove nesreće. Evo je njegovim riječima:

- Na nju mislim i cijelo mi se srce i sva duša trese od boli, od čežnje, od slatke uspomene i od strahote doživljaja. Čisto žedno i požudno dozivam sebi u pamet svaku crtu divne njezine pojave, na usta mi se krade njeno ime gotovo bolnim i slatkim šaptom, pa je u čežnji kao dozivam, a znadem da je nema. Bezglasno ponavljam svaki čas: »Najo, Najo!«, jer u duhu vidim, vidim svoju bijednu siroticu Naju, krasnu srpsku seljanku iz zabitna brdskoga sela tamo u Slavoniji. Bila je prekrasna, i ja nemam riječi da vam je opišem. Tek vam mogu kazati da mi se još sada, nakon tolikih mnogih godina, jednako čini kao da nema više očiju ravnih onim krupnim sivim očima s tamnim zjenicama, kao da... ta šta!... ni onome stasitomu struku, ni onome gipkomu stasu, ni lakomu koraku, ni onim punim a opet nježnim prsima, a najmanje onoj slatkoj tamnoj puti, onoj vranjoj kosi i onome ovalnom licu u kojem se u sklad svela i ozbiljnost i milota, ah, ta čitavoj - ne - nema joj,

nit joj može biti ravne! A ja je nisam ljubio - barem sam tako mislio - dok je nisam izgubio, zanavijek - ej, bože silni, bože užasni!

Prvi put se sretosmo u šumi. Bio sam u lovu na prepelice, a vrućina me natjerala da se za koji čas sakrijem u šumsku hladovinu. Ona je stajala nedaleko od stada i marljivo bola po šarolikoj pregači ili nadrameniku ili šta je to sve bilo. Od prvog trenutka ja se malone oveselio očima o nju cijelu. Čisto sam se sasvim smeo, i tek se poslije nekoliko časova saberem toliko te sebi bez oklijevanja priznadoh da takve ljepote još nisam vidio. Malo te mi ponesta riječi da djevojče oslovim. Tek se nakon poduže šutnje osokolim. A nisam joj ništa obijesno ili ludo rekao, kako to biva u takvim prigodama. Njena divna pojava i neka plemenita ozbiljnost što ju je cijelu obavila branila mi da budem s njom kao sa svakom drugom. Tek je upitah, čini mi se, za put u selo.

U prvi mi mah ne odvrati ništa. Još većma se udubila u svoj posao, pa ni da bi tek letimice okom segnula po meni. Ali ponovim opet, i tada mi jednako odvrnuta lica posve kratko i više rukom nego riječima pokaže kuda da pođem.

- Ala je baš vrućina! - uzmem ja i skinem šešir da otarem znoj sa čela, a lankasterku skinem s ramena i sjednem na najbliži panj.

Djevojka učini kao da me i nema tu.

- A čija si ti, seko?

Ne odgovori mi ništa, već se pomače dalje, tobože da vidi kud joj stoka hoda.

- Pa što si takva, bog te ubio! Ta što ne kažeš ime svoje? - uzmem ja onako pravo po seljački.

- A šta će vam? Ta, eto odavle sam iz sela - otrese se na me i učini da će se sasvim udaljiti, pa prestane raditi i počne zazivati junad što se kojekuda rastrkala.

- Šta će mi?! Ta kršteni smo ljudi, a čovjek čovjeku kaže kako su mu na krstu nadjeli.

- Da, čovjek čovjeku. E, ali ja sam djevojka - našali se ona.

- Dakle djevojka! Pa reci jesi li Tejka, ili Miljenka, ili Mara?

- Ta nisam. Ja sam Naja Toše Nedeljkovića.

Nato sva porumeni u licu pa odleti od mene.

- Džaba i lov i prepelica! - nadade mi se te zakrenem pravcem kuda je djevojke nestalo, sve u nadi da ću je gdje god naći.

Otada eto mene svakog dana u šumi i svaki dan sam se našao s Najom. U prvine se djevojče od mene divljalo, ugibalo mi se, štaviše, katkad bila i goropadna ako sam htio da se šalim poput seljačkih momaka. Zato sam čisto nekako plah postao uz nju, a valjda baš stoga priviklo se djevojče mome društvu. Najposlije mi se sasvim povjerila jer sam, veli, nekako drukčiji od ostale gospode. Pripovijedala mi domaće brige, čavrljala o zgodama i nezgodama sela, pričala mi kako su momci na nju kivni što neće više da ide na prelo i što neće da igra u kolu.

- Zašto nećeš? - upitam je.

- Što ja znam? Ne da mi se, pa znate, kako ono kažu varošani, da se iz prela svašta može ispresti, te onda »djevojka suze lije za lanjske smije!« No ja se šalim, ali i moj babajko kaže da nemaju paori zašto da se vesele. Misli on zbog nove mjere u zemljama.

- A, misliš komasaciju?

- Tako nekako; ali ded'te, gospodine - i uzme me ispitivati o »pravu i zakonu« i o toj novoj mjeri. I nikad joj se dosta ne nagovorim. Najposlije ju jedared prekinem:

- A što ti, Najo, toliko o tome? Za to su postavljeni ljudi da se brinu. Što bi djevojka!

- Istina. Ja to i govorim samo s vama, neću s drugima. Ali čula sam, i sav svijet u selu govori, da naš popa dopušta te je indžilir odsjekao staro groblje spahiji, k njegovu dijelu, a novo će groblje dati daleko negdje u šumi.

- Pak! Šta je tebi za to?

- Gle, kako nije? Naši stari, naši djedovi i pradjedovi leže ondje, veli moj babajko. Ovo groblje služi selu još odonda kad su stari naši došli iz Bosne. Pa sada da spahija svoju čordu onuda tjera, a nas da ukopavaju sred šume, kud se vuci i lisice legu!

Ja je sav u čudu pogledam. Bila je sva blijeda u licu, i ja ne znam zašto me je taj čas živo podsjetila na Čermakovu Crnogorku.¹²

Inače nije bilo da bih štogod s njome doživio. Upravo stoga nisam ni mogao znati kako je u mom srcu za nju. Najposlije, kako sam i mogao doći na takvo što? Samo u posljednji čas - no i ono je tek prosinulo!

Izašao ja već u zoru iz kuće da pođem u lov. Kad stignem u selo, sve je ondje mirovalo. Put me vodio uz selište Nedeljковиća. U šljiviku kod studenca spazim Naju. Baš je umila lice i uzela se češljati. Aj, bože moj, kako je bila divna, kako svježja i krasna! Sinji sjenak jutarnjega svjetla zatalasao se na crnoj raspletеноj kosi, spustio se na nešto uvijeni vrat, da se onda zalije kroz napola razgaljenu košuljicu na djevičanska krasna njedra - eh, ja nisam u taj mah mogao sobom da vladam, onako razdragan skočim hitro do nje - ona me nije primijetila - pa je zagrlim i poljubim. Ona se istrgne i obi jesno zacikne. Nije se razljutila ni ražalostila u prvi čas dok je mislila da je to kakav momak iz susjedstva. No kad se, visoko zamahnuvši krepkim laktom, okrenula meni i poznala me, onda iščezne s lica onaj ljupko drski i šaljivo osorni osmijeh, oči joj se sklope, te sva zbunjena i nikom ponikla skloni obje ruke i oba lakta oko gologa vrata i nagih njeđarca. Sad sam se tek pokajao što sam uradio, no opet samo promućao »Oj, krasna Najo, mila moja!«

- Da sam vam mila, vi toga ne biste bili učinili! - gotovo bolnim, čisto drhtavim glasom odsiječe mi ona i polaganim se korakom pusti k dvorištu. A ja, luda, zablenuo se i jedva mogao pojmiti da ovakva seljačka djevojka može tako divno misliti, pa sam se još više uvjerio kako je plemeniti stvor moja Najja. Ona takva, a ja je uvrijedio, titrao se s njom kao sa svakom iz sela - oh, meni bude strašno teško! Još teže mi bilo kad sam je zamijetio dolje u bašči kako stoji kraj busena karanfilova i svaki čas tare suze. Od stida, pokunjenosti i zabune nisam smio da priđem bliže. A ona se tada obazre prema mjestu gdje sam ja sveudilj stajao, i meni se pričinilo da joj se lice nekako sjaje, da kroz isplakane oči prodiere zraka neobično blažena pogleda. Uto se diglo baš sunce iznad obzorja, ljupka crvena svjetlost poigrala po rosnom lišću šljiva, po tankom vladu trave - sve se u jedan mah obililo ružičastim i bijelim sjajem. Tek daleko prodolje drhtalo još u ljubičastu prelijevanju zore, ostalo se sve rasjalo mladom jutarnjom jasnoćom, i sve je bilo slično dražesnu osmijehu taj čas preobučena djeteta u kolijevci. Negdje na grani nada mnom, visoko u vršku, rasplinuo se sitan zvonak glasić neke ptičice. Bilo mi je taj čas tako neizmjerne široko u grudima, tako neobično i čudesno. Silna zadivljenost, sreća, požuda uznijela mi dušu, i nisam se pitao je li sjaj u licu njenu tek od sunčana odsjeva, već iz dna duše kliknem pobjedonosno i veselo: »Najo, Najo!« i poskočim dolje do nje. U taj par netko me zovne glasnim veselim osmijehom. Obazrem se. Za mnom stoji prijatelj moj Gejza, domaći spahija, strastan lovac kao i ja, i objestan kolovođa mnogoj šali.

¹² Čermak, Jaroslav (1830-1878) - češki slikar poglavito historijskih motiva (kod nas osobito poznat po platnima Ranjeni Crnogorac, Crnogorka)

Zastidim se, preplašim se da nije možda čuo moga usklika, da ne pogađa možda sve, i čisto mi je - jao, kukavštine li! - bilo lako kad sam iz bockanja mogao razabrati da je on cijelu tu stvar shvatio kao obično ašikovanje.

Odem s njim, a za Najom se nisam više ni osvrnuo.

Toga se dana nisam usudio da pođem tražiti djevojku; isto tako ni sutradan, pa ni trećega dana. A četvrti sam dan morao u službenom poslu otputovati na duže vremena u posve protivni kraj kotara. Ondje sam probavio četiri mjeseca, a bog zna dokle bih još bio tamo da najedared ne dođe poziv da se odmah povratim u sjedište svoje oblasti, jer treba da preuzmem vrlo važnu službenu stvar.

Za dvanaest sati znao sam kakva je to »vrlo važna službena stvar«. U selu Najinu pobunio se narod protiv nove razdiobe posjeda, kako je određena segregacionom i komasacionom parnicom. Poubijali razjareni seljani dva ili tri vlastelinska biroša, jer su htjeli da oru zemlje koje su dosad bile seljačke, a u komasaciji pripale vlastelinstvu. Rastjerali povjerenstvo koje je istoga dana imalo da zatvori staro groblje, jer je po novoj mjeri palo pod granice vlastelinskih šuma i pašnjaka. Najposlije su paroha, s knezom i starješinama zatvorili u općinsku stražaru, a čitavu vlastelinsku čordu uhvatili su tobož na kvaru, jer je bila na paši po pašnjacima koji su prije pripadali seljacima. Gotovo čitava buna, te se nije nitko usudio u selo. Predstojnik je brzojavno pozvao vojsku, a mene je odredio da budem oblasni povjerenik kod brahijalne ovrhe. Ja sam naime na žalost svoju - ah, na sramotu svoju! - bio na glasu kao neobično »energičan čovjek«. Tome sam glasu imao da zahvalim što su me uvijek izašiljali u takvim opasnim prilikama. Ne znam da li sam uistinu bio energičan, no istina je živa da sam znao skršiti najobjesniji otpor, i to ne tek među slavonskim narodom, kojega miroljubivost i mlohavost nije prikladna za otpore, nego i među narodom zagorskim, kojemu u žilama teče još mnoga kapljica Gupčeve krvi. Dakako, danas... danas nisam više takav. Ali onda sam bio još mlad, lud, vjerovao u sve, pa i u svetost, opravdanost i korist zakona, države i društva. Stoga sam u prilikama otpora držao da mi je prva dužnost uspostaviti snagu zakona i svaku centrifugalnu volju pokoriti volji zakona i vlasti. Ah, da, kobne li ludosti! A takve se ludosti upravo zaodijevaju u svakojake bezumne formule. Najposlije tako mora da bude, jer ne podnose golotinju razložnosti i njenu jednostavnost kako ih istina podnosi. Mene je takva luda formula posve savladala te sam mislio da sam na visini savršenstva kad u prilikama pobune narodne nisam poznavao nikakvih obzira koji bi mogli oslabiti strogost mjera što su potrebne za mir.

Toga puta nisam baš nimalo bio u brizi da li ću moći red uspostaviti. Držao sam da je prijava pretjerana i čisto sam mirna srca mislio na čas kad ću s bataljonom vojnika uljesti u selo. Štoviše, radovao sam se što ću opet vidjeti Naju. Onaj njen razgovor o segregaciji bio sam sasvim zaboravio. A ipak - mogao sam se sjetiti! Ali često kao da neka viša sila utječe i svu običnu logiku naše duše i naših djela gurne u zakutak, pa udesi onako kako ona hoće. Tako se ja nisam sjetio tog razgovora, niti sam bunu u ikakvu svezu dovodio s Najom, mada su mi u stanu kazivali da je za moga odsuća nekoliko puta dolazila seljačka neka djevojka i silno raspitivala za me, a ipak nije htjela kazati zašto dolazi.

- To nije Naja?

- Ne znam kako joj je ime, ali je bogme lijepa bila! E, gospodine mladi, ta vi baš znate šta valja! - i stara se moja gazdarica lukavo šaljivo nasmiješi i zaprijeti mi prstom.

- A, ta nemojte! - i već da se otremem, ali ona:

- Čekajte, čekajte, gospodine, donijela je nešto za vas! Odmah, odmah! Donijela jednu šarenicu.

- A što joj niste kazali gdje sam!

- Čemu? Ha, ha, ha! Ipak ste bili predaleko, pa sam mislila, nemojte da se ljutite, jest, ja sam mislila da vam ne bi možda bilo drago. Jest, đavo bi znao kakve su danas djevojke! Ne stidi se to ništa, pa da vas traži što se zbila neprilika! No, vi me razumijete. I tako sam ja mislila, još ćete dosta rano saznati.

- Ne bulaznite koješta, molim vas! - presiječem riječ brbljavoj babi i pohitim napolje da prije odlaska kupim Naji svilenu maramu i fine vune. Bio sam gotovo sav nestrpljiv da što prije budem u selu i da se s Najom sastanem. Vozeći se onamo, više sam mislio kako ću udesiti taj sastanak negoli kako ću izaći na kraj s bunom.

Što da govorim o buni? Već sam u prvi mah razabrao da izvještaj nije bio pretjeran. Samo još jedan čas, i mi bismo prekasno bili stigli za paroha i starješine. Stražara je već gorjela na jednom uglu. No opet, u selu nam je bio lak posao. Bilo je tu tek nešto ljudi. Nije mnogo teže bilo ni u polju. Seljani - nije ih bilo baš bogzna koliko - pobacali se, istina, potrbuške po zemlji da prepriječe oranje, i objesili se za točkove vlastelinskih plugova. Bilo je i silne vike da je spahija podmitio sud i gospodu i starješine; no kad se vojnici približili s bajonetima i dvojicu ili trojicu dogurali do zida, onda se razbjegao svijet. Teže je bilo u šumi i po pašnjacima. Ondje sam morao upotrijebiti puške. No prava se teškoća ukazala tek kod groblja. Tu se sleglo gotovo cijelo selo. I staro i mlado, i ljudi i žene, svi su bili ovdje, i svatko najmanji, i svatko najnemoćniji držao je barem ćulu u rukama. A vidjelo se i pušaka i kosa i sjekira. Nekakav zamrljan, otrcan deran lupa kao bijesan po seoskom bubnju. Kao da je sada došao do prave sigračke! Prije no što su nas primijetili, bilo je svakojake vike, kletve, halabuke, bilo i smijeha, lakrdije i svake vragolije. »Viču ljudi - dobar znak! Pseto koje grize - ne laje!« - pomislim u sebi. čim se mi pokazasmo, nastane grobna tišina. Svjetlucanje nataknutih bajoneta na puškama vojničkim imade u sebi nešto strašno, nešto slično vijuganju zmije, pa je djelovalo na narod. Za prvi se mah sve prepalo od strave. Ja upotrijebim tu zgodu pa ih uzmem glasno pozivati da se odmah razidu. No ovoga puta, ili sam bio drugačiji no obično, ili - što li - ja ne znam, moj glas nije imao u sebi sve snage kao drugda, a ja sam to u sebi dobro osjećao. Zato i bude da se na moje riječi podigla silna vika.

- Ne damo mi! Prodale nas starješine i paroh. Dobili najbolje zemlje, pa pristaju uza spahiju protiv naroda. A kuda će toliki svijet kad mu sve oteše? Pa i svega toga nije dosta gladnim vucima, nego daj otimaj sirotinji i ovo groblje gdje nam djedovi i pradjedovi od zemana počivaju - još odonda kad dođosmo iz Hercegovine prije dvije stotine godina!

Tu mi padnu na um Najine riječi te se prestravim. Poskočim naprijed i, ni na što ne pazeci, uzmem uporno gledati među svijetom nije li i ona ondje. Odlanulo mi je kad je nigdje nisam našao. Ali se opet nisam sasvim umirio. I sad je tu prvi put bilo da sam se ušeptrljio. Štoviše, čisto sam se ustrašio kad sam pomislio da me ona može vidjeti ovdje. Što će ona? Zamržit će me kad vidi - ta ja sam taj - oh, do đavola sve! Što baš mene da odrede!

Seljaci su dotle sve jače stali vikati. Što sam ja više oklijevao, to su oni bili gori. Bijesnoj životinji i razjarenu čovjeku ne smiješ nikad odati svoje neodlučnosti ili svoga sažaljenja. Tumači ti on to kao slabost. Tako se i sad seljani prodrznuli, te stali bogme baš navaljivati na vojnike. Kapetan je nekoliko puta zaaskao od mene da izdam naredbu. Najpostije nisam imao ni kud ni kamo. Sa strašnom se mukom svladam i postanem hladan. Dadem zapovijed da se juriša. No seljani dočekaju vojsku kamenjem, a bogme i pucnjavom. Tu se već nije moglo otkloniti prolijevanje krvi. Ali ipak - za prvi mah naredim vojsci da puca u zrak. Ljudi pogodili to pa ostali na mjestu.

- Ta ne smiju oni pucati. Carski su ljudi, a kako će car, naš premilostivi otac, dozvoliti da mu narod ubijaju. Ne bojte se, ljudi!

To je bio odgovor na prazni hitac, te se svjetina uzela rugati vojnicima i bijesno se gurala protiv njih. Ukratko da rečem, dođe bogme do pravoga okršaja. Padoše četiri vojnika i jedno petnaest seljaka. Sada je narod stao bježati, te mi zauzmemo groblje.

U taj se čas na najbližem brežuljku prema nama ukaže žensko čeljade i glasno stane pozivati narod da ne bježi nego da se vrati natrag.

- Kukavice! Zar ste vi Srbi? Je li vas za to srpska sisa dojila, srpska majka othranila? Na prvi glas puške bježe kao zečevi! Sram vas bilo! Tko je čovjek, amo do mene, pa natrag! Dokle ćete dospjeti ako dopustite da vam otmu grobove vaših predaka! Ovamo, ovamo! Ta neka pucaju, evo im cilja! No, kad ste takvi junaci, gađajte u ova bijela njedra moja!

Ja sam po glasu tom poznao Naju i spazio sam kako se izvezeni košuljak razmetnuo te se zasjale dvije divne djevojačke dojke, bijele kao perje labudovo pod vratom, oble kao jabuke, a čvrste kao mramor. Čudnovato, gotovo nevjerojatno, a opet je bilo tako. Bi jedan čas u meni te nisam u sebi ništa drugo osjećao do ljepotu, sjaj i porazni čar tih grudi. Tek se za nekoliko trenutaka dosjetim svoj strahoti koja je bila u situaciji. Sav pocrvenim. Strava i bojazan učine te sam bio sav nemoćan, uništen. Ta bio sam bez svijesti. I tek se na užasni krik kapetanov prenem. Vidim ga gdje leži u krvi. A dalje ne znam jesam li kakav nalog dao, bilo riječju, bilo znakom - ja ništa ne znam, tek strašna mi se slika vječno diže pred očima, kako sam vidio ondje na brežuljku gdje Naja ruke u zrak diže, a iz onih njenih grudi suklja crven vrutak krvi te se bjelina miješa s crvenilom a Naja pada na zemlju.

Nisam ni na šta više mislio ni motrio, nego poletim do nje. Još me je poznala. Rekla mi nije, istina, ništa, ali kad sam se uz nju bacio na travu, digla je s teškom mukom nemoćnu glavicu a spustila vjeđe. Ja joj maramom zaklopim ranu, a onda pridignem jadicu pa je ponese iz meteža, trčeći prema selu. Posao je bio ionako svršen. I sada, noseći smrtno ranjenu djevojku na grudima svojim, sada, u strašni taj čas kad sam je zanavijek izgubio, sad sam osjetio gorostasnom snagom nabujalo čuvstvo i shvatio da ja tu malu siroticu ljubim više nego što ljudsko srce može podnijeti. Kako mi je to bilo strašno! Pa i sad mi je jednako tako teško! Tek mi pomaže kukavština ljudske prirode, koja se privikne svakoj nevolji i svakoj mucu. Teško mi je, preteško, i često pomišljam da baš silno plaćam za grijeh što sam zapovijed zakona više cijenio nego volju narodnu, mrtvo besvjesno slovo više nego žive otkucaje srca!

Još je nisam jadicu pravo ni metnuo na postelju, a već je pala u agoniju. Stala je glasno bulazniti. Iz riječi njenih bez sveze mogao sam ipak razumjeti da jednako sniva o meni. Sjećala se vremena naših susreta u šumi. Pa onda se dala u neko bugarenje. Slabi joj se glas sve više skladao u pravilni ritam recitacije; najposlije je čisto bilo kao da pjeva. Nemoćni glas tanko je drhtao zrakom, baš kao titraj pukle strune. A začas se tako lako oti-
mao iz grudi da je bio čisto kao tužni zuj pčele koja je daleko negdje zalutala u mreže paukove. Riječi nisam mogao sasvim razabrati, tek je dolazio jednako isti refren u kojem sam čuo riječi: »dika moja« i »otela mi mladi život«, a uz to napjev tužne narodne pjesme! Ah, nikada neću zaboraviti! U onaj čas, u onaj prokleti čas najposlije sam zaridao i pao bijednoj djevojci licem na ranjene grudi.

Kad sam se trgnuo iz najveće boli, nije više sirotica bulaznila već je široko razrogačenim očima gledala u mene. Isprva joj je pogled bio sasvim ukočen, no malo-pomalo dobivale su oči života te su najposlije u njima zatrepale suze. Htjela je ruku da digne, ali nije više mogla. Oči joj se sumorno svrate na moju ruku, a usne joj se maknu kao da su žedne za poljupcem. Zatim opet stane gledati mi u lice. Jao, taj mi pogled još jednom zre u dušu, ja ga jednako vidim, ja osjećam taj krasni, i tužni, i sretni, i bijedni, i ljubavni pogled, sličan pogledu nasmrt ranjene košute.

Ksaver Šandor Gjalski: Odabrane pripovijetke

Još trenutak, dva, i ona nije više disala. Ja sam s posljednjim njenim dahom izgubio sve. Može li čovjek gore proći na ovom svijetu? Imade li još što tako strašno, kao što je strašno biti ubica svoje ljubavi? Ja ubica njezin za volju... za volju onomu koji nije bio uz narod!

Ah, ta man'te me i upamtite: Glas naroda, glas sina božjeg!

1887.

PERPETUUS

Jedne sam zime putovao k prijatelju da provedem Božić kod njega. Dobro njegovo ležalo među Stubičkom i Zagrebačkom gorom. Imao sam do šest sati vožnje pred sobom. Polazeći od kuće bilo je lijepo vrijeme, no u polovini puta podigne se mećava. Vihor je zavijao od gore do gore, snijeg se spustio, i ja sa svojom kočijom ne mogoh dalje. Nije bilo druge nego da prekinem i ma gdje stanem pa da posudim saonice. Tako dospjeh u krčmu Židova Davida u L. On mi obeća dobiti sve što treba, no uvjeri me da to neće biti do poslije podne. Morao sam, dakle, ostati u njega preko objeda. Odvede me u svoj privatni stan, štoviše, u svoj salon s crvenom garniturom i portretom kraljevim i kraljičnim.

Čekajući na jelo, stanem uz prozor da, bez misli a s mnogo dosade, gledam kako snijeg gusto leti zrakom. Pred krčmom bijaše pusto. Nigdje ni duše. I vrabaca je nestalo; sakrili se pod sušu, i tek od časa do časa čulo ih se nešto. Cesta bijaše posve zatrpana snijegom, i nije se razabirao put od grabe. Kolomiji ni traga. Osjetih u duši onu osamljenost i čuvstvo slabosti što je često zima i zimski predjel u čovjeka pobuđuje. I htjedoh da otiđem od prozora. No taj mah pokažu se na cesti seljačka kolica. Niski dugodlaki konjići teško se otimahu snijegu. Jedva jedvice su išli naprijed, i to samo zato što je dugonja seljak silno vikao, mahao rukama i podizao se sa svoga niskoga sjedala da ih jače i bolje dosegne bičem kojim ih je grdno lemao.

Otraga na nisku sjedalu od kukuruzovine sjedi starac, posve zguren i u se stisnut od zime. Tek na glavi ima šubaru astrahansku, nalik na kalpak, tijelo pak zavio u trošan škotski plašić. Tik do sebe drži punu torbu starinskog oblika - onakvu od vune sa slikom psa na jednoj i drugoj strani, a pas je sličan više jelenu ili divokozi negoli psu.

Kolica stanu pred gostionicom. Starac se najprvo ogleda na sve strane i onda ustade s teškom mukom. Da se isprtlja s kola, morao mu seljak da pomogne. Pa i bile su mu noge i ruke od zime i zla smještaja malone ukočene. Morao je nekoliko puta oko kola brzim korakom protrčati da ga mine ukočenost. Trčeći tako, lepršao mu je kratki plašić, smicao se lagan jesenski menčikov,¹³ treptjela duga mu sijeda kosa i brada, a to je sve prikazivalo tako jadovnu bijednu sliku da me je čisto zazeblu u duši i da sam se pobjojao da sirotan

¹³ **menčikov** - vrsta jesenskog odn. proljetnog ogrtača (po ruskom knezu Aleksandru Daniloviču Menčikovu, 1672-1729, ministru Petra Velikoga i Katarine I)

neće moći u krčmu. Sad segne očima gore na prozor. Bile su to krupne modre oči neobično dobra i blaga pogleda. Tronuše me te oči. Sad pogotovu zaželjeh da starac uniđe u kuću, i bude mi čisto lako na srcu kad ga vidjeh gdje je stupio na prag i prihvatio kvaku. »No - neće ga Židov dovesti ovamo!« - dosjetim se, pomišljajući na izgled starčev, a znajući da je Davidov salon samo za goste kojima se može dvostruko računati. I odlučim da pođem i ja u običnu sobu za goste. Uto eto Davida.

- Dolje je jedan putnik. Ako bih ga smio dovesti ovamo, ja bih molio... no da - starac je i gospodin je, a dolje nije naloženo. Smijem li dakle?

- Ma naravno. Nisam ja gazda ovdje, nego ste vi. A i bit će mi baš milo.

Začas stupi u sobu starac. Sad sam vidio da mu je lice nabrano i masti žučljive. No neka smirena blagost prsila je s njega. Makar je izgledao nekako potišten, gotovo pokoran, opet je i neko dostojanstvo bilo u njega. Nije započeo razgovora, već je u donjem dijelu sobe šetao iz jednoga ugla u drugi s položenim unatrag rukama i stupajući čvrstim polaganim korakom.

David dođe u sobu i zapita ga da li želi uzeti objed.

- Objed? Jest, jest. I molim vas, dajte kočijašu litru vina, pa nešto mesa s varivom. A što bi za mene bilo?

David mu nabroji sve što ima u kuhinji. Starac ga sada točno i oprezno upita za pojedine cijene. Onda se još nekoliko puta prošeće od jednoga ugla do drugoga, te najposlije izabere najjeftinije jestvine. Tada odmah sjedne za stol. Za kruhom segne i prije donesene čorbe, no opet ga nije tim ni časkom ostavio njegov poštovani izgled.

Mene se sada još simpatičnije doimao. I ne iz puke dosade ili iz puste znaličnosti, već baš iz simpatije ja mu se približim i počnem s njime razgovor. Kažem mu svoje ime i svoju nepriliku. On se nešto smeteno pridigne sa stolice, pruži mi ruku i predstavi se.

- Ja sam doktor Maljević, sudbeni pristav. Moram priznati da sam se posve zadivio.

Takav starac - pa istom na najnižoj ljestvici činovničke hijerarhije! Pa - čovjek doktor, naobražen dakle - a toga nije u izobilju u nas! I starac mora da je opazio moju zadivljenost.

- Zar ne, začudo vam je - vidjeti me ovako stara, a tek pristav? Eh, događa vam se tako u svijetu. Dok sam bio mlađi i gledao jednako kako vještiji »sokolovci« vječno preko moje glave skaču, ja sam, što da tajim, trpio od toga. Istina, nikada iz nenavisti, tek me je bolje lo što sam se morao uvjeriti kako je u svijetu sve samo sreća i ništa nego sreća. A kad su me zapostavili, uvijek sam se morao odreći kojeto nade, kojeto želje. Najposlije projurilo vrijeme nada i želja, a tim i lakše podnosim svoj križ. »Ja perežil svoi želanija, ja razljubil svoi mečty! Ostalis mne odni stradanija - plody serdečnoj pustoty.« Poznajete li Puškina? Da, da. »Živu pečaljnyj, odinokij - i ždu: pridet li moj konec?«¹⁴ - Tako pjesnik, a ja mislim: zacijelo mi je u duši isto kao da sam »vijećnik Stola sedmorice«¹⁵ - jedan star, drugi star - napokon svakoga isto čeka. Tek onda ne bih jeo kupusa, već pečenja. A bi li u tome bila mnogo veća prednost?

Mene su zadivile te riječi. Način, kojim ih je izgovorio, nosio je na sebi filozofski biljeg. Bio je svakako izljev onoga mira što ga postiže čovjek umnik, koji je naučen misliti i koji je ušao u trag pravoj vrijednosti ljudskih ciljeva na zemlji. Osim toga i poznavanje ruskoga pjesnika uvjeravalo me da preda mnom stoji čovjek književno naobražen. A ja ga u

¹⁴ **Ja perežil...** (rus.) - Preživio sam svoje želje, kanio sam se maštanja. Ostala su mi jedino stradanja - plodovi pusta srca

¹⁵ **Stol sedmorice** - vrhovni i kasacioni sud u starom hrvatskom sudstvu

prvi mah mjerih tek mjerilom »gdjekojih« naših činovnika. Starac me sve više zanimao i sve mi bliži postajao.

- Dobro za vas da tako uzimate. Ja sam imao prijatelja koji je, jadnik, upravo poradi slične zle sreće svršio u ludnici. Napokon, čovjek koji sebe umije cijeliti, svakako mora da silno trpi.

- Istina je, i ja vam rekoh da sam trpio - oh, i koliko sam trpio. Napokon - bio bih ili luda ili Tartuffe¹⁶ da tajim ili da mislim, no da, da ne bih znao da nisam baš posljednji i baš najgori. Znadem da nešto valjam i da me upotrebljavaju, o i kako upotrebljavaju! A to mi i priznaju. Koliko puta malo da nisam zapao od jada u suze i u očaj kad sam vidio kakvi ljudi naprijed jure, bez znanja, bez značaja, bez kreposti. Ali ja ne krivim stoga ni ma koga. Takav je svijet i život. Ako si dobio nešto soli u glavu i nešto srca u grudi, eh onda treba da si osobite sreće ako hoćeš da se proturaš u množini tih silnih klipova koji ti se stavljaju pred noge u obliku laži, u duhovima srednje ruke, u interesima slabijih, u protekciji, eh, tko bi nabrojio sve neprilike i suprotivštine! I opazio sam često, vrlo često, da ne treba da imaš neprijatelja ili protivnih prilika ili takvo što. Često zlim slučajem ili, bolje da kažem, po zloj sreći nasjedneš i nikud dalje! Zavisi vam, da što postignete ili da dođete na slavni glas, od slučajna posla koji vam dopadne ruku, od mjesta u koje vas je udes bacio, što ćete tu ljude kriviti? Vjerujte mi, ja sam star i prošao sam unakrst cijelu zemlju i doživio mnogo toga - pa sam se uvjerio o nekoj tajnoj sili koja prede posve po svojoj volji i sasvim samostalno od naše logike naš život, život pojedinca i život naroda. Sve kao da je određeno!

- Ta, nemojte, vi ste gotov fatalist - prekinem ga živo i sa smijehom.

- Nisam fatalist, al napokon ne bih se plašio ni toga naziva - odvrti i on napola u šali. - No - šalu na stranu. Vjerujte mi da ima nebrojeno mnogo tajnih i dosele još i znanosti i filozofiji nepoznatih momenata koji poglavito odlučuju u životu našem. Ja sam naišao na ljude umne, poštene i ozbiljne, koji su kakvu stvar uzeli po svim pravilima zakona logike i pameti u ruke, pa nisu uspjeli, a došao je poslije kakav posve, posve neznan čovječuljak, i prilike se nisu promijenile, i radio je on točno po uzoru onih prvih, pa je nekako, do vraga, uspio. Eto - što je to? I tako vam i ta strana našega života čini da se podižu manje vrijedni, a zaostaju bolji. Koliko puta! Pa tako vam je i u historiji. Genij Cezar pada u grob bez carstva, a obični Oktavijan meće sebi krunu na glavu.

Kod objeda mi je pripovijedao da je upravo sada premješten i da mora za nekoliko dana daleko nekud u Slavoniju.

- Eto, gledajte. Baš taj posljednji slučaj opet me je uvjerio kako je jalovo sve naše nastojanje da budemo uistinu mirni i da se ne tužimo na nejednaku diobu sreće i napretka. Kad sam dobio dekret, malo što nisam bjesnio kao ono za mladih dana.

I starac izvadi dosta zaprljan broj Narodnih novina i pročita glasno no drhtavim glasom: »Njegovo carsko kraljevsko apostolsko veličanstvo blagoizvoljelo je previšnjim rješenjem od ... od ... imenovati Milana pl. Obradovića, kraljevskog sudbenog pristava, kraljevskim kotarskim sucem u N.« Da, eto dalje: »Njegova preuzvišenost ban kraljevina - i tako dalje - obnašla je iz službenih obzira premjestiti kr. sudbenog pristava dra Srećka Maljevića u istom svojstvu kraljevskom kotarskom sudu u N.« Zar ne, koje li ironije već u imenu? - prekine se starac dobrodušno.

¹⁶ **Tartuffe** - tip licemjera i prividnog pobožnjaka u istoimenoj komediji francuskog pisca Molièrea (1622-1673)

- Da, kad je to došlo... ja starac... ja, koji sam još i gore stvari doživio... pa ja... čisto sam bio izvan sebe! Al treba da vam kažem da sve razumijete. Taj Obradović i ja skupa smo služili. On je mlad, otmjen čovjek. Neću zlo govoriti ni o kome. Da, on je divan, krasan momak. U sveučilištu, sam mi je pripovijedao, proboravio je najviše vremena po salonima. Dakle, njega dadoše k mojemu sudu da ga izvježbam - i dečko, ne bez talenta, uvježbao se, položio sudački ispit, došao k Banskome stolu za pristava, postao ubrzo tajnikom, i onda ujedared eto njega natrag k našem kotaru. Opet on kod mene radi, opet vježba sa mnom. No da, kod Banskog stola nije imao prilike da prisvoji svu onu opsežnu i svestranu praksu što je ište kotarski sud. Onda bude raspisan natječaj za suca u N. Ja, nije mi vrug dao mira... ah znate, uvijek se čovjek nada, a opet jedno je što čini da još težim - poslije ću vam o tome - dakle, i ja sam predao molbu. Nisam znao da je i Obradović molio. Ne mogoh ni misliti takvo što. Napokon, kud će on k takvome sudu gdje je osim obične sudbenosti jošte i mjembena i trgovačka! A on gotovo bez prakse. No pogodio je bolje od mene. Njega imenovaše, a da imade svoga učitelja uza se, premjestiše odmah i mene onamo.

- Pa da se na ljude ne tužite! - prekinem ga živo.

- Jest, jest! - i on kimaše bolno glavom. - Ali - i tu imade nešto. Nesreća je što se baš Obradović, rodnom odanle, zanimao za to mjesto, a on ima prijatelja. Napokon, gdje je bez prijatelja u takvim stvarima? Nigdje! Uz to nesreća po me što ima ljudi u kojih je malo razumijevanja za bezobzirnu strogu pravicu, da uvijek s vagom u ruci dijele svoju moć. Da sam sretan, došli bi napokon takvi ljudi.

- Eh boli, boli to, gospodine moj! - reknem gotovo nemirniji od njega.

- Ama, dašto da boli. A baš mi je mnogo bilo stalo da postignem taj put ono mjesto. Ne iz častohleplja. Davno je takav poriv u mene nemoguć. Ali što da kažem? Dvije su stvari poradi kojih sam ga želio. Našao sam dvoje dobrih ljudi. Pa ti vam mene uzeli za kuma, mene sirotana, samotnika zaboravljenoga. I imadu dijete, premilo, prekrasno dijete, imadu toga više, ali osobito ono dijete - moje kumče - divno vam je čedo. Tek što me zapazi gdje idem, a ono veselo zakrikne, pruži svoje okrugle ručice prema meni i cijelim se tijelom baca k mojim rukama. A onda onim dražesnim ružičastim prstićima šulja mi po bradi, po licu i veseli se velikomu mom nosu. Oh, andelak mali! Hoćete li vjerovati da je bokce malo prvu riječ svoju meni reklo? Da, ujedared izmuca vjeverica mala: »Tume, tume« - a nije još bilo reklo ni »mama« ni »tata«. Za njega sam, dakle, želio da postanem sucem. Ipak je koja stotina plaće više, i stanarina je veća, mogao bih dakle njima taj višak posve lako dati, a bijednicima treba, uh - i kako treba. On je moj kolega, a siromah od kuće - i on i žena mu. Za njih mi je, dakle, najviše bilo. No - i još je jedno biće. Eto, gledajte me starca kojemu treba, tako rekavši, tek nekoliko sati da prevali šezdesetu. I hvala bogu, imadem još majku. Sirotica nije više daleko od osamdesete. Baš kao da čeka moje imenovanje za suca. U svakom me pismu pita kad će to biti. Svaki put me savjetuje kome da se preporučim, i svake godine onako stara prevali put do Marije Bistrice i žrtvuje materi božjoj najveći duplir da joj sina bogu preporuča neka postane što prije sucem. Ta bio je i djed moj, i otac moj, i otac njezin - gotovo svi moji pređi bili su suci. Zato starica toliko za tim žudi. Zacijelo, to joj je jedina želja. Oh, pa kako ona ne može da shvati moju zlu kob! Ja sam zacijelo u njenim očima i najumniji, i najbolji, i najpošteniji čovjek pod ovim suncem. Kako dakle da poima! Ej, dobra moja majko! Vidite, dakle, to je još jedino što me nuka da i sam želim koji put sučiju. Koliko li veselja za majku! »Ne da mi se umrijeti dok te ne vidim na sudačkoj stolici. Kad to doživim, onda ću biti sretna i lako ću leći u grob!« - katkada mi govori. A ona ne zna da sam ja već star; ona me gleda još uvijek nekadašnjim očima i govori mi: »Sinčiću moj!« - No bit će danas veselja kad me vidi.

- Zar idete k njoj?

- Idem. Prije nego što pođem dolje u Slavoniju, zaželio sam da siroticu vidim. Uzeo sam dopust na nekoliko dana, pa ću biti kod nje. Ne zna ništa da dolazim. Nije daleko odavle. Imade malu šljivariju,¹⁷ dobarce od nekoliko jutara. Tu bijednica živi i samotuje. Udo-va je već preko trideset godina. Eh, da je pokojni otac znao kako će biti sa mnom, pa da me je, umjesto u škole, pustio kod kuće da orem i kopam!

- No gospođa majka bit će i te kako vesela - primijetim ja. - Da mi je to vidjeti! - rekнем bez misli.

- E pa znate što? Ajte sa mnom. Ionako vam nije sile do preksutra k prijatelju. Prije Badnjega dana nije nužno da ste ondje. Ajte sa mnom.

I nije bilo druge, ja mu obećam. Za sat kasnije sjedili smo skupa na saonicama i jurili put domaje starčeve.

- Nosi vam slavno, gospodsko ime - taj moj dom. Kukavna je mala šljivarija - no iz starih boljih dana ostalo ime »Kaštelovec Nebojse«, a isto je kao sa mojim krsnim patronom Srećkom!

Put je vodio pod planinu. Za dva sata bijasmo »na licu mjesta«, kako je Maljević svojim činovničkim žargonom rekao.

Već dosta visoko, baš ispod najvišega vrhunca gore, stajala stara drvena razizemna »kurija« u obliku obične seljačke kuće i bila opasana visokim pletenim plotom sa ljesom na kotačiće, uz koju se k nebu uspinjala dva suhonjava slaba jablana. Već za kućom rasla je šuma. Šljivik se prostirao skupa sa vrtom postrance. Uz kuriju bijaše mnoštvo drugih sitnih i zgnjurenih zgradica. Uza svu sirotinju, koja se je odavala iz ovih drvenjara, bila je slika divna, i nehotice je morao čovjek pomisliti kako mirno i kako se lijepo negdje živi u toj samoći usred tihe seoske prirode - daleko od ljudi i od njihova novog svijeta.

Maljević je zacijelo slično osjećao. Iz grudiju mu se otkinuo uzdah, uzdah dubok, u očima se zacaklila suza, i jedva jedvice mogaše me pozvati u kuću. Najprvo se pokaže mlado seljačko curče. Opazivši nas, već htjede da pobjegne u kuću. No Maljević je zovne.

- Je li gospođa doma? Dašto da je. Kuda bi? Izvolite - i on me povuče pod krov. Djevojčice je već nekud iščezlo. Prema nama je zjala kuhinja, a s jedne i druge strane vodila su vrata u sobu. Maljević krene lijevo. I tu u niskoj širokoj sobi, gotovo posve već tamnoj i silno naloženoj, našosmo staricu gdje sjedi na drvenoj klupi pokraj peći i nešto radi u ogromnoj nekoj košari.

- Mamo, evo mene! - javi se Maljević, i starac, kao da je pred još višom starosti izgubio svoju starinu, skoči k majci kao dječak i uzme je u naručaj. Starica se čisto zbunila. I jecala i plela i smijala se i plakala i dragala svoga »sinčića«.

- Kako ti sada u zimi ovamo k nama? Je li možda? - i ona se prekine sama, a u očima joj zasvijetli radost, no žensko oko brzo pogađa i, tek što je bolje zavirila sinu u lice, nije više dovršila pitanja.

Starica uzme sada po sobi hodati da nam nađe mjesta. Ispriča se što nas ne vodi u prednje sobe jer nisu naložene, i onda iziđe napolje da daje prirediti večeru i da nam uredi sobe.

- Evo, vidite - uzme Maljević - prvo je bilo da je mislila: dolazim joj javiti željenu vijest. Sirotica!

- A kako gospodari sama tako stara?

¹⁷ Šljivarija - mali posjed (male plemiće zvali su u staroj Hrvatskoj »šljivari«)

- Nekako je i to udesila. Drži u kući seljaka i njegovu obitelj, pa on gospodari. Al pazi ona na sve. Dakako, sirotica nije baš najbolje. Al neće da otiđe odavde. I meni bi lakše bilo da je kod mene, ali, napokon, što ćete? Donedavna sam imao plaću posve kukavnu, a i sad baš nisam bogataš, ha, ha, ha! - Imala bi, dakle, i kod mene dosta kukavštine i nevolje. Pa među tim stranim ljudima - svaki čas na drugom mjestu, uh - ta naša činovnička ciganština! Bolje je za nju tako kako jest. To i jest strašno da joj ništa ne mogu pomoći.

- Siromah - siromah.

Starica je do večere nekoliko puta svratila u sobu. Premda je stara, ipak je sama večeru pripravljala. Bila je čisto razigrana i blažena što joj je sin gostom.

- Ah, ipak je bog dobar - misli on na svoje bijednike. Tako ću te na Božić imati kod sebe. Kako sam se dugo bogu molila za to! E, najzad uslišat će i moju molbu da budeš sudac.

- Ne ide to tako, mamice. Treba se potrpeti. Sad imade mlađih, boljih - odvrati joj sin.

- Ne budali, molim te. A što su prije radili? A molim vas, gospodine - obrati se k meni - kakvi su to ljudi od kojih to zavisi da Srećko bude sudac? Zar to nema pameti u glavi i očiju pod čelom? Kako mogu takvoga čovjeka tako dugo pustiti da čeka? Znam ja što on vrijedi. Ja sam, istina, tek žena, ne razumijem tih stvari, ali opet sam toliko pametna da vidim kako je pametan i kako je učen i pošten. Odgojila sam ja sina! Pa otac mu je bio sudac - oba su djeda bili suci, a on da ne bude! A bog im se smiluj - kakve mi tu suce imamo! I svi su ti postali, a svi su mlađi, a moj Srećko nije postao.

Kod večere - slavne onakve hrvatske večere, okrenu razgovor drugim tokom. Starica je bajala o nekadašnjim danima i mladosti svojega Srećka. Bijaše tako prijatno sada u priprostojoj sobici, u tome slabo rasvijetljenom prostoru, pod starim gredama svoda. U kutu se milo orio zvonki poj cvrčka.

- Eto, bit će još sreće. Pjeva kako već nije dugo pjevao. Pazite na moje riječi! Srećko, još će doći božićnica - govorila starica.

Drugi dan donese skoroteča s pošte list. Starica je bila sva uzbuđena. I nije našla sebi mjesta dok je sin čitao list.

- Što je, što je? - pitaše nemirno kad je Maljević svršio.

- E, što da kažem. Evo, piše mi kum moj da za mene dobro stoje »akcije«. Došao iz Zagreba list i eto ga. Da, tu piše veliki gospodin jedan da je gotovo odlučeno da će me za suca imenovati u K. Mjesto je lijepo i ugodno, i nije daleko odavle. Tek dobro bi bilo da odmah odem u Zagreb i da se predstavim gospodi; al odmah.

- E pa ti idi, odmah, odmah! - uzme živo starica. Eto, nije cvrčak uzalud jučer tako pjevao.

- Hm, moja draga majčice, koliko sam puta dobio glasove, a dekreta nikada! - gorko odvrati Maljević.

- Al, ne budi takav, što nije sto puta bilo, bit će sto i prvi put. Ajde, ajde!

- A božićevati skupa?

- Ha, teško će mi biti, no tvoja mi je sreća prva.

I starac nije imao mira od starice majke, morao se odmah spremati na put. Tako se vratio opet sa mnom. Makar se preda mnom htio pričinjati da je miran i da se suviše ne pouzda u svoju sreću, opet sam opazio da je silno uzbuđen i da mu je nada uljezla u dušu. Od srca sam mu želio da se u njoj ne prevvari. U ono nekoliko sati što sam bio s njime uvjerio sam se da je čovjek neobično uman, velik u srcu i poštenjak od glave do pete. A baš sam se zato pobojavao za uspjeh. Kod prijatelja imao sam zgode da saznadem još više o njem. I to je slučajno došlo. Meni u čast pozove domaćin poveće društvo, pače i nekoga

dostojanstvenika koji se u službenom poslu desio u okolici. Tu se zametne kod večere razgovor sličan onome što sam ga vodio s mojim starcem. Debeli, krasno ugojeni odvjetnik ustvrdi da je svatko sam kovač svoje sreće i svoga napretka.

- Treba tek uvijek imati pamet na mjestu, vršiti svoje dužnosti, cijeniti interes, ne prepuštati se nikakvoj ludoj sentimentalnosti, uzimati ljude kakvi jesu - pa ja kriv ako ne uspije svatko koji tako radi. Eto - mene, ja sam najbolji dokaz. Sve sam sebi sam stvorio. Od siromašna seljačkoga dječarca eto me danas takva kakav jesam. A sve je ludo i glupo što usijane pjesničke glave naklapaju o nekakvoj sreći ili nesreći.

- No, uzme li se in ultima analysi¹⁸ - to je za vas sreća u tome što ste od prirode dobili takve krasne živce.

Svi se grohotom nasmiju. A prijatelj moj namigne mi na dostojanstvenika, mlada elegantna čovjeka, islužena oficira, koji je svoju vojničku karijeru morao napustiti, poslije se bogato oženio, došao u sabor, a odatle na svoju današnju službu i čast. Sjetim se Maljevića i u ustuk odvjetniku spomenem njegovu sudbu. Tu me prekine domaći župnik, vrijeđan starina.

- Dakle, poznajete ga? Evo, gospodo, ako se kod koga obistini da spomenuta rečenica svagda ne odgovara istini, onda je to zacijelo kod Maljevića. Poznajem ga od mladosti. Uvijek se mislilo - taj će najdalje i najviše od sviju. Bio je prvi đak, sa svakim dobar, uvijek miran i uvijek uz svoju dužnost. Kad je nauke svršio sa sjajnim uspjehom, nije imao prijatelja da dođe na zgodno mjesto. Ušao tako u službu. Tu su ga svi morali hvaliti, no uvijek bilo je nešto što mu nije dalo naprijed. Pod njemačkom vladom imali tuđinci prednost, a on nije bio nepošten da se daje za sve upotrijebiti što se onda iskalo. Kod povratka ustava nije imao prijatelja da se domogne mjesta u županiji. Ostao je kod suda, a opet uvijek samo za svoju službu živeći nije našao prigode da se posebice istakne. Šiljali su ga svakamo gdje je bilo mnogo teška posla. Samo se u takvim prigodama spominjalo kako je vješt i pun znanja, a kod avancementa šutjelo se o tome. Mogao bi kome-tome postati nepriličan. I raznesli glasove o njemu da je čudak, da je umnik - mudrijaš. A znali su udesiti da im je najviše rabio¹⁹ gdje je umnika trebalo. Poslije su došle opet nove prilike. On se nije ni u što pačao, ali baš stoga pretekoše ga oni koji su se pačali i za to primali nagrade. I opet je došlo novo stanje, gdje opet novi ljudi, štićenici i zaslužnici novoga stanja imadahu prednost - i najzad se naučio svijet da Maljevića zapostavlja. Još nedavno govorah za njega mogućniku jednome, a on mi odvrati: »E, gospodine, sad je već star; kad nije dosele naprijed došao, kud ćemo sada s njime?« No isti je taj mogućnik naredio da je morao Maljević preuzeti neku tešku istragu zakučaste naravi, u kojoj si morao biti i pravnik i financijer i ekonom. Tu im nije bio prestar. Prevrtali vi ma koliko njegov život, nećete u njemu krivice naći. O opet koliko je trpio od toga! Već ona vječna podređenost, ono gledanje s niska na visoko; a vidiš na visoku ljude koji ti nijesu ni u čemu premci. Muka je to, muka. Pak i materijalna potištenost! Uvijek premalo, uvijek o bijednoj kukavnoj plaćici koja nikad veća. I zato siromah nije mogao urediti doma. On, čovjek stvoren za kuću i obitelj sa svojom mirnom dobrom ćudi, nije toga mogao postići, jer je bio presavjestan da k svojoj bijedi prikuči još jedno biće. A ljubio je iskreno i žarko djevojku dobru i poštenu. Siromah, već zbog onih muka što ih je onda trpio, zaslužio je mjesto u raju.

¹⁸ in ultima analysi (lat.) - u krajnjem razglabanju, na kraju krajeva

¹⁹ rabiti (nekomu) - služiti, biti na korist; novije značenje upotrebljavati (rabiti nešto) stariji su gramatičari zabranjivali

Nitko nije bio u društvu koji bi protuslovio župniku. Svi su mu povlađivali, a svi su poznavali Maljevića.

Mjesec dana kasnije čitah u Narodnim novinama imenovanje suca za K. Treba li kazati da nije bio Maljević imenovan? Trpio sam malone tako kao da se mene ticalo. »Siromah, opet, opet!« - jednako sam u sebi govorio. A najteže mi bilo što sam za nekoliko dana morao baš u neposrednu blizinu Kaštelovca Nebojse. Obećao sam bio onaj put staroj gospođi da ću je svaki put posjetiti. Ne dođem li, dakle, gore k njoj, mogla bi bog zna kako misliti. A u nezgodi svakoj svatko još strože ocjenjuje svaku stvar. Dođem dakle gore. No koje zadivljenje, kad eto na preda me samoga Maljevića!

- Što vi opet ovdje? - kliknem u čudu.

- Ah, oprostite, nisam vam javio. Moja sirotica stara umrla. Zadnjega razočaranja nije više mogla podnijeti. Nisam je više zatekao u životu, no pripovijedao mi je župnik da je svisnula upravo od jada i tuge. Plakala je, jednako plakala i čeznula za mnom. Još u posljednji čas proklinjala je moje progonitelje i blagosiljala mene i molila se za me bogu da me ne zaboravi. Kad sam stigao, bila je već na odru. Daleko je to, daleko moje novo mjesto. Sad sam tu još samo nekoliko dana da uredim stvari, i onda se opet vraćam.

- A što ne idete u mir? - Najbolje bi bilo da sad ovdje gnijezdo savijete.

- Ta išao bih, ionako se nemam čemu nadati, al, eto, ja sam se odlučio da uzmem malo svoje kumče za svoje. Roditelji imadu mnogo djece, pa ću ja za svoju Danicu skrbiti. Dijete mi pobolijeva, treba doktora, morat ću ljeti u Lipik. Kako bih sve to mogao, da odem u mir? Nemam još četrdeset godina službe. Ne ide to pa ne ide. Treba dalje tegliti. A još mi je jedina radost u tom djetetu. I nekako se lakše trpi kad znadeš da to činiš još za koga. Ah, da vidite kako me voli i kako je divno i kako je pametno to čedo. Poslali mi nedavno sliku njenu. Oh, da je vidite! Prije no što natrag krenem u Slavoniju, ići ću da vidim toga anđelka.

I cijelo vrijeme što s njim provedoh nije mu preko usta izišla ni jedna tužba na poglavare. Podnosio je sve to s divnim mirom. Tek ga posule suze kad se spomenuo matere.

- Ah, da joj se želja ispunila! - I ja sam iz ovih njegovih riječi osjećao da ne govori tako sebe radi.

Na rastanku zamolih ga da mi koji put štogod o sebi piše. Nisam dugo već zavolio kojega čovjeka tako kao njega. I pisao mi je nekoliko puta. U svakom je listu bilo spomena o maloj Danici. Nije mogao dosta prežaliti što joj ne može, pokraj svoje plaće, više dati nego što joj daje. Između redaka sam čitao da starac sebi gotovo sve otkida i daje ljubimčetu svome za koje je jednako bio u skrbi poradi bolesti koja se sve više javljala. U jednome listu priopćio mi je da je dijete kod njega i da mu doktori vele da će morati s njom ići u Beč. Onda dugo ne dobih nikakve vijesti. Ujedared mi dođe list iz Kaštelovca Nebojse. Javlja mi da je došao s malom Danicom i neka dođem k njemu. Već drugi dan odvezem se onamo. Našao sam ga silno ostarjela. Posve se bio posušio, brada mu prosijedjela, i tuga mu se s lica točila.

- Došao sam da dijete promijeni zrak. Sve sam već kušao i ništa ne pomaže. Svaki dan gore - i pokaže rukom na bijedno dijete, posve suho i žuto s ranama na vratu. Ležalo je na divančiću gotovo napô mrtvo.

Žalio mi se starac. A vidio sam po istrošenom njegovu odijelu, po svemu, da je sve dao i žrtvovao samo da spase dijete.

Još one noći umrije.

- Sad meni nema više svrhe života! - zavapi očajno i gorko. Tako je bio uništen od boli da ga nisam mogao sama pustiti. I valjda ga je još jedino ta svrha držala! Već sutradan jedva se micao i s teškom mukom i slabim glasom davao nalog za sprovod.

Zapao je u bolest, dugotrajnu mučnu bolest. Uto uščitam u Narodnim novinama njegovo imenovanje za suca u mjestu F. Odmah dadem upreći i pohitim k njemu. Ležao je posve iznemogao u postelji. Liječnik mi reče da je katastrofa na pragu.

- Ah, dakle i to! - otme mi se iz srca i pođem k njemu. Zar da mu kažem?

Blijedo, gotovo sivo lice nešto oživi kad me spazi. To me osokoli. »Možda ću mu hasniti« - pomislim u sebi.

- Gospodine suče, ja vam čestitam! - pozdravim ga i srdačno mu stisnem od hladna znoja vlažnu, posve mršavu desnicu, rivajući preda nj Narodne novine.

- Znam, ja sam u snu malo prije čitao sve to. U mjestu F., zar ne? Ah, dakle, do posljednjega časa mora se sa mnom titrati sudba! Gledajte, koliko smiješne sudbe!

No tu ću im ja pomrsiti račune. Nisam ja uzalud vječiti pristav - perpetuus jurassor! - Imenovanje ostat će na papiru, a ja idem nekud dalje no što je F. Barem sad im neću biti pokoran. Protivno je, istina, činovničkoj disciplini, rekao bi moj predsjednik, ali sad imade riječ netko veći i od mene i od sviju predsjednika, od sviju »presvijetlih« i od sviju »preuzvišenih«. Oh, kako glupa, kako glupa sudba! - Od nemoći dalje nije mogao.

Kad je za dva-tri dana došao dekret, on ga je, onako slab kako je bio, rastrgao nadvoje - i posve umoran od toga napora položio glavu nauznak i onesvijestio se. Još je samo jednom došao k sebi i onda je jasnim glasom učinio odredbu da mu ni na grobni križ ni u osmrtnicu ne smiju napisati da je »kotarski sudac«, već »pristav«. - Ja nisam prisegao ni potvrdio primitak dekreta, što sam bio sav vijek - ono neka ostanem!

Dva sata kasnije gledah u mrtvo mu lice. Mučenički izraz bio je na njemu.

SA SELA

Imao sam dugo posla kod težaka u vinogradu. Nastala je i noć kad se dadoh kući. A bijaše divna sjajna ljetna noć. Krenuo sam najduljim putem, tako me je zanijela krasota večeri. Sva su brda drhtala u titranju mjesečine, sa drveća padahu duge tamne sjene, zrakom se točio miris bog zna kakva cvijeta. Dolje iz grmovlja u lugu zvonila silna pjesma slavuljeva, od gajića ispod bregova odgovarala druga, treća, a iz trave sikali tanki glasići noćnih kebara. Inače je posvuda vladala tišina.

U srce se čovjeku u takav par uvlači i nježnost uspavane prirode i tajinstvenost njezina polusvijetla i njen topli žar. Čisto sam bio uzbuđen i nekako blažen i nekako nemiran. Nekoliko puta sam morao stati i gledati u nejasnu daljinu - u taj tihi mir - u tu sanenu i čarnu noć. Mlade sanje kao da se probudile, davno zakopane želje kao da su uskrle, i ja željah - čeznuh vruće i silno, a opet ne bih bio znao reći što želim, što hoću. Tek se opajah ljepotom noći. Tada se ujedared zalije u taj noćni tihi svijet snažan glas mlada grla. Silnom snagom stane se razlijegati u svestranoj tišini. Iz početka donosi ga tek jeka gorska i ne može se raspoznati je li to pjesma ili otrgnut snažan povik. No onda dolazi sve bliže i bliže, pa nema sumnje - pjesma je. Silno brodi svježim strujama zraka do mene, i u milozvučnom glasu - u dragoj melodiji poznate mi pučke pjesme - ona me posve savlada, ja zaželim biti joj bliže, slušati je dugo, dugo, te onako uzbuđen potrčim za pjesmom.

Visok mlad seljak juri bosonog žurnim korakom. U ruci drži negdje tek otrgnutu granu i maše njome živo po zraku. Okrugao cunjav šešir sjedi mu gotovo na zatiljku i slabi noćni lahor igra mu se kosom po čelu. I glavu drži visoko kao da hoće za glasnom pjesmom svojom u te prozirne lake visine zračne.

Što je dalje kretao, to mu je korak bivao brži. A ja jednako za njim, sve uzastopce. Sama me pjesma vabila. I ona kao da je od čeznuća u svojim titrajima drhtala a riječi joj slavile ljubav. Kad je bio na domaku sela, promijeni momak pjesmu i sad je veselo, objesno zapjevao drugi napjev:

Otpiraj, ljubca, kamerцу
Ti znaš moju navadicu...²⁰

- zaori se snažno i silno iz svega grla. Tamo iz jarka odbijala jeka te je bilo nešto veselo i obijesno, gotovo faunsko u tom odgovaranju bregova.

Momak uto skrene s ceste i uzme pravac k brdu. Tamo gore - napola oblivena mjesečnom, napola zastrta gustom sjenom - provirivala među granjem drveća seljačka kućica. U strani zastrtoj sjenom crveno se žarilo usko rasvijetljeno okno.

Kad se je seljak pod brijeg primaknuo, utrnu se svijeća. Zamalo se čulo od kuće kako se otvaraju neka vrata te netko izlazi napolje. Vidio sam zbilja taj mah kako poskakuje po svijetlome dvorištu sjena ljudske pojave.

- Aha! - gotovo nenavidno rekne sam za se. Pogađao sam da je uročeni susret dvoje zaljubljenih.

On se međutim nešto laganije koračajući uspinjao k brdu. Jedno stotinu koračaja nađe se pred njim žensko čeljade. Iz svoga skrovišta za širokim stablom stare jabuke prepozna u ženskoj - Jagicu, najljepšu seljačku djevojku cijele okoline. Nešto me zazebe u nutrini. »Gle ona je, a kako se vazda čini sveta« - promrmljam kroz zube.

Momak stane tik do nje, ali niti se rukovaše niti se Zagriše niti izljubiše, tek nazvaše boga i svetu djevicu. On se odmah stao ogledati oko sebe kuda bi se naslonio, i kad opazi nedaleko nekakav panj, pođe onamo i podboči se desnom stranom tijela o suho drvo. Djevojka išaše polagano za njim.

- Išel sem brzo - rekne momak i stane otirati znoj sa čela, potegnuv dva-tri puta rukavom od košulje preko lica. Djevojka nato izvadi iz njedra bocu i hitro mu je pruži.

- Na, daj se malo okrepi, znam da si žeden. Bil je čača denes v kleti pak je donesl barilce vina. Imamo ga još nekaj - reče mu te se odmah licem odvrne na stranu, stavši tako pred njega da je tijelom počivala na jednoj nozi a ruke složila unakrst - no ipak tako da je desnicom sezala do usta i griskala travu - konac - što li.

Momak prihvati staklenku. Najprvo potrese njom nekoliko puta, zatim pridigne k svjetlu, zakima glavom, utare vratićem staklenke čvrsto i nekoliko puta po nutrašnjoj strani dlana, zatim se iskašlje i ispljune, a onda nagne daleko glavu nauznak, prinese bočicu k ustima te se za nekoliko vremena nije čulo nego samo njegov brz, žedan »klok-klok-klok«.

- Čula sem te još odonud - daleko - znam da si prolazil baš lugom - uzme djevojka i obrati lice opet k njemu kad je prestao piti i ruku s bocom položio na koljena.

- Peval sem da mi vreme projde, a i lakše je nekak človeku sred noči ak popeva. Neče onda coprnicu blizu - ha, ha, ha!

- Ah, bilo me je baš strah ne budeš li skrenul preveč k Banovici. Onde je zaglavil - kak pripovedaju starci - negda nekakov majstor. Zadušile ga coprnicu gibanicom.

- E, meni se ne bude tak dogodilo.

- Muči, muči! Da, nisi li došel preblizu konjušarom! Ak su te videli, oh?

- Nisu. Em znam ja kud mi je iti. Pa da i jesu, kaj me briga? Ne činim nikakva zla.

²⁰ Otpiraj ljubca... (slov.) - Otvaraj, draga, sobicu, ti znaš moj običaj

- A, znaš kakvi su dečki. Lute se da ti iz stranjske fare dolaziš - po me. Mogli bi kakvu pakost zamisliti i učiniti. A večeras je baš Mihalčićev Ton na paši. Ono je vragu iz torbe skočilo.
- Ah, mani se. Jeste li danas vu vinogradu dogotovili?
- Samo za dva kopača moglo je još ostati. Zutra rano budem morala ja i sestra da zgotovimo.
- Kaj se teško kopa? Zemlja tvrda, he? Trava bujna! Je, tak je i pri nas. Svagde se ljudi tuže. Oh, al i ja - baš sam se nadelal denes. Iz jutra još moral sem tja v goru da dopeljam kolje kaj smo ga prošle nedelje stesali. Onda smo okopavali kuruzu, zatim kesno još pred večer moral sem na potok po vodu. Presahli u nas zdenci. Da bi bar v jednom bilo vode! Tako sem se zadržal. Drugač eto mene pređi ovde, a bila je grda tmica.
- Mislila sem da te već ne bu. No onda sem opet mislila: daleko je, treba itak najmanje dve ure, i čekala sem te.
- Kaj si delala?
- Prela sem. Smejala mi se mama i sestra, ali nek, dobro da si došel.
- Je li mama znala da dođem?
- Rekla sem joj.
- A čaček?
- Ha, njemu nisem. Zakaj? Lutil bi se. Kaže da nije prav kaj dolaziš tako gusto a nisi uređil delbe; veli otec, dok su u kući tvojoj takve večne svađe s domari, da meni nije hasne iti onamo.
- Istina je. I vrag si ga zna kaj ta gospoda delaju. Bil sem najmanje deset put već vu varošu. Od onda kad je inžinir meril zemle, nikad nikaj. Da nas zoveju barem.
- Ah, da se jenkrat uređi! Znaš, otec čuden, a svaki teden dolazi stari Mihalčić i jednak govori da idem za njegovog Tona.
- Nek se pazi! - plane momak i ravno se ispruži te trgne šešir s glave. - Ja sem cara služil, naviknul sem puški, vubil bum svakoga koji hoće da te meni zeme. Ti si moja - moja i božja.
- Pst, nemoj Janko, nečem ja Tona, rajši vu vodu. Samo tebe hoću, nečem ja pogaziti svoje vere. Pustimo to. Kaži mi rajše kak je bilo v nedelju na proštenju kod Sv. Petra?
- Ha, lepo. Čekal sem tebe i tvoje, a vas ni. Lutil sem se s toga makar me Toljagičev Pavel gostil i častil. Posle pod lipom kod crkve dražila me Lončareva Katica da sem žalosten, da se držim kak pura v čunu, a ja zahuškal, pograbil ju oko pasa, zavrtil ž nom i - svi vudrili vu smeli.
- Jesi dugo ostal? - upita ga tek djevojka sa smiješkom u licu.
- Dugo. Pozdravljenje je već dugo odzvonilo kad sem doma došel. Oh, da si ti bila onde!
- Nisem mogla od sestre. Najenput joj pozlilo pak sem morala na livadu da naberem trpuca - i skuhati joj to - pak joj stopram podvečer pomoglo - ili trputec ili - križanje stare Žefe. Majka je po nju poslala.
- Da, čuješ, Jagice! Onaj ludi Ton, da mu - da - taj nek se čuva mene. Kaj misli da ima već od mene, da bu - oh - ne smem niti - je - ti da mu ni jedne dobre ne kažeš!
- Ha - ha - ha! Da se svadim z njim!
- Ne šali se s takvim stvari. Ja neču pa neču, nek ti ne dojde blizu če mu je glava mila.

- Jesi ispil? Daj da zemem flašu! Kak ti o Tonu! Znam ja kaj je devojačka vera. Samo tebe, ah! - Gle, »Kosci«²¹ su već daleko odišli, kesno je. A ti - imaš dve vure hoda.

- Oh Jagice, da znaš kak je meni lahko sve to, ja bum i pet vur išel da te vidim - i on segne za njenom rukom da je se tek dirne i odmah je pusti.

- Daj bog i majka bogorodica te bumo jenkrat skupa, daj, daj skoči opet vu varoš zbog delbe. Kaži gospodi da se moraš ženiti. Jesen ni daleko.

- Tko rajši od mene! Ali - gospoda? Briga gospodu za muške svadbe, kaj hasni da im sve kažem? No, budem kušal. Odmah bum zutra skočil vu varoš.

Uto tamo u livadama ili u pašnjacima zaori se glasan snažni povik. U mirnome noćnomu zraku moćno odjekivalo i od bregova do četiri puta odgovaralo.

- Ah, konjari - trgne se nemirno djevojka. - Daj skrij se, Janko, oni buju sigurno išli ovud. Vračaju se doma. Dakako, zora ni daleko.

Momak posluhne djevojku i potegne se skupa s njom u nedaleki grm, tik do jabuke za kojom sam stajao.

Časkom su nešto šaputali, a kad se začulo kopito, posve zamuknu. Ona mu je kratila rukom da pruži glavu iz grmlja. No sama je slijedila uporno očima i ušima konjare. Odante je dolazio glasan smijeh, veseo razgovor i obijesno potrkivanje konja.

- Je li Ton med nimi?

- Čekaj - pst! - Je - i njegov glas.

- Je li se ogledava na tvoj breg?

- Muči. Ah odišli su. Hvala bogu, a sada, Janko, ajde!

- Dakle idem. Zbogom, pak bum opet došel.

I on se pusti opet k cesti. Na rastanku se i ne rukovaše. Jagica je jošte dugo, dugo stajala na svome mjestu i gledala za njim. On je silnim dugim korakom žurno zamaknuo naprijed. Duga mu sjena skakala uza nj. Začas ga nestade u bijeloj mjesecini i u magli što je nad zemljom lebdjela. No - zaori se opet pjesma - snažna vesela pjesma sretna ljubavnička.

U čudu se pitah: je li to bio ljubavni sastanak? Gotovo mi je bilo neponjatno - i čisto nisam mogao vjerovati da ova seljačka srca uistinu ljube.

Naskoro sam imao prilike uvjeriti se o toj ljubavi. Saznao sam za Jankovu stvar. Njegova se zadruga dijelila. Njemu je pripadao najveći dio, no baš stoga nikako nije moglo kod njegovih domara doći do sporazumka. On je svaki čas trčao u grad da pospješi diobu jer je od toga zavisila njegova ženidba s Jagicom. Ali kod rasprava nikada se ništa nije uredilo. Domari i njihov odvjetnik uvijek su znali štogod novo izmisliti da diobu spriječe. Janko bio je gotov već da poludi. Osobito mu bijaše teško otkad je otac Jagičin počeo ugađati momku Tonu, a njemu je neprestano spočitavao da ne može do diobe doći. Siromah dođe i k meni po savjet.

- E, pa zar ne možete ostati u zadruzi?

- Ne možemo. Podeljeni smo, al još trebaju nekoje stvari i raspis. A ne da mi starac devojke dok nismo raspisani.

- Pa zar je zbilja ljubiš? - upitam ga, sjećajući se one noći.

- Ta ljubim. Djevojka je dobra i razumije svaki posao.

²¹ ¹ Kosci - zvijezde Orion

- A znaš što? Stvar se može otegnuti i poslije kad dobiješ diobni list. Onda je tu još »apelacija«. To može ležati mjesec i mjesec. Pa i kad sve bude gotovo, kad budeš i raspisan, još ti mogu neprilika praviti kod predaje. Nego daj se nagodi, budi zadovoljan trećinom.

Momak me pogleda sa sumnjom. Znao sam kako naš zagorski seljak ljubi svako parče zemlje. Zapravo nisam ni sumnjao da će moj savjet odbiti.

- Ako ti je toliko do djevojke, a znaš da bi tim diobu pospješio i diobom svoju ženidbu: - a ti me poslušaj.

Momak je gledao dugo u zemlju kao da procjenjuje svaku grudicu. Onda ujedared strese glavom i odlučno reče: - E, pak dobro! Ja ću i tako!

Još istoga dana pođe u varoš i tamo kod oblasti priopći svoju nakanu.

No i sada nije diobna rasprava bolje koraknula naprijed. Domari Jankovi, istina, napola se nagodili, ali kad je mjernik došao sastavljati dijelove, bilo je sto nevolja s njima. Svak je htio da svagdje dobije. I opet nastade pravdanje. Bijedni je Janko od uzrujanosti već čisto opao. I morio ga strah da će Jagicu izgubiti, i mučile ga pravde domara i ovaj polagani nikad gotovi postupak. Jesen se pak sve bliže primicala. Otac je Jagičin čisto već otvoreno govorio da neće biti ništa s Jaukom na kojega se osim toga ljutio što je tako lakoumno odstupio od svog cijeloga dijela. I Ton stao zalaziti u kuću. Jagica je plakala, sastajala se s Jankom i zaklinjala ga neka zaboga što prije diobu uredi. Oh, on je bio kao prikovano zvijere. Gotovo svaki dan trčao u varoš k oblasti makar je uvijek isto čuo da se mora ovo ili ono još urediti, a ni ovo ni ono još se ne može urediti dok ne bude toga ili onoga. Koji put je došao čisto kao bijesan k meni i molio me za pomoć.

Do sv. Kate bile su još samo četiri nedjelje, a on još uvijek nema raspisa. I tu mu dođe glas, da je Ton Jagicu zaprosio i isprosio. Za potvrdu tih glasova nije se mogao više s Jagicom nigdje sastati. Uzalud se došuljao do pred kuću: nje nema te nema. Po cijele je noći lutao u okolici i pjevao sve svoje pjesme - sad veselo kao da mami k sebi, sad tužno' da je čovjeku srce prestajalo kucati. S Tonom se već nekoliko puta pobio do krvi i da ih nisu rastavili, teško da bi ili jednome ili drugome svijetlio dan.

- Bar da nju vidim, da ju barem pitam je li istina da mi je neverna! Uh, ova gospoda, ova gospoda, kriva su mojoj nesreći kad nećeju da me dele! - jadao bi se pred svakim. - Zadnje dane nije više ni odlazio kući. Samo bi u varoš skočio na časove. One silne daljine prevalio bi on kao ništa. Poderao i opanke i iscunjao gaće i košulju i bio je već sav blatan. Vječno je trčao po cesti ili po močvarnim livadama ili tumarao po bregovima od jedne klijeti do druge.

- Ubil bum, ubil bum ga. Jaga je moja i božja i nikoga drugoga! - vikao bi cestom i selom da onda zarida ili zapjeva dugu, dugu pjesmu.

U predvečerje sv. Kate, vjenčanoga dana, nestalo ga... Ljudi su rekli da su ga vidjeli kako je odjurio pravcem gradu. Svatko se poradovao tome, jer je bilo bojazni da će inače biti krvavi svatovi.

Drugo jutro išaše od Jagičina doma povorka svatovska. Djevojka bila je blijeda i zaplakana. Zlatnim cvijećem okićenu krunu teško je nekako nosila na glavi i u svatovsku se mantiju zavila kao od zime. Dođu do ceste. Svatovi huškari i trubljaši uzeli silno trubiti. U taj mah skoči pred njih Janko - sav poderan - bos i bez surine i bez šešira. U ruci držaše silnu ćulu i zamahne njom proti Tonu. A u isti je čas pusti k zemlji, grohotom se nasmije i uzme trčati što su ga noge nosile, jednako smijući se i huškajući Siromah - poludio!

LEGENDA IZ DVORIŠTA KBR. 15

Na Badnji dan nije običavao gospodin Kazimir Sukaljević prije desete ure poći u svoj ured. Već od više godina najviše je volio da se toga jutra prošeće Trgom Jelačića bana, Bakačevom ulicom i onda da prođe na Kaptolu pred prvostolnom crkvom oko šatora mesarskih i oko kaca ribarskih. Nije da bi tom prilikom štogod kupio i poradi toga prolazio među prodavačicama i kupcima. Njega je veselilo što vidi sve te krasne proizvode matere zemlje, koje božićno vrijeme iznosi na trg. Radovalo ga gledati kako se razvija živa navala ljudi, kako sitna mila dječica s neizrecivom čežnjom u lišcima promatraju onu šumu od poredanih borića kranjskih. Srce mu se smijalo od milinja videći ih opet pred šatorima licitara, voćara, kitničara. Na Kaptolu - mora se priznati - dolazila mu gotovo voda na usta, promatrajući krasne ogromne smuđeve, glavatice, šarane i somove na jednoj strani, a onamo s lijeve ruke onaj dugi red mesarskih šatora gdje su visile čitave nerasječene polovice ogromnih svinja-hranjenika, šunke zelenim granjem nacifrane, cijeli vijenci kobasica i tako dalje - i tako dalje. Pa kako je unatoč svojih pedeset i šest godina, i pokraj trideset provedenih u državnoj službi, bio u neku ruku svoje vrsti fantast, živo je u duši predstavljao da ima u džepu punu novčarku i da kupuje - oh, bože moj, kupuje sve u šesnaest. Tu se uzima najprvo onaj onamo najviši bor, onda se pristupa k šatorima licitara i kupuje se slatkiša svake vrste i najfinijih svjećica; zatim se ide pred dućan i tu se izbiraju najljepši zlatni lančići, svjetiljke, zlatne zvijezde-repače: potom se sve sastavi u duhu što treba za božje jaslvice, što bi imale pod bor doći i koje bi njegova mala čarobnica Dragica, prekrasna djevojčica u prvom rascvjetu, prvorodeno njegovo dijete, umjela i znala u tili časak izraditi na veliku radost ostalih mališana - a bilo ih je šestero! Dakako, pod bor ili uz bor mogao bi se poseban stolić postaviti - treba da budu nastavljeni darovi. Ah - supruzi Klari ili, kako on govoraše, »staroj svetici« najbolje bi bilo da kupi lijepi kakav zimski latak za toplu odjeću, pa k tomu još kakvu malenkost od »luksusa«, da dar ne bude suviše praktičan. Dragici da se izabere lijepo uvezani Preradović ili Zmaj Jovan ili kakva pripovijest hrvatska; a k tomu štogod za toaletu. Djevojče je lijepo, mora i on, makar i otac, reći: lijepo je, pa bi dobro došlo da ima štogod bolje da stavi na sebe. Malome Jurici treba također knjigu dati, štogod valjano, kakav putopis, afrički ili američki, k to-

me nešto za risanje, jer voli dijete risati. Maloj Ančici bebu kakovu je vidjela u kćeri trgovca iz prvoga kata, o kojoj toliko čavrlja i na javi i u snu. Da - a Bogdanu - on toliko čezne za sabljom i puškom! Dakako, morao bi čovjek uza to da uzme još štogod i kod krojača i kod cipelara. Oh, kakvo će to biti veselje večeras, ili kakovo veselje bi to bilo, bože moj! I gospodin Kazimir prenuo bi se iz svojih sanjarija, sjetio se da mu je džep sasvim - sasvim prazan, pa bi sad shvatio da mu je najbolje otići odavle i krenuti u ured.

Tako je bivalo svaki put diljem predašnjih godina. Taj put - kad se naša povijest zbiva - nije išao da se prošeće. Stanje njegovo nije se, istinabog, ni u čem promijenilo: džep mu je bio i ove godine prazan kao predašnjih godina; njegova fantazija također nije jenjala, ali nije ipak pošao na trg, već ravno u ured. Uzrok bijaše što je imao nove čizme iz prave juhtenske kože, pa se je prije svega plašio da bi ih suviše zablatio na trgu, a zatim baš je želio da ga što prije vide gospoda iz ureda u njegovim novim čizmama koje su ga silno veselile, jer već odavna nije nosio nove obuće; no glavno, jer je to bio dar božićni njegove »stare svetice« i njegove »male čarobnice« Dragice. Možda i to prinese što nije išao na trg, jer bi mu srce previše pucalo da njegovi božićni darovi mogu postojati tek u fantaziji, a nikako ne mogu iz tih visokih nebeštanskih sfera saći na taj stvarni i prašni naš planet. Ah, meso bi od svoga tijela dao na funte sjeći da bi mogao skucati koji krajcarak u tu svrhu - »ali, žalibože, Shyloka nema više« - šaptao je bolno, da u duhu prođe svu povijest koju su predstavljale njegove čizme. Već mjesece - onamo od prošle zime kad je morao na tri tjedna leći u postelju poradi nahlade u plućima i prozebe u nogama - opažao je da njegova žena jednako i vječno ima s kćerju Dragicom nekakve tajne dogovore za koje nikako nije smio on da znade o čemu rade. Bilo tu vječnog šaptanja, bilo tu nekakvih tajanstvenih međusobnih pogleda, dolazio u stan barem deset puta postolar Grga, što je pokraj njih stanovao i uvijek bio pod jasnim pogledom žene i kćeri nekako smeten na njegova pitanja što želi i zašto dolazi, ne odgovarajući nikad na takva pitanja. Primijetio je također da je žena kod malko izvanrednijih izdataka bila silno tvrda i uvijek joj se kod toga pogledi sukobili sa zabrinutim pogledima kćerke. Opazio je da Dragica malone i ne izlazi iz stana, van podvečer. No on je tek sumavao da tako čini stoga što nema ništa bolje da odjene. Sjećao se da je jednom ulovio nekoliko zagonetnih riječi koje je kćerka materijalno rekla u kuhinji: »Dakle, majčice, sad je sve sigurno - možemo kupiti kožu - naručila je u mene kitničarka Švabe velik posao. Zasluži! ću barem deset forinti. A ti imaš već?« - Dalje nije čuo niti je razumio ono što je čuo, kao što mu se dva-tri dana kasnije nije na čudo dalo videći gospođu i kćerku da su u dućanu koža. On je baš silazio navečer Dugom ulicom iz ureda i po običaju gledao u izloge. Tako je zamijetio i svoje ljude unutra i u taj mah ušao je i on u dućan. Kod njegova dolaska prepanu se silno i žena i kćerka, posve se zabune, puste dućandžiju, tek mu nešto šapnu i onda odu iz dućana, povukavši ga za sobom prije nego što je mogao pitati što tu rade. - Tek evo danas sazna je sve. Zima, snijeg, kiša i led udarili noćas ujedared. Tu onda nađe ujutro pred posteljom gotove nove novcate čizme.

- Što je to? - pitaše u čudu.

- Što? - gradi se nevjestom gospođa, dok se Dragica trkom skriva u kuhinju. - Valjda si bio dobar, pa ti je Božić donesao dar božićni.

- Kako, kako? - pita on i u od čuda i od ganuća, da najposlije i ženu i kćerku povuče na grudi.

- Škoda da je takvo gadno vrijeme napolju, htjele smo da te večeras iznenadimo, ali ovako da se još prehladiš, pa smo već sada učinile; a ionako nećemo imati bora - dodade žalosno gospođa.

- Nećemo, nećemo! - mogaše tek ponoviti, pa onda uze halabučiti kako to samo misle na njega. - On bi mogao zimu produrati i u starim čizmama - zašto radije ne misle na sebe i djecu!

Od svoga stana pa do svoga ureda u Gornjem gradu barem je dvadeset puta ponovio u duhu taj prizor, i svaki je put bio tronut tako da je morao vladati sobom da mu ne bi poletjele suze niz suhe žuteljive i od silnih nabora navorane obraze. Ljubav žene i kćeri, što ju je tako plamenim slovima čitao iz historije svojih čizama, napunjaše ga velikim, velikim blaženstvom, koje je moglo prepriječiti da ne izbije suviše napolje ona duboka, velika žalost koju je osjećao što ne može njima ni drugoj svojoj djeci ama baš nikakva veselja večeras udesiti; ah, da uopće moraju uza nj tako kukavan život živovati. Nije htio da se podaje ovim teškim mislima, a, pravo da se kaže, nije ni mogao, jer bijaše uistinu suviše sretan i zadovoljan. Gotovo se pomladio, pače bio je čisto djetinjast. Hod se njegov izmijenio, a i čitavo držanje nekud je drugačije postalo. Nije više bilo onoga njegova žurnog poskakivanja u hodanju kojim se je u svojim starim iznošenim - moramo ga izdati - i poderanim štifletama vječno ugibao bilo kamenju, bilo kišnim mlačicama, uopće svemu što bi moglo nauditi slabim potplatima. Zato i nije toliko gledao u zemlju, a niti je, kao dosada, tako sramežljivo pozdravljao. Pače, pod vežom zgrade, u kojoj je bio njegov ured smješten, stao je s nekim, u njega sasvim neobičnim mirom i pogledao na čizme jesu li ostale čiste, uza to postrance škiljeći na hrpu podvornika da vidi što će oni o njegovim novim čizmama. No oni se nisu nikada obazirali na nj, jer su prije svega znali da nije u milosti kod visoke gospode, a zatim, bio je mnogo gore odjeven negoli posljednji od njih. Tako ga nisu ni sada zamijetili, po tom i ne opaziše njegovih novih čizama. Ali Sukaljević bijaše suviše sretan i radostan a da ga takva sitnica zbuni. U toj sreći polagano je uzlazio stubama, brižno i s ljubavlju motreći svaki nabor na sarama i na stopama, gotovo kao dijete, da li će i koliko će potplati škripati. Kod svakog je koraka kušao kako mu se noga nalazi u novoj obući, uza to uvlačeći cijelim dahom u sebe jaki vonj, za njega gotovo žarki miris nove ruske kože. Istom pred vratima kancelarije stade časkom. Ujedared ga savlada neka stidljivost i ono neugodno čuvstvo nesigurnih ljudi koji nisu vikli nositi novinu te misle da će sav svijet uprijeti u njih oči. Sretnim slučajem nije još nikoga bilo u sobi, pa se je mogao tiho i neopaženo došuljati do svoga stola. Dašto, njegova uzbuđenost ne pusti mu mira. Nije mogao da ostane uza stol. Morade ustati, jer ne mogaše više odoljeti želji da se ne prošeće malko po sobi, samo da čuje kako će to po laštenim parketima njegove čizme koračati i kako zamnjevati, neće li možda njegov hod donekle sličiti hodu savjetnika - uopće hodu višega činovnika. - Bora mi jest, kao da hoda čovjek barem iz sedme dijetenklase! - govoraše u sebi. - Ah, možda je to dobar znak; možda mi Božić donese ipak još koje iznenađenje te ću, možebiti, postići promaknuće? - Bože, da to bude! Oh, krasna li onda Badnjaka! - Ala bih poletio onda dolje k svojim - e onda bi bio bor u kući. Oh, što li ne bih sve učinio, makar i na vjeru uzeo, dakako - povišica plaće tek bi od prvoga tekla!

Štropot bučna šarkanja pred vratima dozove ga sebi, pa brzo pohiti k stolu svomu da se udubi u debeli omašni svežanj spisa, zapadajući sada u neku tihu tugu i stid što je mogao časkom toliko djetinjast biti i pustiti maha jošte kakvim nadama. Kolike su ga već prevarile! Dobročudno bijedničko njegovo lice prelije se dalekom žalosti i nekim očajnim beznađem, a sijeda glava poniknula u uleknutim prsima. Vrata se u taj tren otvore i u sobu uniđe predstojnik ureda, dosta još mlad debeo gospodin, s hofratskim strogim izrazom u okruglu, dobro ugojenom licu bez brade, nešto žučljiva izgleda. Ponizni pozdrav Sukaljevićev jedva je zamijetio i ravno otišao u pokrajnu svoju sobu, ipak nešto kao nosom loveći po zraku. Sukaljević nije toga zamijetio, tek je sebi spočitavao što nije znao tako udesiti da bi bio pred šefom prošao po sobi, da taj vidi njegove nove čizme i da ga

pohvali radi toga, jer mu je već toliko puta spočitnuo što se bolje ne odijeva, pače već mu se poradi toga onako nešto kao zagrozio. »A sada... gle - gle... kako su lijepe, zacijelo ni on, tj. gospodin šef, nema ljepših« - mišljaše u sebi kradomice gledajući pod stol na ogromne čizme. Nije mogao otkinuti očiju sa njih. Pače zapeo da smišlja i da se domišlja kad je posljednji put imao nove čizme. No nikako nije se mogao dosjetiti, zbilja nikako ne, a ipak imadaše pamćenje da je bilo pravo čudo, te je bio gotovo živim arhivom u svojoj službi. Dakako, njegove nove čizme prije ovih na nogama gubile se u dalekim godinama - davno, davno prije današnjega dana; ah, kad je još bio mlad, pun snage, dobre volje, pun opravdanih nada da će sretno proći svijetom i život ugodno, blaženo i lijepo provesti. Bio je onda mlad. Mila njegova žena tek je došla k njemu. Dragice nije bilo još na svijetu, a gle, ovih dana bit će joj dvadeset i tri godine! - onda je to bilo. Svatko je ženi njegovoj čestitao što je dobila takva vrijedna muža koji se odlikuje i znanjem i značajem. U uredu tekao mu samo posao od ruke; gdje je što teško, zakučasto, eto, njemu se daje da izradi. I stariji njegovi i područno pučanstvo cijenili su ga kao najvršnjeg činovnika. Sve mu je proricalo sjajnu karijeru. - Tek stari jedan pametan Židov, kao kakav prorok Ilija, uvijek je tvrdio da će ostati vječnim pisarom, pa dobacio i njemu samomu po sto puta u brk tu tvrdnju.

- Kako, kako to? - pitali ga toliki, pa i on sam.

- Hh! - Vi suviše toga znate, previše ste pametni; imate više svoga uvjerenja nego treba - to više škodi negoli hasni, a jedno tek vam nedostaje - ne znate dosta nisko nositi leđa gdje ih treba nisko držati, a ne znate dosta uvis ih baciti gdje treba da ih visoko držite. I onda, previše vi to zakon kao svetinju shvaćate. A što je glavno: ne znate lagati. Pa vam velim da ovaj posve nevjesti vaš drug, ah, što on - pače ovaj najmlađi činovnik - svi će prije vas postignuti svoje, a zato što nisu takovi kao što ste vi. A raditi - e, raditi hoćete uvijek vi - a oni ne! O, siguran sam, uvijek će vam davati najteži posao, tu vas neće zaboraviti.

Ah, koliko je puta morao misliti na starčeve riječi! Trideset godina služi, a još je gotovo na najnižoj stepenici. A zašto?

Naučio već i leđa nisko držati, gotovo zgrbljeno, priučio se šutnji, pozdravljao prvi već i podvornike; o domovini i narodu tek je među četiri zida pred djecom svojom smio da govori; od svoje prvašnje sigurnosti sve je izgubio, pa ipak? - ipak je bilo onako kako je starac prorekao: on je jednako ostao podređen i malen činovnik kojega se samo kod teških poslova sjećaju stariji, a kod promaknuća redovito ga zaboravljaju, pa su uistinu pred njega došli ljudi koji, ah - koji...

- Ne, neću da sebi danas kvarim takav sveti dan! - silom je tjerao od sebe nujne misli. No bog zna da li bi mu to baš sasvim bilo pošlo za rukom da ga nije pozvao k sebi predstojnik. Zvao ga je da mu izvješćuje o nekoj teškoj stvari. Sukaljević se s mnogo većom sigurnosti stavi pred šefa nego obično. Predmet je bio uistinu veoma zapleten, i šef je dobro znao da će jedini »stari Sukaljević« biti podoban da riješi stvar. I zbilja, on je u tili čas razjasnio stanje stvari. No kako je predmet bio ogroman, morao je silni broj spisa i drugih priloga vaditi iz sveske da uputi šefa u svaku sitnicu. Da to učini, morao je sasvim blizu pristupiti stolu predstojnikovu. I dok je bio u najboljem razlaganju, eto, ujedared gospodin šef se trgne, skoči kao bijesan sa stolice i zagleda se pravo u Sukaljevića.

- A kakve vi to čizme nosite? Jesam li ja na trgu našao svoj nos ili mislite da imadem pasji njuh? Zar ću ja morati od vas podnositi takvo malouvaženje da mi dolazite u sobu sa čizmama koje na deset koraka daleko zударaju? Svu sobu ste mi učinili kao da je kožarnica - kao da idem u Novu ves za vrijeme juga! Što vi mislite! - vikao je predstojnik i zamatao svoj debeli nos u rupčić namirisani sa eau de Cologne.

- Oprostite, gospodine predstojnice, gospodine velemožni - pentao je jadni Sukaljević posve preneražen bijesom predstojnikovim. A on je mislio da će se šef veseliti!
 - Molim vas, šutite, ja ne trpim da mi se protuslovi. Ne mislite da ja to trpim. - Poznat ste - poznat svakojako. O, gospodine, mogu misliti što ste namjeravali.
 - Oprostite, nisam ništa namjeravao. Dobio sam danas te čizme - drugih i nemam - a napokon nisu naodmet - iz prave su juhtenske ruske kože.
 - Aha! Dobro, dobro! Iz ruske kože! Uostalom - mi smo gotovi, a meni ćete dopustiti da ne trebam podnositi toga vonja. Znadete li vi da mi je liječnik zabranio strogo izvrgavati svoje živce ma kakvim oštrim mirisima i vonjima? Da - gospodine! - i gospodin bi se šef, možebiti, bio još dalje objašnjavao pred bijednim Sukaljevićem da nije podvornik najavio narodnog zastupnika Brixu, veoma uvaženu i moćnu ličnost, jer je u saboru imao barem pet ili šest šurjaka i pašanaca, dva ili tri druga rođaka, bio osim toga predsjednik u nekoliko novčanih zavoda, a povrh svega toga bijaše na glasu kao vješt farblu i makau, te je u mađarskom Kazinu,²² a potom i u parlamentu, brojio na »tucete« prisnih prijatelja, a marljivih govornika.
 - Neka uniđe gospodin, a vi, Sukaljeviću, izradite ono kako vam reko - i pamтите da mi u tim čizmama više ne dođete u ured. Ta, već kod dolaska osjetio sam nešto. Ah, tako su uzalud i doktori i apoteka kad nisi siguran hi u uredu.
- Narodni zastupnik bio je već u sobi.
- Oprostite, zar ne, i vi osjećate kao da ste u kožarnici? Evo, taj gospodin je kriv - govoraše predstojnik, dok se je vrlo ljubazno i vrlo pokorno rukovao s došljakom.
 - Ja dolazim s jednom molbom! - poče Brix, podsmijevajući se tek šefovoj uzrujanosti, i ne gledajući za Sukaljevićem koji je već bio kod vrata.
 - Molim?
 - Ta znate što sam vam pisao radi moga, eto odmah ću vam kazati - radi moga budućega zeta.
 - Kakova zeta? - čini se predstojnik nevješt.
 - Valjda ste primili moj list, dragi magnifice?
 - Jesam, jesam. Da, da, i sad se sjećam, pisali ste za nekog mladog gospodina - čini mi se, kako ono, da - Gavrilovića.
 - Jest, jest. Molim dakle, jeste li štogod učinili?
 - Jesam, jesam. Kako ne bih vama za volju. Već je i dekret potpisan, on je promaknut i imenovan.
 - Tako? Baš vam hvala. No sad se još o nečem radi. Ne bih htio da mi kćerka ide kuda na selo ili daleko od nas roditelja, što ćete, jedinica! Pa sam došao moliti da bi Gavrilović došao ovamo k vama.
 - Hm, k meni? A je li on dosta vješt? Znade, moj odsjek je težak, tu nije kao kod savjetnika Iksa ili kod savjetnika Ipsilon da se rade tek lapalije; tu su teški predmeti, treba mnogo znanja.
 - E, kad je imenovan, pa će valjda...
 - Da, da. I s imenovanjem nije baš najlakše išlo; napokon bio je suviše daleko dolje. Morali smo da učinimo s njime saltomortale preko... preko, neću pretjerivati, preko šezdeset

²² **Kazino** - sastajalište, »čitaonica« Mađara i mađarona u starom Zagrebu

njih. No, vaša preporuka, vaša želja - to je odlučilo. Napokon, mi smo u ustavnoj zemlji, naravski je da moramo uzeti obzira na gospodu zastupnike.

- No, dakle, pa ćete mi učiniti za volju još i to da dođe ovamo.

- Hm, već imadem dosta osoblja, odnosno tako mi se uvijek kaže i onda se računa kao da je kod mene cijeli bataljon radnika.

- Eh, možda bi ipak išlo. Bar mi je tako na više mjesta rečeno da bi kod vas bilo najlakše.

- Tako, rečeno vam je? Da, da - imam tu jednoga čovjeka koji nije baš najmiliji gospodi - oh, i mene je danas silno uvrijedio, užasno. Ja ću još oboljeti poradi njega. Držim ga jer razumije posao, ali inače, molim vas osjećate li vonj od kože juhtenske? Ta, kako ne? Cijela soba odiše neugodno. A moji jadni živci. Da, to bi išlo.

- Kako dakle mislite?

- Namjesto toga Sukaljevića da metnemo Gavrilovića. Dakako, Sukaljevića! Hm, predložiti ću Sukaljevića da ga umirove: molim, nosi čizme koje bi me mogle, mogle natjerati... da, da, njega - a onda je za Gavrilovića sasvim sigurno. Dašto, ne mogu bez Sukaljevića biti, taj stari »tovar« razumije posao, ah, učena je i svijetla glava. Ne mogu bez njega. No, domisliti ćemo se. Pa će sve ići...

- Hvala, hvala! Tek, znate, ja kad počnem, ne svršim brzo. Ne bi li to moglo još danas biti? Znate, veselilo bi me da navečer na slavi Badnjaka bude veselje tim veće mojoj Danici ako znade da je fait accompli.²³

- Može i to. Ići ću ja prijeko, sam ću govoriti - sve može biti kad čovjek hoće. Sad je tek deset - do jedne mogu i dekreti biti gotovi i Narodne novine obaviještene.

Gospodin predstojnik uzme oblačiti zimski kaput uz pripomoć zastupnika i oba pođoše napolje. U sobi Sukaljevićevoj sustavi se predstojnik i digne svoj nos visoko u zrak, bijesno i razdraženo gledajući na Sukaljevića koji se sasvim udubao u svoj posao.

- A što niste otvorili prozore? Ta to nije da izdura čovjek! - Kožarnica - kožarnica! No, vidjet ćemo.

Sukaljević se strese i digne glavu iz spisa. Vidio je jošte kako šef izlazi sa zastupnikom i nešto rukama maše, gotovo kao na grožnju.

- Gle, kako je lijepo počeo Badnji dan, a što mi eto donese! Kako se ljuti, bože, a ne misli da je danas takav sveti dan. Ali, ne kvari mi veselja, ja ipak uživam s dara mojih milih. Tek, bože moj, ako sam mu se uistinu toliko zamjerio!

Već je i jedan sat poslije podne minuo a šef se još uvijek nije povratio. Sukaljević sjedio je sveudilj kod stola. Kući mu se nije žurilo, jer je kao dobar kršćanin danas postio, pa da može čitavo poslijepodne ostati kod svojih, uredio je posao tako da će sada dulje ostati u uredu. No nije ipak pravo mogao da radi. Nikako mu nije išlo iz glave što se je gospodin šef toliko razljutio na nj i na njegove čizme pa mu tako pokvario Badnji dan. Kako je nalazio dosta povoda u svom dojakošnjem životu da postane u neku ruku sujevjeran i da se vječno plaši od navala nesreće a ne vjeruje mnogo u svoju sreću, tako ga je i sada stala da muči i uznemiruje pomisao nije li zlo bilo i zao znak što se je jutros toliko veselio, gotovo uzobijestio. Nesretnici kojima sudbina diljem tolikih godina ništa drugo ne donosi nego da su vječni plijen svojih mučitelja, boje se napokon i vlastite sjene. I, zbilja, čuvši Sukaljević pred vratima poznati korak šefov, gotovo protrne. A tek kad je vidio pred sobom mračno lice šefovo!

²³ **fait accompli** (franc.) - svršen čin, gotovo

- Izvolite k meni u sobu! - nagovori ga prolazeći gospodin predstojnik, u licu nekako još više strog, svečan i zlovoljan nego obično. K tomu još promjerio jasnog Sukaljevića od glave do pete svojim očima, nekako zlobno svjetlucajući iza zlatnih naočala, s očajnim pogledom k nebu i s dignutom taj čas maramicom k nosu. U svojoj sobi prošetao se je od peći do prozora nekoliko puta prije nego što je progovorio Sukaljeviću.

- Vi ste stavljeni u mir. Dekret ćete primiti eto za koji čas. Predložiti ćete, dakle, svoje spi-se da vam se mirovina odmjeri.

- Umirovljen? - zapanjeno mogaše tek ponoviti bijedni činovnik.

- Jest, gospodine, stavljeni ste u stanje mira. Nije se više dalo otežati. Ja sam vas još jedini držao, a danas najbolje sami dokazaste koliko sam pravo činio.

- Ali zašto? Koji je razlog? - Pa moja obitelj? što ću sada? Prestar sam da što novo poč-nem. Kuda ću ja sa svojom malom mirovinom?

- Trebali ste prije da na to mislite. Ali dakako, vama je prešnije bilo da slavite stvari i osobe koje kao činovnik kao zdušan činovnik, nemate slaviti. I onda još da sasvim poka-žete što ste, treba da nađete posebno sredstvo kojim ćete mene uvrijediti, moje zdravlje na kocku staviti.

- Ta nije moguće, gospodine!

- Što to: moguće amo - moguće tamo! Sad nema više razgovora o tome. Na vaše mjesto dolazi mladi Gavrilović, veoma vrijedan čovjek. On će također u vašu sobu. - Tako je. Ali da vidite kako vam nisam neprijatelj, ja sam se odmah pobrinuo za vas. Ostati ćete kao perovodni dnevničar kod nas, sada, dakako, za prvi početak uz dnevnicu od forinte.

- Ah! - mogaše tek nesretni Sukaljević izlanuti i, ne pazeći i ne misleći više na predstojni-ka, otetura jedan iz sobe.

- To ti je božićni dar. Bože, kako ću kazati i priopćiti ženi svoju nesreću? Ako mi i daju tu dnevnicu, ipak je mjesečno manje za trideset forinti, pa i stanarina otpada! Oh, dakako, za posao sam im dobar; kruh mi otimlju, ali upotrijebiti još me znadu. Mjesto sam morao drugome dati, ali posao mi ostaje. Ta da ne primim dnevnicu, škodili bi mi kod odmjere-nja mirovine. Bože! Bože! Pak - i živjeti se mora! Eto moga Badnjaka!

Do večeri tumarao je nesretnik gradom. Nikako se nije mogao riješiti da pođe kući. Bojao se da će mu dobra njegova žena iz lica pogoditi najnoviju nesreću. Ta ona ga tako pozna-je da je za nju on vječno otvorena knjiga u kojoj odmah čita i pogađa svaki drhtaj srca, svaku misao, bilo bol ili radost. On se ne može ni pred kim pretvarati ili što hiniti, a kako bi tek pred njom! A opet, da ona saznade, danas-sutra, ta - kako da ionako jadne božićne dane, nepoljepšane nikakvom radošću, ide još težima i strasnijima stvarati! No kako da to svoje lice, izmučeno i bez toga dugoljetnim stradanjem i trpljenjem, složi tako da ne izgleda suviše zabrinuto i bolno, kad brige i jadi samo sijevaju i lamaju dušom njegovom i neprestance mu u uhu zvuči kobno pitanje: »Kako ćemo odsada živjeti?« - Nekoliko puta mune mu misao ne bi li išao u koju gostionicu potražiti »kuraže«, ali - svaki put se lecne i zgrozi od toga. No, bog zna ne bi li bio pokročio tim utrenikom tolikih očajnika, nesretnika i bijednika da je imao koju deseticu u džepu. U najvećoj navali boli i jada pače pomisli da bi išao k staretinaru i ondje prodao svoje nove čizme, da kupi stare kakove, a od ostatka da pođe u krčmu i onda - onda da donese kući što god da bi božićni dani djeci bili ljepši. Kući? A što bi žena i kćerka da ga vide bez novih čizama? Ne, ne - i on tjeraše od sebe tu misao.

Okolo pete kod zapaljena plina sjeti se da njegovi obično na Badnji dan u to vrijeme polaze napolje, da idu llicom i Dugom ulicom gledati dućanske izloge, da tako bar vide djeca svakojakih lijepih stvari što ih trgovci božićnoj trgovini za volju što ukusnije i sjajnije iz-

lažu. Bogdan je pače znao točno u kojim slastičarnama stoje iskićena i upaljena božićna drvca, pa je bio uvijek vođom. Sukaljević nije nikada s njima išao, jer je znao da bi ga suviše boljelo gledati zadivljena dječja lišća, susretati njihove željne poglede, slušati čeznutljive usklrike, a znati da im ne može ni najmanje radosti udesiti! Zato se je nadao da neće kod kuće nikoga naći, pa je krenuo kući. Stanovao je u jednoj od onih uskih tamnih uličica što se stječu oko crkve sv. Marije, u staroj crnoj kući koja je onda imala kućni broj 15, gdje je u dvorištu bila još crnja i još starija kućica u kojoj je bio njegov stan, sastojeci se od jedne sobe s kabinetom i od kuhinje, zajedničke njemu i susjedu postolaru Grgi. Dobro je pogađao, jer kod kuće uistinu nikoga nije bilo. Tako je bar mogao sam za sebe proći onaj najteži prvi čas što ga je imao uz novu svoju nesreću pretrpjeti u svom domu, gdje mu suze naviru na oči pomišljajući kako je sretan jutros odavle izašao, a što je u vanjskom svijetu morao dočekati!

Tek oko sedme vratiše se njegovi. Djeca su jedva nasmagala slavnih i veličajnih riječi da u razgovoru ponove svu viđenu krasotu. Napô topli i po ugljenu zaudarajući zrak napuniše žarkim svojim uzdasima koji su malone bili očite molbe i želje da bi »božje dijete i njih se sjetilo te im od gledanih ljepota za božićni dar što god donijelo«.

- Kako da to nosi samo bogatima? - razbijala glavu mala Mira, dok je drugi mališ - kao da tajnu Božićevu pogađa - izlanuo: - E, kad tata postane veliki gospodin, donosit će i nama.

Sukaljević se natčovječanskom snagom prisili da izgleda kao obično. Dašto, za veću je sigurnost svaki čas morao iz rasvijetljene sobe u tamni kabinet. Srećom imala je gospođa posla u kuhinji da priredi kakvu-takvu badnju večeru. Bila ona velika umjetnica u tome da sebi znade pomoći, pa je i sada, da ne prekine običaja iz roditeljske kuće svoje i Sukaljevićeve, priredila ribu - dakako, tek sušenu posavsku ribu. Pače i nekakav je kolač ispekla za blagdane, koji nije bio suviše crn, a ispunila ga orasima što ih je majstorica susjeda u zamjenu odstupila za nekakvu staru maramicu.

Dragica s djecom bila je također zabavljena. Mali Bogdan, u svoje slobodne časove glavni zapovjednik i vođa u dvorištu, otkrio je i našao u kutu pod prvim katom odbačeno granje što ga je trgovac dao odsjeći sa velikog svoga bora. Sad se djeca skupila oko toga granja, i sestra je morala da to ovjesi na zid i pomalo okiti.

Dakako, to nije bilo lako, no Dragica, po nazivanju svoga oca »mala čarobnica«, bila je i sada takva čarobnica pa se pomogla kako je mogla - nacifrala granje što komadićima pantljika od svoga dućanskoga posla, što opet tako da je, u oskudici zgodnije hartije, uzela raznobojne omotne papire i iz njih izrezala lančice i svjetiljke. Dapače i rasvijetlila je drvce ne badnjačkim voštanicama već komadićima stearinkâ što ih je otac iz kancelarije kući donio. No što zato, u svjetlu toga drvca - ili, bolje, granja - ona je gledala vesela lišća mlađe svoje braće, slušala pljeskanje njihovih ručica, njihov zvonki slatki smijeh, pa je bila zadovoljna i sretna. Dakako, dakako, dalje misliti nije smjela, niti je smjela zaglednuti kroz prozor onamo prijeko k prozorima prvoga kata gdje je od silne rasvjete svijetlilo kao u po dana i razabirao se visoki bor, sjajno i raskošno okićen. I nije smjela odviše slušati djecu, jer su izricala svakakva pitanja, navlas slična prispodobama domaćega drvca sa krasotama što ih vidješe u dućanskim izlozima. Jedan čas - samo što nije briznula u plač. Nije joj naime dosta bilo da oponaša »kristbaum« i da tako sebe i djecu u bijedi njihovoj samo zavarava, već se, kao svake godine, i taj put latila da udesi darivanje, pa je stala božićne darove dijeliti među djecu. Bilo tu, naime, još od prošlih godina nekoliko traljavih igračkaka što ih je pokojni kum njezin donosio njoj i bratu o raznim zgodama. Ona je te igračke brižno čuvala i svake godine su joj rabile da udesi nedužnu tu komediju božićnoga darivanja. Zato su djeca smjela samo te večeri ili najviše na sam dan Božića

da se igraju tim uvijek istim darovima, a poslije toga ih je Dragica u najdublji kut ormara sakrila da joj služe za buduću zgodu. Tako je dakle i ovaj put bilo. Djeca se u prvi mah s radosnim usklikima hvatala darova.

- A što to, Dragice, slušaj me, što to »božje dijete« ne kupuje u llici gdje ima tako lijepih stvari? - javi se ujedared mali Mirko, najmlađe petogodišnje dijete.

- Zašto? Božje dijete iz neba donosi.

- Tako? Pa zar u nebu nemaju onako kao u llici? Ovo, gledaj, baš mi je i lani doneslo. Jest, jest, isto je - i nije.

Dragica se zacrveni. Da uguši daljnja pitanja, uzme mališana cjelivati, a preko duše prođe joj taman oblak, i morala je svu snagu uprijeti da joj ne dođu suze, tim više što je prijeko u kabinetu razabirala nešto kao očeve uzdahe i jecaje.

No večer je ipak sretno prošla. Istinabog, gospođa Klara morala je, uz silno trzanje srca i kidanje od boli, jednako pokazivati strogo lice da neiskazanom neumolnošću obrani od snažna teka dječjega jedincati kolač, od koga se je samo nešto smjelo odrezati, da ostane još za sutra i prekosutra. Nije hasnilo da su se djeca pozivala na cjelodnevni post, nije hasnilo da su se Sukaljević i Dragica odrekli svojih dijelova, gospođa je ostala tvrda, nuda, dala je i nadjeljivala djecu tek ostacima pasuljeve juhe, a kad su se još uvijek tužila da su gladna, obećala im je pričati božićnu kakvu priču. Ah, ona ih je znala toliko krasnih! I zbilja za tu cijenu djeca se umiriše.

- No prije, ajde, djeco, da zapjevamo koju božićnu pjesmu! - odredi majka.

- Da, da, mamice! - kliknu veselo i u sav glas djeca, da se odmah okupe oko Dragice, zbrovođe svoga.

- Da zapališ još jednu svjećicu na drvцу? Ljepše bi se dalo pjevati - domisli se Ančica.

- Ne, ne! Nećete onda za sutra imati! - javi se gospođa, a i Dragica bila je već kod izbora pjesama.

Niska polutamna sobica zaori se skladnim zvukom i pjevom dječjih glasova. - Kao da je nešto došlo s pjesmom, nešto sveto i anđeosko, pa je časkom izgledalo kao da tu nema bijede i nevolje, već samo ljubavi i vjere! Isti se Sukaljević na trenutak oteo svojoj žalosti i gorkoj brizi, pa je morao iz kabineta u sobu da se nagleda i nasluša ljubljenih i milih svojih pjevača.

Daj nam bog zdravlja, k tomu veselja!
Na tom mladom ljetu svega obilja!

Zvonko se uzdizali mladi sopran-glasici djevojčica sa snažnim altima dječaka i Dragice, a Sukaljević je morao klecajući poći u tamni kabinet da plačno i bolno zavapi:

- Oh, da znadete kakovo vas obilje još od danas čeka! - grčevito lamaše rukama i bolnu glavu tiskaše k hladnom zidu.

Uto se vratila gospođa iz kuhinje gdje je prala suđe i razgovarala sa susjedom majstoricom, koja joj je pričala da je pomagala večeras gore u prvom katu, pa se nije mogla dosta nahvaliti što li nije vidjela krasote, sjaja i bogatih darova.

- Dakle hoćemo, mamice? - Nestrpljivo se stisnu oko nje djeca.

- Hoćemo. Danas slavimo Badnjak pa smijemo dulje čuti.²⁴ A gdje je tata?

²⁴ čuti - u kajkavskom govoru često umjesto bdjeti, ne spavati

- Evo me! U sobi mi je nešto hladno, ovdje je toplije, pa ću skoro u postelju.
- I nama je hladno! - reknu Ančica i Mirko.
- Hm, ne mogu više naložiti u peći, ne bi za sutra dosta ostalo. Ded, Kažimire, pogledaj, tinja li još u peći ugljen? Ako je sve ugaslo, možeš zatvoriti zapor promaji; bit će odmah toplije.
- Zatvorio sam. Peć je sasvim tamna - odjavi se Sukaljević.
- Dobro, i jest nešto hladno! Dakle, djeco, slušajte:

BOŽIĆNA PRIČA

Tako je živjelo dvoje djece: brat i sestra. Bratu bilo osam godina, a sestrici sedam. Bijahu veoma nesretni i veoma siromašni, jer ne imadahu roditelja na životu. Otac je prije više nedjelja išao da čuva vlastelinsku šumu jer je bio lugar u moćna i bogata grofa. U šumi je bilo jezero, a kako bijaše oštra zima, površina se jezera sledila, pa je lugar, da skрати put, pošao preko leda. U sredini jezera bio je led slabiji pa se pod lugarevim koracima prolomio, a jadni lugar utonuo i utopio se. Dva ili tri dana kasnije nađoše nad prolomom lugarova psa, a uz psa tek pušku i šešir lugarov. Kad su ženi saopćili nesreću, puklo joj od očaja i nesreće bijedno srce. Tako ostadoše djeca sama, hraneći se tek od milosrđa u selu, a inače zajedno s očevim psom držahu se lugarske sad već puste i hladne kućice. Samo na Badnju večer nije im se dalo da ostanu sami u tamnoj i neugrijanoj sobi, pa makar je bila strašna zima, snijeg visok da im je sezao do pasa, ipak pođoše napolje, a stari im se pas pridružio. Nadahu se da će se možda sastati gdje s »božjim djetetom« o kom im je majka svake godine toliko pričala, a mali se dječak također sjećao da je prošle godine s ocem bio te večeri u grofovskom gradu, pa tu vidio drvo božićno, krasno, krasno, da je još dugo i dugo poslije snivao o njem. Idu oni tako putem dvoru, dršćući od zime i straha; mala sestra gotovo nije mogla više disati, a od suza jedva je štogod vidjela, pa je brat morao, onako malen i slab, svaki čas dizati sestru i nositi je, duhati joj u ozeble ručice i obećavati joj sto i sto slasti što ih čekaju u dvoru. Ali napokon i on malo sustane, te bi bio najvolio već više puta da sjedne u snijeg i da se malo otpočine, da nije bilo staroga psa, koji je veselo uzeo pred njim skakati, mahati repom i lajati kao da mu govori: »Nije više daleko, ajde, ajde samo!« - a čim bi djeca ipak ostala, lavež bi mu se prometnuo u grubi tulež, pače i zube bi pokazivao. No djeca najposlije ne mogoše dalje. U taj se čas odnekale nađe treće dijete, isto tako sitno, slabo, no još bjednije odjeveno pa u toj strašnoj zimi bosonogo i bez šešira. Krasna njegovova glavica bila je zaštićena tek dugom njegovom gustom kosom.

- Kuda idete? - upita dijete nježnim i bojažljivim glasom.
- Ah, a ti si bos! - rekne mala djevojčica.
- Jesam, jesam - plačljivo otpovrnu strano dijete.
- A znaš što? - rekne brat djevojčici. - Ti ionako ne možeš više da ideš. Pa ćemo dati tvoje cipelice njemu; tebe ću nositi ja, a on će mi pomagati! Hoćete li, djeco, tako?

I djeca se tako sporazumiju, pa odsada hodahu puno, puno lakše pod vodstvom staroga psa i dođoše pred grofovski dvor. Izvana se već kroz sjajno rasvijetljene prozore vidjelo ogromno božićno drvo, ukrašeno svakojakim bogatim darovima, slatkim voćem, zlatom i srebrom. Djeca se nekako kradomice ušuljaju u dvor, prođu neopažena toplim hodnicima, nađu se napokon u dvorani gdje je bilo božićno drvo, a oko njega grof, grofica, gro-

fovska djeca i sva sila gostiju u sjajnim odorama. U prvi čas nitko nije opazio djece koja se ne mogahu načuditi bogatstvu i drveta i darova, no čudno im je bilo što grofovska djeca, primajući ih, jedva se i nasmiju.

»Oh, kako bih ja s mojom sestricom bio sretan da samo deseti dio toga dobijemo« - spomene lugarov dječak tiho, tiho pred stranim djetetom. Ono se blaženo nasmiješi, no nije moglo ništa više odgovoriti, jer u taj čas opaze gospoda tuđu djecu, a tako razderanu i siromašnu da su svi viknuli od užasa.

- Što vi cigančad, vi deriščad ovdje radite! - bijesno krikne grof, zazivajući sluge da otjeraju djecu.

- Grofe, supruže, umiri se, umiri se! - zaklinjala ga grofica. - Odmah ćemo ih otpraviti, ali vidiš kako su poderana, valjda i gladna - a Badnja je večer, dat ćemo im štogod odijela, ta ostalo je još nešto od onoga što ih je skupio »Odbor gospođa i gospode za božićno drvce siromašne djece«, a Janči ili Pista neka ih odvedu dolje k služinčadi, pa će se nahraniti.

I grofica, ne čekajući što će grof reći, pojuri u kut gdje nađe još dva-tri svežnja odjeće i cipela za siromašnu djecu, pa dađe djeci - ne sama, plašila se njihova vonja, već po služi kojemu i naloži da djecu izvede iz dvorane.

- Hvala lijepa, hvala! - javi se uto dugovlaso strano dijete. - Evo, moja dva sudruga, pa i ja, da nam je štogod od - eno - tamo - od onih krasnih igračaka i slatkiša.

- Što, što? - u čudu lane i grof i grofica i cijelo društvo, a grofovska djeca vikahu: »Ne, ne, od toga ništa, to je naše!«

- Dakle, toga vam se hoće? Nije to za vas. Gle ti njih! Budite sretni da vas ogrnemo od zime i nahranimo od glada, a ne još da i to dobijete! - Što niste oprezniji bili »u izboru roditelja«?

I stanu u bjesnilu grof i gosti njegovi da rivaju siromašnu djecu iz dvorane, a grofica brzo otvori prozore da vonj siromaštva iziđe iz sjajne odaje. Djeca plakahu, no nitko od društva nije im se smilovao, već ih, pače, otjeraše gladne iz dvora. Na dvorištu čekao ih pas, pa se djeca, plačujući i roditelje svoje zazivajući, opet predadoše da ih on vodi. Slijedila su njegov trag. On pak zakrenuo k šumi. U prvi se mah i brat i sestra zaplaše od duboke tmine među visokim i tamnim jelama i borima. No strano dijete ih umiri. I dok je još u riječi bilo, pokaže se na nebu mjesec, svjetlo njegovo prodiraše kroz granje stabalja, i gle - dječica se gotovo ne mogoše dosta nadiviti krasoti što se očima prikazivaše. Ne jedno božićno drvo kao u grofovskom dvoru, već stotine, tisuće njih stajale su tu pred njima, nakićene biserjem, srebrom i alemima. I stigoše do jezera. Tu opet gledahu u modrim valovima zvijezdu do zvijezde - ah, divota! Pas je sjeo na brijeg jezera i gledao k vodi, a djeca sumorna poliježu kraj njega.

- Ah, da dođe k nama »božje dijete«! - šapne mala sestra bratu. U taj se čas strano dijete digne, i gle ono nije više poderano i bijedno. U anđeoskoj krasnoj bijeloj odjeći stoji pred njima, oko divne glave sjaji svijetli kolobar, iz ruku mu sijeva sjaj kao od zvijezde, a mjesto ove šume, gle - gle, najedanput stoji tu sjajan od bijela mramora sazdani kraljevski dvor, nakićen zlatom, srebrom i dragim kamenjem, svakud rasvijetljen plamenima zvijezda i sunaca, a kroz vrata širom otvorena i kroz prozore struje lagodna toplina i miris tamjana. Iz dvora dolete anđelići i na zapovijed stranoga djeteta nose djecu u krasne dvorove, pa tu najprije maloj sestrici obuvaju na njezine bose nožice zlatne cipelice, onda i nju i brata odjenu u sjajne odore, slične sasvim anđeoskoj odjeći stranoga djeteta.

- Zar si ti »božje dijete«?

- Jest, ja sam Krist, i jer ste se smilovali jednom poderančetu, sami u krpama dali pače svoje krpe, jer ste sirote, gladne i bose, eto ulazite u carstvo nebesko da Badnju večer sla-

vite na nebu. - I sad su djeca došla pred božićno drvo nebesko, lijepo i sjajno kako može da bude samo u nebu i kojemu drvo u grofa ni sluga ne bijaše. Pa kad su primili iz ruku samoga Krista darove jedan ljepši od drugoga, i kad ih je sveti Petar napojio i nahranio - sve u društvu božjega djeteta - onda, ah, onda - evo opaze svoje drage roditelje ne više jadne, napô gladne grofovskog sluga, već kao anđele odjevene i blažene. I djeca ostadoše gore u nebu, pokraj svojih roditelja i drugih božjih ugodnika, igrajući se često i često s božjim djetetom.

U šumi pak, na mjestu gdje su počinula, nađoše ljudi tek otrcanu i jadnu njihovu odjeću, pa se rasprostro glas da su ih vukovi pojeli, ali za kratko vrijeme bila je ondje podignuta crkvice a da nitko nije znao tko ju je sagradio. U toj crkvi bijaše oltarna slika svetoga poroda u Betlehemu i na njoj, među anđelima što pjevaju Gloria in excelsis, dva su lišća naličila sasvim lugarevoj djeci. A na nebu od onog vremena opaziše ljudi da se vije Mliječna Staza, što nije ništa drugo nego onaj snježni put kojim je božje dijete prolazilo s lugarovom djecom od grofovskog dvora do jezera u šumi. A pitat ćete šta je s grofom, groficom i grofovskom djecom? Bog ih je kaznio jer su otjerali siromašnu djecu s »božjim djetetom«. Umjesto srca stvorio se u svakome kamen koji ih je sav vijek strašno mučio, a od slatkiša što ne priuštije djeci tako im želuci narasli i proširili se da nisu nikad siti bili, a ipak ništa ne mogoše s tekom jesti, pa najposlije bolesni i jadni odseliše se iz dvora koji ostane pust, i naskoro se u njemu nastaniše zmije i sove.

Gospođa je svršila svoju priču, djeca dosada tiha kao zid redom su priču sebi ponavljala, dok malo-pomalo ne utihnu i liježući u postelju ne padnu u dubok san uz zvonjavu zvona s tornja Sv. Marije i Sv. Kralja. Jedini Sukaljević nije mogao pravo usnuti, ženina priča, njegova velika briga, duboka njegova tuga, sve ga to otimalo pravome snu, premda nije bio posve budan, jer kao da mu se i sanja, pa on iz tutnjave zvona sluša čisto neke divne anđeoske korale, pače gleda duge povorke nebeskih četa. Da, on se sasvim razbudi jer je opazio u dvorištu silnu svjetlost, a začas otvore se vrata i u sobu uniđe upravo onako dijete kao što je njegova žena pričala. »Dakle, nije bila tek priča!« - rekne sam sebi, pa odmah ustane s postelje da pozdravi sveto dijete, koje mu se izdaleka blago, blago i utješno smiješilo da je morao u sebi pomisliti: »Gle, to je božje čedo. Svakako, dakle, više i veće od sviju ljudi, pa kako me milo i dobrostivo pozdravlja, a evo - naša gospođa, neka je za pô dijetenklase od tebe viši, jedva te i pogleda! Mogli bi uzeti za primjer dijete! - Napokon - i ekscelencija nije toliko kao ovo dijete!«

Sukaljević bio je ujedanput sav sretan i blažen. Sasvim je zaboravio svoju nesreću. Vidio je kako dijete božje iz velike košare vadi i vadi dar za darom. Gotovo svi oni krasni darovi i stvari što ih je kroz ljeta i ljeta u božićno doba želio poklanjati svojim milima, eto na - tu stoje naslagani. A u čizme njegove sipalo je dijete zlata - mnogo, mnogo zlata! »Eto - miraz Dragici« - rekne za sebe Sukaljević, jer se još uvijek nije usudio da oslovi Krista. Najprije tek je smio da ga pomniji pogleda. I bio je očaran božjom ljepotom. Tek začudo mu bilo što uza križić na grudima još visi i čudnovat nakit, gotovo mrtvačka glava. I gle, zaista gle - ta se glava odjeljuje od plašta božjega, pa ujedared stoji ona tu kao anđeo kakav. I nije ništa strašno u toj glavi, ni u tim kostima, ah, takav dobri, dobri i blagi mir leži u cijeloj toj pojavi da Sukaljević ne može a da joj ne pruži desnicu i da se s njom srdačno ne izruguje. »To je drug, dakle, Kristov, ravno iz neba dolazi, pa kako mi ljubazno daje ruku - da to vidi moj predstojnik, on koji mi još nikad nije dopustio te počasti!« - govorio u sebi tiho Sukaljević.

- Zar ne bih probudio djecu i ženu? - usudi se napokon da pita. - Ta to je krasota od Badnje večeri - da barem vide da se je i k nama svratilo božje dijete! - dodade napola već ša-

ljivo, jer, uistinu, i božje dijete i anđeo s mrtvačkom glavom tako su ga dobrostivo i ljubazno gledali da je gotovo sasvim izgubio svoju plahost čovjeka iz devete dijetenklase i siromaha.

- Možeš, dragi pravednice i mučenice! - dopusti mu božje dijete. I dok je on ženu i djecu trgao od sna, soba se sve više i više napunjaše divnim mirisom tamjana i mirhe, peć se pretvorila u neku vrstu žrtvenika iz Salamonova hrama, na kojem je anđeo s mrtvačkom glavom palio žrtve - što li - te se je odavle vijao u visine divan stup dima, od kojega je nastajao taj miris u sobi. A kad se cijela obitelj probudila, bilo je već sve u sobi izmijenjeno. I nije više bilo tu vlažnih zidina ni traljava pokućstva, ama ništa, ništa od prije, sve se je nekud proširilo, uzvisilo, zasjalo neviđenom ljepotom. Baš onako kako je malo prije žena njegova pričala djeci njegovoj. I taj krasni prostor, nalik na kraljevske dvorane i uz to na crkvu sv. Kralja, napuni se ujedared silnim mnoštvom anđela, arkandela i serafina, koji su svi cjelivali njegovu Dragicu, kiteći je cvijećem nebeskim i sipajući po njoj zlata i bisera.

- Ta gdje smo mi? - pitaše vazdan oprezna i umna gospođa Klara. - Gdje je moj kanape, još mi je od oca moga? Pa otkud taj sjaj, to divno božićno drvo i ti bogati darovi? Sukaljeviću, što je to?

No on od velike sreće ne mogaše ni riječi prozboriti, pokazujući tek da je i kanape ovdje te na njem sjedi sv. Josip, zaručnik bogorodičin.

- Ali gdje smo? - pitaše jednako gospođa Klara, sva zapanjena čudom. U taj čas stanu pjevati anđeli, a zvonjava s tornja Sv. Kralja razabirala se u silnoj, silnoj daljini, dok su djeca skakala od veselja i mala se Mira hvalila da je njezin otac sada bogat, a mali Mirko tvrdio da ni u dućanima u Ilici nema takvih igračaka kao ovdje.

Ah, Sukaljević se rastapao od sreće i milinja.

- Ta u raju smo - kao i lugarova djeca! Eto, vidiš, nije ono tek bila priča, u raju smo! - šaptaše ženi.

- U raju, u raju, jeste, jer blago onima koji su na zemlji progonjeni, »njih čeka kraljevstvo nebesko« - odgovarahu mu anđeli, a »božje dijete« širilo je k njemu ruke, da u isti čas grli njega i cijelu obitelj.

- Tek daleko je to od Zagreba, kako ćemo natrag? A ja moram prekosutra da riješim urbarski prijemor između grofa Pištanjija i općine Marjanovci - sjeti se Sukaljević, vazda savjestan u službi. I zbilja, iz silne, silne dubine, eto, čuje se nešto, jest doista - glas je njegova mladog predstojnika. Zove ga.

- Ta Sukaljeviću, Sukaljeviću, jeste li vi zbilja sasvim poludjeli, što li? Čemu taj sjaj oko vas? Što to znači? Pristoji li se to čovjeku iz devete dijetenklase s vašom plaćom? Mislite li da bih ja bio udesio svojoj djeci lijepo božićno drvo i skupio goste oko raskošna stola da nemam svoju predstojničku plaću i ženin miraz? Jeo bih žganaca skupa s djecom i sušenu ribu - a tako bi se pristojalo i vama. Što mislite? Pak, kad ćete se vratiti kući? Vi znate da je u uredu i akt Pištanji, i akt Kaptol, i akt Miroševci - ah, to mora prije Nove godine biti riješeno. Što mislite? Zar da ja poradi vas trpim, a trpjet ću ne bude li riješeno, pa ode moje promaknuće u petu dijetenklasu! Valjda znate da se ekscelencija sama zanima za akt Pištanji. Vi ga jedino možete riješiti, jer Gavrilović, istinabog poradi njega moradosmo vas umiroviti, ali on neće znati, jer on ništa ne zna, valjda se sjećate koliko se morasmo ljutiti zbog njegovih rješidaba u drugoj molbi,²⁵ kako su glupe i bez smisla. Ne

²⁵ **druga molba** - nekada naziv za tzv. drugu instanciju, tj. za oblast kojoj se stranka mogla obratiti ako je rješenjem niže instancije (prve molbe) bila nezadovoljna

mogu nikako s njime, a samo vi možete. Zato sam vam i pribavio dnevničarstvo, jer, vjerujte mi, bilo je to plemenito od mene, ja sam pače možda u polovici pokvario onaj dobar dojam o sebi što ga stekoh predlažući vas za mirovinu. Valjda znate da se još uvijek nije napustila sumnja da je od vas ona brošura *ex achtzenhundertdreiundachtzig*²⁶ s motom: *Regnum regno non praescribit leges*²⁷ - Dakle, Sukaljeviću, vratite se! Oprostite ću vam dapače čizme vaše, vratite se - s vremenom možete dobiti i dnevnicu s jednom forintom i po - Vratite se!

No Sukaljević tek je slegnuo ramenima. Bilo mu je tako blaženo u duši, tako lijepo njemu i njegovima da nije više htio slušati predstojnikova rogobora i naricanja. Ah, što je sada njemu bilo do sviju predstojnika i ekscelencija, oh, kako ništetne, kako ništetne činile mu se sad sve dijetenklase! On gledaše vječnost i njezin božanski sjaj, a pred očima njegovim gubila se sasvim sitna mala kugla na kojoj ne mogaše više raspoznati ni vrhunac Mont Blanca, ni Himalaje, kamoli da još vidi - »visoku gospodu« iz svog ureda!

Treći dan Božića donesoše zagrebačke novine pod rubrikom Domaćih vijesti tužnu ili, kako reporteri označiše, »užasnu novost«, da se je u noći božićnoj zbila strašna nesreća u kući br. 15. Nađoše ondje u stanu činovnika Sukaljevića cijelu obitelj mrtvu, udušenu ugljenom parom, jer je zapor promahe u peći prerano zatvoren, te je još o podne, kad je stan redarstvo dalo otvoriti, sve bilo puno okužena zraka. Zlobni ljudi natucali pače nešto o samoubojstvu. Jedina susjeda majstorica, vrijedna supruga postolara Grge, nije vjerovala ni u samoubojstvo ni u ugljen, ona je tvrdila i pričala svima koji su je htjeli slušati, da se je dobar bog smilovao bijednoj obitelji i uzeo je k sebi da kod njega božićuje, jer i otac i majka i sva djeca bijahu suviše dobri da dalje žive onako u bijedi kako su živjeli. U potkrepu svoje tvrdnje kazivaše da nije mogla dugo usnuti, te je u noći dobro čula da se kod Sukaljevića razgovaraju i pjevaju, i ne kao ljudi - već kao pravi, pravi anđeli. Od te svoje tvrdnje još je manje htjela odustati kad je saznala da je Sukaljević na sam Badnjak izgubio službu.

1895.

²⁶ *ex achtzenhundertdreiundachtzig* (njem.) - iz tisuću osamsto osamdeset treće

²⁷ *Regnum regno non praescribit leges* (lat.) - Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone (rečenica koju je god. 1790. hrvatski ban Ivan Erdödy uzviknuo Mađarima koji su na saboru tražili da se Hrvatska podredi Mađarskoj)

ZAŠTO?

Per non soffrir così, vorrei morire;
Ma quando penso a te, voglio guarire!²⁸
Steccheti²⁹

Dakle što mislite kako mu je danas? - upitala je tihim pridušenim glasom a sa brigom i sa strahom u licu gospođa Radićka liječnika Maslinovića kad je izišao iz dvorca na dvorište i htio već da skoči u jednoprežna svoja kolica.

- Hm, uvijek jednako. No nije pogibli da je katastrofa blizu. Naprotiv, ja sudim on će još dosta dugo... Pače, moguće je da se još iskopa. Izvan opasnih je godina. Napokon, mi liječnici najmanje vjerujemo u čudesa, a nekoliko puta događa nam se u praksi što je posve slično čudu. Možda će tako i kod njega -!

- Jeste li mu prepisali štogod za inhalaciju? Tuži se da mu ono od posljednjega puta zadaje muku.

- Da, da. Živci su mu silno uzbuđeni. Ja sam promijenio kompozit inhalacije. Istina, šteta je što ne može ono prvo upotrebljavati. A sada ljubim ruku, milostiva, moram da se žurim u Lužnjevac. I tamo me čekaju.

- Zbogom, doktore dragi. Molim vas, dođite sutra opet. On je ipak mirniji kad ste vi bili kod njega.

Doktor nije više slušao posljednjih riječi. Jaka njegova bedevija snažno je potegnula i začas nestade kolica u aleji. Gospođa Radićka jedno je vrijeme ostala na istom mjestu i zamisljena slušala lomot točaka po svježe nasutu šljunku ceste i slijedila jeku koja je tamo od preko brda odgovarala. Onda se nešto strese, pa kako je bila krasna večer prilično

²⁸ *Per non soffrir...* (tal.) - Da ne bih patio tako, volio bih umrijeti; ali kada mislim na tebe, želim ozdraviti

²⁹ **Steccheti, Lorenzo** - pravim imenom Olindo Guerrini (1845- -1916), talijanski pravnik i pjesnik realističkog pravca

svježa a ona nije na sebi ništa imala do ljetne svoje odjeće, oćuti da joj je studeno. Laganim izmućenim korakom vrati se u dvorac. Tu ju je čekao kočijaš da mu dade zobi na sutrašnji put, jer je imao u grad poći po roćakinju gospoćinu - gospoćićnu Sašu.

- Ćekaj malo - reće mu gospoća i otputi se na prvi sprat u sobu bolesnika, šurjaka svoga Lazara Radića, ujedno suvlasnika imanja.

Bolesnik je sjedio u duboku naslonjaću pokraj otvorena prozora. Bilo mu je dvadeset i devet godina, no po bolesti svojoj izgledao je mnogo stariji. Lice mu bilo posve suho, suho, a p t sivkasta. Gotovo se gubio u naborima spavaće haljine. A glava mu padala na duboko uleknuta prsa. Samo crna kosa bila je bujna. Kao da se sva sila života u tu kosu narivala.

- Lazo, ne bismo li zatvorili prozor? Većer je već kasna a već je i zahladilo; daj da zatvorimo - javi se nježnim glasom gospoća Radićka i htjede već da pristupi k prozoru.

- Ne, molim te,пусти! - odvrati on sa zlovoljom teško bolesna ćovjeka. Ćisto mu je teško bilo gledati dobro ugojeno i zdravo tijelo svoje šurjakinje. No odmah se svlada i prisili se na smiješak pa, da se popravi, dodade: - Ta gledaj, draga, zaviti sam sav kao dijete u pelenama. A najposlije, što se može na meni još pokvariti?

Gorak izraz spusti mu se na lice i, za znak da želi sam ostati, zaklopi oći i položi glavu stolici na naslonjalo.

Gospoća Radićka tiho uzdahne i ode. Bolesnik se nešto pridigne. Bilo mu je večeras nešto bolje nego inaće. Groznica je ranije prestala, bol u lećima i prsima jenjala, a i kašljanje se rjeće javljalo. Disanje ne bijaše onako teško i sporo kao obićno. Trpio je od tuberkuloze na plućima. Tek nedavno vratio se iz Gleichemberga.³⁰ Protivno obićajnoj u takvih bolesnika vjećnoj nadi, on je posve bio svjestan da mora bolesti podleći. Kad bi ga koji put bolest suviše namućila i strašne muke trgale u grudima i neprestano hektićne groznice sa silnim noćnim znojenjem posve mu oslabile tijelo, zazivao bi smrt i želio da prestanu njegove muke. Gotovo sa stoićkim mirom znao je raćunati koliko mu još ostaje da živi. A tek sa sumornom dosadom i bez svake vjere slušao bi lijećnika kad ga je htio tješiti te mu poćeo spominjati mogućnost da će se uvapniti tuberkule.

- Ah, pustite, doktore, ta sve je to koješta što govorite. Ja ćutim najbolje kako mi je. Ma eto i ruke mi je teško dići, toliko sam slab i obnemogao. Gotov sam, ali nemojte misliti da mi je posve ravnodušno. Napokon, živi se rado. U mene, dakako, nema one fizićke snage koje treba energija životna. Gotov sam, ludo je i glupo, ali tako je.

Tako je danas još odvratio doktoru. A sada malo da mu se nije u dušu uvukla neka nada, i on je posve udobovoljeno gledao na prozor i ćisto mu je bilo drago i mило slušati šum i štropot kuće i gospodarstva. Zato se nije nikako mogao oćkinuti od prozora. Još dugo, dugo kako mu je šurjakinja oćišla iz sobe, ostao je jednako na istome mjestu, paće se primaknuo bliće prozoru. Da mu večernji zrak ne naudi, metnuo pred usta toplu maramu.

I noć se sve više rastirala! Izvana se toćio u sobu svjež uzduh, isprecijećen vlažnim dahom rose i zemlje. Od vremena do vremena zalio bi se unutra miris lipe što je evala prijeko u vrtu. On je jednako gledao napolje mada nije ništa više vidio jer je sve obavila gusta crna tmina noći bez mjeseca. I tek nešto zvijezda izišlo. Treperile su slabo i tanke imniti svjetla jedva su dostizale daleku zemlju. Tek jedna se ondje baš nad planinom žarko i jasno krijesila i ravno gledala u sobu k bolesniku. Mrak je stoga bio tako gust da se oćima malone pričinjalo kako se tamo dalje rivaju i miješaju neopredijeljene crne mase. Tek po-

³⁰ **Gleichenberg**- poznato lijećilište za tuberkulozne bolesnike u Austriji sa mnogim ljekovitim izvorima

koji put presiječe tminu kratak let krijesnice. I sve je tiho. Istina, dolje iz trave zašušti čaškom nekakvo gibanje - čudnovat slab žamor; koji put opet zasiče kakav tanak glasić, koji put zazuji nešto u zraku - nekakav zuk bog zna kakva kebra; ali sve je to i nježno i slabo i strano i nepoznato, a gluha tišina opet je tako daleka i svestrana da su ti stovrsni mali zvuči tek kao dah same tišine. Ne muti ove gluše ni to što se tamo negdje sa pašnjaka čuje ili rzaj konja ili praskanje pastirske vatre, a ovamo opet iz dvorišta svaki čas zazvuči iz staje zvonce stare krave ili se iz konjušnice čuje topot kopita kako se konji premještaju i kod toga karičicama na lancu ogrlice zvonko štropoću. Sve to povećava mrtvu tišinu koja je čisto tajinstvena i čudesna u toj crnoj tmini. Bolesniku bude posve neobično. Pred sumornim od mraka očima zablistavala mu neka nutarnja svjetlost, kresale se iskre, slične iskrama u munjevne žice i vrzale se pred njim divne boje u sastavku duge i u nikad mirnim kruzima. I on gledaše, sve to gledaše. Poslije boja dolazi eto - eto - sam nije znao što to dolazi i što to gleda. Da li se to dižu slike uspomena iz davno minulih časova, jesu li puste sanje uzbuđene mašte, je li magnetska sveza s drugim kojim svijetom, ili su to preostaci u duši iz njezinih pređašnjih predzemaljskih sfera i faza? Na sve je to mislio a opet nije znao što da misli. Tek je shvatio kako mu to pred dušom lebdi - vidio je ne cijele prikaze već tek torze znanih ili nezvanih ljudi, čas nerazgovijetna, čas posve nekim divnim sjajem oblita lica. I gledaše divne obraze ženske, lastovno pognute vratove. Osjećáše žar krupnih sjajnih očiju na sebi. Tad su mu stali ploviti kao nad čelom zlatnoplavi pramovi bujne duge kose, onda debeli zagasito-crni uvojci guste kovrčaste kose, i on je čisto uvlačio u sebe opojni miris toga. Onda se gibali oko njega raskošni laktovi, dugi tanki bijeli prsti, onda punane divno zaobljene grudi i krasne ramenice. Sva mu duša sada gorjela i čeznula za onom srećom, za onim slastima što ih daje ženska ljepota i žensko srce. On je žednio za blaženstvom časa u kojemu se grud grudima privija, u kojem muž pobjednik sluša u uho šaptane slatke riječi: »Ja te ljubim!« iz usta sočnih i složenih na cjelov. Gotovo grčevito istisnule mu se riječi: »Ljubav - ljubav!« Nikada mu možda još nije ova želja za ljubavlju izbila tako snažno iz dubine duše kao sada usred ove tamne noći koja ga je posve omamljivala svojim bajnim slikanjem i oko njega se ovijala svojim crnim sjenama, da mu je bilo kao da se je ogrnuo plaštem od baršuna.

- Ah, svemu je kraj, kud ja bijednik da još na to mislim! - očajno se prekinuo u opojnom čuvstvovanju kad ga je ujedared stao mučiti suhi kašalj. I na pomisao da za njega nema više toga blaženstva, da je smrt jedina koja mu nuđa svoj naručaj, on propače kao malo dijete. Ta ga je pomisao to više boljela što se je sjećao da nikada i nije okusio sreće o kojoj je netom sanjao. Tek kupljeni cjelovi imali su ugasiti žeđu njegovu. A žeđa ova bijaše u njega silnija i snažnija nego u malo koga drugoga. Još kao dječarac bio je jednom tako zavolio malu nekakvu njemačku curicu, kćerku doseljena geometra, da je po odlasku njenu zapao u tešku bolest makar se je s njim najmanje voljela igrati i uvijek ga nazivala »Du garstiger Junge!«³¹ Poslije kao mladić ljubio je žarko i istinito djevojku s kojom nije nikada govorio, a nije govorio jer prvi put kad je nešto podignuo oči do nje, okrenula mu leđa i napô glasno rekla o njemu nekakvu glupu ali i uvredljivu dosjetku. I tako je u njega minulo doba prvoga mladenaštva a da nije doživio ni najnedužnijega ljubavnog romana. Zlatno ono vrijeme koje gotovo svakome donosi barem kakvu-takvu liričku epizodu, prošlo je mimo njega, a da ga nije ni zamijetilo. Ta u cijelome nelijepa mu vanjštinu, njegovo suho, suho tijelo s visokim pognutim plećima i s upalima prsima iz čega se odavala tako rano kobna bolest sušice od naslijeđenih tuberkula, sve to nije moglo začaravati. Znao je on to dobro. Može biti bi bio mogao osvojiti kojeto srce jer je bio uman i dobra plemenita srca, no - znajući se nelijepa i bolesna - bio je plah i nespretn pred že-

³¹ du garstiger Junge (njem.) - ti odvratni mladiću

nama. Tu pak plahost sakrivao je iz ponosa u neku vrstu divljaštva i nepristupnosti. Činio je tako i u onakvim časovima kad bi mu duša najjače gorjela od želje da bude ljubljen i da k srcu svomu vine djevojče za kojim je uzdisao. Dakako, kad bi opet bio sam, prepustao se navalama osjećaja, i on bi uzdisao, plakao, proklinjao i sebe i svoju narav i svoju neljepotu te se tužio na glupost prirode koja slijepo i bez izbora meće u istu pojavu tako slabo tijelo i takvu silnu potrebu ljubavi. Tu želju da bude ljubljen, i ono veličajno shvaćanje ljubavi nije izgubio ni poslije kad je stupio u praktični život, a nije ga toga moglo lišiti ni moderno racionalno, gotovo materijalističko poimanje srca i njegovih tajna. Još tada čudesno bi ga znala tronuti svaka lijepa okolica, svaki cvijetak, svaka pjesma ptice ili čovjeka, i sve bi to u tili čas uspirilo u njemu silan oganj, da bi čutio neodoljivu potrebu da ma što privine na burne grudi i izmuca želju da nađe i da vrati ljubav. Gledajući kakvu lijepu žensku ili djevojku ostao je čist u mislima, ali opet se sav tresao od duševne i tjelesne strasti i svu joj pojavu u sebe žedno upijao. Svaka čarobna linija tijela njezina, svaki dražesni kret, svaki nabor odjeće njezine upamtio je i poput umjetnika uživao, da onda uvijek zapane u melankoličan očaj što mu je sve to veliko carstvo ženske ljepote nemilosrdno zatvoreno. I teška bolest koja ga već godine muči i koja mu je već posve uništila tijelo, nije ipak mogla slomiti u njega te želje za ljubavlju. Posve ga je poništila, ni za što više nije imao pravoga smisla i prave volje, bio gotovo već bez svake energije, no - žudio je za srcem ženskim i ljepotom ženskom baš kao u prve dane mladosti. Pače s oslabljenom energijom još je manje mogao da se opire toj strasti. A ona ga je mučila i trošila, možda ne manje negoli hektične groznice. Sam bi znao gorko reći:

»Kako je glupo to od prirode! Daje mi u dušu osjećaj u neobičnoj mjeri, osjećaj koji po svojoj svrsi zahtijeva i jako i zdravo tijelo, a ja sam Lazar - ne tek imenom - ja sam uistinu Lazar!«

Sve ovakve misli prodoše mu i sada glavom pred otvorenim prozorom. I što je dulje mislio, to mu je teže bivalo. »Nikada, nikada više!« - šaptao je mekanično, a niz lice mu kapale suze. Uzeo je misliti na kojoj će strani groblja biti iskopana jama.

I pijetlovi su možda već dva puta zaredali kad je još jednako ostao na svome mjestu, sav razmahan, razdražen i gonjen utvarama svoje mašte i bolovima žednoga srca svoga.

Uto se podigao iza šume mjesec. U jedan mah kao da je prirodu minuo tvrdi san i sve se sanjivo ganulo. Na livadama zamijeli povici hariša, sa žitkih grana jablana pale duge isprekrižane sjene, a na vrhu najbližega stabla zakreketalala zelena žabica. Negdje daleko-daleko - valjada čak u trećem selu probudio se pijetao i gromko kukurijeknuo, a iz vrta ili s krova staje javio se melankolični zvuk ćuka.

- »Zove me!« - gorko no i prestrašeno uzdahne bolesnik.

Inače je sve tiho i mirno kao i prije. U tome miru čuje se sušanj od igre lišća nedaleke breze kojoj se srebrno granje čudesno bjelasa na mjesečini. Ona jedina kao da ne spava, ili možda živo sanja? Sitna niska maglica pod njom plovi tik nad travom i zalijeva se u dugoj povlaci u dolinu.

Bolesniku bude kao da je zinuo u komad sablasna svijeta.

Sa ceste, izdaleka-daleka dolazio ujedared lomot kola, odbijajući se jekom među uspavanim bregovima. Prilika se sve više bližala. Već se razabirao topot kopita i pravilan brz kas konja. U tome bilo je nešto tajanstveno. Bolesnik se kao negda za dana djetinjstva znalično pitao tko to prolazi, kuda li ide, što ga sada noću na cesti drži, da najposlije bolno s njime prisposdobi sebe koji ne može iz kuće - iz sobe - nikuda, a za koji dan neće ni iz postelje, i onda - i onda!

Kola međutim došla u neposrednu blizinu dvorca. Tu se zvuk štopota promijenio. Kola nisu više prolazila po tvrdu tlu druma, zakrenula su na mekani put.

- Napokon dolazi netko ovamo? E, da, u aleji su kola! - sa zanimanjem rekne Lazo sam sebi glasno da onda odmah zapadne u običajnu apatiju bolesnih ljudi.

Dolje pred vratima dvora stala zbilja kočija. Začas se čulo turanje i zazivanje.

- Valjda je zvonce dolje opet pokvareno ili glupaci ne znaju da ga nađu! - pomisli u sebi bolesnik i htjede da segne za sobnim zvončićem da probudi ljude u kući. No kašalj mu navali iz prsiju i on nemoćan pade opet u stolicu.

Sada začas doleti gospođa Radićka. Dobra žena nije čula lupanja kod vrata ali je čula njegov kašalj.

- Oh, Lazo, ti kašlješ, ama dakako, kad si takav pa puštaš otvoren prozor. Ta ti se ubijaš, o Lazo, Lazo! - i opet poskoči onako teška i debela k prozoru te ga hitro zatvori.

- Pusti to! - kaže joj nemoćno Lazo. - Zar ne čuješ, dolje je netko prispio i lupa po vratima, ili zar nije? - prestrašeno upita, bojeći se nije li mu se ono lupanje tek pričinilo ili možda sablasno pojavilo, a jedno i drugo koban je po njega znak.

Na vratima uto još jače stalo lupati.

- Jest, jest! - opazi gospođa Radićka. - Tko to može biti?

- Ne pitaj, draga Beto, već daj pozvoni da se probude djevojke i da pođu otvoriti, molim te, daj učini - nestrpljivo joj on rekne.

Gospođa, da ga ne rasrdi, iziđe žurno iz sobe i zaboravi svijeću na stolu. Na hodniku je kolebala ne znajući što da učini. Nije se mogla nikako domisliti tko bi u to doba noći kucao na vrata. Već se je pobojavala nije li kakav zločinac ili barem kakva kobna vijest. U jedan čas je prošla svoje drage, kojemu bi se od njih kakva nesreća mogla zbiti. Oni dolje pak još jače stali lupati i zvati: - »Otvarajte, otvarajte. Ja sam, ja sam!«

- Ta - Saša! - otkine se i zadivljen i veseo i iznenađen krik gospođi Radićki. Prepoznala je glas svoje mlađe sestre koju je po smrti roditelja uzela k sebi i odgojila je. Djevojka je baš svršila svoj odgoj u varaždinskom samostanu uršulinka, te je kočijaš sutra imao po nju ići u grad.

U dva-tri koraka bila je gospođa Radićka dolje u trijemu; nije ni išla po sluškinju već je sama otvorila teška starinska vrata.

- Sašo, ti si, ti si! - radosno pozdravi svoje ljubimce. Došljakinja skoči k njoj i živo joj se baci na grudi.

- Pa kako si došla?

- Pomisli, s Mandićem. On je došao po svoju Zoru. Pozvao onda i mene neka idem s njim kad je ionako Graneševac tik do nas. A meni je bilo teško da čekam do sutra. Ah, hvala bogu što se riješili samostanskih zidova. Joj, Beto, divno smo putovali! Mandić svečera dao upreći i tako smo se ugnuli sparini. A kako ti? Zdravo, zdravo! Oh, al sam ti gladna. Nisam mogla kod Mandićevih ništa uzeti, sve od želje da budem što prije kod tebe. Znaš što? Daj mi sira i voća, o moja draga, stara, lijepa, dobra Beto! - i mlado šesnaestogodišnje djevojčice povuče debelu sestru za sobom uokrug.

- Pusti me, vragolanče! Daj da probudim djevojke neka ponesu stvari gore. Je li sve ovdje?

- Nešto je kod Mandićevih ostalo, a posteljenu i one veće stvari nekoje, no da, sve ćeš zgodom dobiti. Majka Agnes obećala mi da će na sve paziti. Ti se ne ljutiš?

- Ah, dijete moje, kud misliš? Dakle pobrinut ću se da ti štogod nađem da zagrižeš. I kocijaša ne smijemo pustiti bez čaše vina. Dakle ja idem - no nije išla već je ostala da gleda sestru po kojoj se spustilo svjetlo mjesečine.

- Baš si mi momak, sinko moj! - Ljupko i zadovoljno rekne gospođa i jednako je gledaše, polažući ruke oko njezina pasa. A mjesec obasjavao djevojku i bujnu joj kovrčastu kosu kestenjaste boje, spletenu u čvrstu kitu koja je padala duboko pod pleća; svijetlio se po rumenim zdravim obrazima dugoljasta vesela lica, titrao po stasitu nevisoku životu,³² caklio se po nježnim tek procvatim prsima; sjeo oko tanka divna pasa, zalio se i spustio po naborima skutova ljetne jasne odjeće koja je u krasnim uskim crtama padala do sitnih nožica u crnim čarapama i izrezanim cipelicama.

- Dakle, jesam li što narasla? - Oh, reci, reci da jesam - prekine šutnju Saša te se glasno nasmije.

- Živjela, baš si mi dečko, Sašo, Sašice moja! - A sada ajde gore u moju sobu. Ja ću dotle probuditi djevojke da ponesu stvari i naći ću ti štogod da založiš.

Saša pojuri po stubama u prvi sprat. Bijaše joj tako voljko i drago u duši što se čutila slobodnom od zavodske stege. Ne brinući se kuda će, skrene k prvim vratima što ih je u polutami našla. Tako dođe u sobu Lazarovu. Zasramljeno i prestrašeno cikne slabim glasom i sustane na pragu. Sad se tek sjetila Lazara i da joj je sestra pisala da je sobu prepustila šurjaku otkad se kući vratio, jer je od vjetra zaklonjena. Djevojci se dalo i našao što dosada nije još ni pomislila na nesretnoga bolesnika a kamoli da je pitala sestru za njega.

- Dobar večer, ujače! - pozdravi ga negdašnjim svojim nagovorom, no osjeti se da je sada velika, te se brzo popravi i reče: - Gospodine. - Ta on joj nije bio ujakom. Tek ga je tako zvala od djetinjstva.

On se nasmiješi ljubazno no zbunjeno. Od prvoga trena kako je banula u sobu, bio je i uzbuđen i začaran i zadovoljan i tronut. Dugo je već nije vidio. Posljednji put bilo je to prije jedno četiri ili pet godina. Sjećao je se, dakle, kao nedorasle djevojčice. A sada je vidi tako bujnu, tako krasnu, ma gotovo djevojku neobične ljepote. I nije se usudio da joj rekne »ti« kao nekoć. Htjede ustati i tako joj se pokloniti, no ne mogaše siromah. Ona je to opazila i, kako nije više bila zbunjena, poskoči do njega i pruži mu obje ruke, govoreći tronuto: - Nemojte!

- Oprostite, ali ja sam nešto sumoran (to bijaše zacijelo prvi put da nije htio priznati svoje bolesti) - glete, no izvolite sjesti. O Sašo, gospođice, baš mi je milo da vas vidim (htjede kazati »jošte«, no ispusti). Eto na, ja kao da sam slutio vaš dolazak: drugda već davno ležim u to doba u postelji, a večeras mi se nije dalo - i on se galantno pokloni. Saša, pravo još dijete, tek se zastiđeno nasmiješi.

Kad ju je napokon sestra ovdje našla, djevojka se već s bolesnikom upustila u cijele razgovore i sve mu pripovijedala kako je putovala, kako joj bilo na ispitu, kako je u samostanu živjela i kako je sada blažena što se riješila svega. Pripovijedaše to posve prostodušno, veselo i šaljivo, te se bolesnik morade nekoliko puta nasmijati! U miljušnu licu sjala se od radosti i svaki put govorila kako želi i kako će znati naužiti se svoje mlade sreće. Lazar ju je jednako motrio. Bilo mu je neizmjereno ugodno makar ga je kašalj dosta često napadao, te počeo osjećati neku bol pod rebrima.

³² život - stas, rast

Gospođa Radićka htjede da Saša ostavi bolesnika i da pođe u »palaču«³³ večerati, no on se tome usprotivi i silom je zahtijevao da djevojka večera kod njega u sobi. Da učini vesele domaćici, zamoli je neka i njemu što god donese jer da je gotovo gladan.

I tako pripremi gospođa Radićka kratku večericu kod njega. Njoj donese hladne pečenke i sira, a njemu nareže šunke. Ne kazavši ništa, uzme Saša njegov tanjur i izreže mu jelo te mu tako priređeno ponudi.

- Ljubim ruke - radosno reče i, makar bijaše bez teka, on prione jesti.

Dugo, već dugo, možda nikada nije on doživio takvoga časa. Nešto blaženo uvuklo mu se u srce. I to zajedničko blagovanje, ta vesela zdrava djevojka, posve još djetinjski pustopašna, donosila mu čara i dražesti, dosele gotovo nepoznatih.

Kad se razidoše, morala je Saša pustiti da joj poljubi ruku. Još joj nikada nije muškarac ruke poljubio. - Sad vidim da sam uistinu gospodična! - rekne napola s istinitim zadovoljstvom mlade institutke!

No kad je bila prijeko u sestrijoj sobi, sklopi ruke i sa suzama u očima požali bolesnika. - Beto, on je jako bolestan, ah, a ja sam nahrupila kao luda u sobu. I tek onda se sjetih njega. Siromah! Beto, hoće li ozdraviti? Kako je žut u licu, i glas mu je nekako sav drugačiji.

- Siromah! Baš je tako bilo s mojim pokojnim Nikolom.

- Oh, mene je strah. Da umre, Beto?

- Pst, pst. Ne plaši se. Doktor je rekao da nije pogibli da će se nesreća odmah slučiti.

Prije no što je noćas Saša usnula, pomolila se s nekoliko Očenaša da bude »dobrome« Lazi bolje. Ujedno tvrdo naumi već sutra pisati majci Agnezi u samostan neka joj posije prijepis jedne molitve za teške bolesnike.

Sutradan kad je oko deset sati prije podne došao doktor k bolesniku, nađe ga gdje čita Šekspirova Romea i Juliju.

- A što čitate takve stvari? - upita liječnik nezadovoljno jer se bojao da će ga to uzrujati. Sve je to pjesničko pretjeravanje.

- Oho! - živo mu prekine riječ bolesnik - u Šekspira nema pretjeravanja. A baš ne znam je li itko veličajnije mogao ikada ljubav prikazati.

- To sve može biti! Ali cijela ljubav nije vrijedna da za nju kvarite živce i poremećujete pravilno kolanje krvi. Budite mirni, pa će vam biti bolje. Napokon, ako se kojemu čuvstvu ljudskome hoće zdravlja, zacijelo se to najviše hoće ljubavi.

- Prestanite, prestanite! Vi ćete mi opet doći s vašim Darwinom ili Hartmannom³⁴ i htjeti ljubav tumačiti tek - fiziologijskim načinom.

- No da.

- E, tu sam baš ja najkrepčija negacija. Da je ljubav tek sredstvo prirode da uzdrži svoje vrste, valjda bi to čuvstvo osjećali samo individui koji su za nastavak roda najprikladniji.

- Priroda nema razbora, ona ima tek instinkt. Instinktom je umjela i mogla izabrati i naći najbolje sredstvo za rasplod ali nije mogla i ne može više birati i razređivati koje će individue učiniti pristupačnijima tome svome sredstvu. Jer tomu se hoće rasude, toga pak u

³³ palača - u kajkavskom govoru: najveća soba u gospodskoj kući (Akad. rječn.)

³⁴ Hartmann, Eduard (1842-1906) - njemački filozof, pesimist, zastupnik vitalizma (tj. mišljenja da se u živim organizmima nalazi neka naročita sila vis vitalis - životna sila, koje nema u mrtvoj prirodi)

nje nema. Uostalom, njoj je dosta da to sredstvo u životu postoji. Tim već postiže svoj cilj. Njoj ništa ne škode disharmonije što koji put nastaju. Od njih trpe samo dotični individuali. Za pojedine pak individue ona se ne brine, njoj je glavno i sve samo vrsta. Da bi tim disharmonijama - uostalom rijetkima - trpjela vrsta, e onda bi priroda sebi instinktom svojim brzo umjela pomoći. Ovako pak ne treba. I u tom je tragičnost ljudskoga života. Ah, ali što ja - ! Recite mi radije jeste li već novu inhalaciju upotrijebili?

Bolesnik htjede nastaviti pređašnji razgovor s doktorom, no ovaj nije više nikako hotio. Kad je bio gotov s pregledanjem bolesnika i pronašao da je grlo nešto malo upaljeno, zabrinuo se. Još se više uznemirio kad mu se je bolesnik potužio da ga oko rebara nešto boli.

- Vi ste se prehladili?

- Moguće - rekne Lazo nehajno - nije mi se jučer dalo da se odmah svečera zakopam u postelju. Eh, pak što zato? Barem je prije gotovo i sve svršeno.

Doktor ne odvraća ništa ali kod odlaska preporuča gospođi Radićki neka više ne dopušta bolesniku tako dugo izbjivati izvan postelje. Tu nadođe Saša. Ona nije doktora otprije poznavala jer je on tek zimus došao u okolicu. Saša se zbunila i zacrvnjela kad joj ga je sestra predstavila. Nije ga pravo ni pogledala. Tek kad je silazio niz stube sa sestrom, pomnjoj ga pogleda. »Nije lijep« - govoraše za sebe - »i kako mi se čudnovato naklonio pa onda odmah nastavio sa sestrom razgovor! Kao da sam još dijete, a ono - mislim ne izgledam više djetinjski. Gle, kakav je širok u plećima! Ah, i debeo vrat imade, ne, ne, nije lijep. No glas mu je ugodan - pa i mlad je. Ali ne, ne, meni se ne sviđa.«

Ali ipak pođe i ona za njim i sestrom te im se pridruži dok su čekali da momak privede bedeviju s kolicima.

Doktor nije ni sada začeo s djevojkom govoriti, no jednako je dalje tumačio sestri kako će kod bolesnika upotrebljavati led. Saša se nešto mrgodila. Kad je sjeo na kola i kratko kimnuo glavom za znak naklona te hitro odjurio prema aleji, Saša prezirno složi svoja krasna crvena ustanca i promrmlja nešto kao: »Medvjed« pa, zapjevavši nekakvu pjesmicu, odjuri u svoju sobu. Poslije zapita sestru kakve je boje kosa u doktora, mada je znala kakva je.

- Ta, bog s tobom, plavokos je.

- A tako. Nisam ga zaista točno pogledala. Dakle plavokos, meni se samo crni sviđaju.

Prvih dana što je Saša kući došla, kao da je bolest bržim korakom uzela napredovati. Liječnik bio je malone uvjeren da se katastrofa približuje. Pripisivaše to u prvom redu prehladi koju je Lazar navukao one noći, u drugome pak redu silnoj uzrujanosti koja je bolesnikom vladala. Čovjek bio je neprestance razmahan. Neki silan nemir mučio ga neprekidno. Lako se rasrdio i za što god opet tronuo. Duševno raspoloženje uvijek se mijenjalo. Sad bi bio turoban i zlovoljan a sad opet veseo i posve zadovoljan. Toj je duševnoj razigranosti odgovaralo tjelesno stanje. Jednako se temperatura tijela brzo i nenadano mijenjalo. Bilo je pravilo skokove u pravome smislu riječi, čas je burno tuklo da su se udarci teško mogli brojiti, čas opet kao da je sasvim prestalo. U takav mu se trenutak malone maglilo pred očima. Doktor je sudio iz toga da su hektične groznice učestale i upozorio je gospođu Radićku da se može bojati najgorega. Dobra žena bude upravo uništena. Makar je odavna predviđala nesreću, ipak je sada izjava doktorova porazi do skrajnosti. Napokon - neka nada drži se i u najočajnijim zgodama i prigodama, osobito kad se tiče čovje-

ka draga i mila. Ona ga je držala gotovo za sina svoga. Bila je, istina, tek kakvih osam godina starija od njega, ali kad je ona u kuću došla, bio je Lazar još dječarac. Tako je došla u priliku da se još bavila odgojem njegovim. Izgubivši muža, prenijela je svu brigu i sav svoj mar na Lazara. Mnogim i mnogim oskudicama rado se podvrgla samo da može lakše slati njemu novaca dok je učio po sveučilištima. I stoga je sebi sada često spočitavala što je tako radila, jer - umovala ona - da nije bio toliko po školama i previše učio, bio bi se možda spasao!

- I ne možete ništa učiniti! Oh, doktore, oh doktore, dajte, dajte pomozite! - vapijaše bolno prema liječniku. Kad se on izmakne, bijaše joj kao da se sve s njom okreće. Saša je nađe sakritu u sobi služinskoj. Tu je čučala u kutu, lice rivala u zgužvanu preda se pregaču, i duboki uzdasi - gotovo vapaji - kidali joj se neprestano iz grudiju. Saša morade također silno zaplakati. I njoj je Lazar bio omilio sa svoje dobrote i svojega uma. Ona sada ozbiljno i svečano odlučila da će više brige imati za bolesnika, da će ga dvoriti i sve mu po volji činiti. Silno milosrđe zavlada njome. Tajeci se od sestre zavjetova se tiho, tiho pred sličicom bogorodičnom da će izraditi krasan sag domaćoj crkvi i pješke hodočastiti u Bistricu ako Lazar ozdravi. Ujedno se pred svetom slikom zavjeri da će se svoje odluke da dvori bolesnika čvrsto držati. Spočitavala je sebi što je dotle za bolesnika premalo marila. Pa i jest - njoj mladoj i pustopašnoj bilo je teško i gotovo zadušljivo i strahotno u sobi njegovoj. Čisto se plašila od njegovih duboko upalih očiju i od kratkoga mu disanja. Zato se do sada uvijek morala siliti da dulje ostane kod njega, kako je on nekoliko puta čedno i nekako strašljivo bio zamolio. Boljelo ju je sada to i stidjela se što ga je toliko puta ostavljala sama samcata.

Od toga je dana posve radila prema svojoj odluci. Svako jutro, poslije kako bi bolesnik s pomoću šogoričinom ustao iz postelje i sjeo u svoj naslonjač, odmah bi Saša došla k njemu i ostajala po cio dan. Davaše mu lijekove, pomagalaše mu kod inhalacije, vodu ga po sobi da se sprovede, ljupko ga sileći uz to da se jače na nju nasloni jer on je se tek doticao. Čitala mu je iz najdražih knjiga, a jer je izvanredno ljubio glazbu, dade u njegovu sobu prenijeti glasovir i tu bi mu sate i sate izvodila najmilije komade. Da ne bude u vrijeme blagovanja sam, nagovori sestru da je odsad odredila da se objeduje i večera u njegovoj sobi.

Lazar bio je s toga čisto blažen. Ta on je ljubio Sašu od prvoga dana. Njezina mila mlada pojava posve ga očarala. Sve one slike što mu je požudna mašta stvarala o ljepoti ženskoj, sve uspomene o ikada viđenom a lijepom, kao da su u pogledu na nju oživljavale u duši njegovoj. Njezina je slika jednako lebdjela pred duhom njegovim i u srcu jednako mu ključala želja da je poljubi, da je se dotakne, ah, da je svojom nazove. Bilo je tako već od prve noći. Videći je kako je s njim ljubazna i dobra, kako još nijedna žena s njim nije bila, on je gotovo osjećao nešto kao nadu. Dašto, pomišljajući onda na svoju bolest, hvatao ga se očaj i priznavao je sam sebi kako je nemoguće da se djevojka u njega zaljubi. Kad uz to Saša nije toliko često dolazila k njemu kako je on želio, još je više sumnjao o sreći svojoj. I tako jednako je kolebao. Neprestano se trzao među svojim čeznućem, slijepom nadom i među očajem i šapatom razbora koji ga je svjetovao da se svega odrekne. To stanje činilo je njega takvim da je liječnik onako govorio gospođi Radićki.

Kad je dakle Saša poslije doktorove izjave učestala sa svojim posjetima, štoviše kada je gotovo sve vrijeme kod njega bivala i bila pravi anđeo za njega, nije bilo granica njegovoj sreći. Njezina blizina godila mu sama po sebi i on je uživao od nje, požudno uvlačeći u se cijelu pojavu i svaki joj mig i svaki kret i svaku riječ. A dobrota i saučešće kojim ga je susretala i dvorila, činjahu ga blaženim. Koji put tek što nije blagosiljao svoju bolest koja mu je donesla takve sreće. Dakako, više puta kad bi mu u tijelu bivalo teže i mučnije, prokli-

njao je tu strašnu bolest i želio smrt, no - trebalo je tek da ga Saša pogleda i da rekne koju dobru veselu riječ, opet bi strpljivo podnosio boli i teške misli pa se opajao milotom njezine prikaze i njezine blizine.

Što je dulje trajalo to vrijeme, to je bolesniku nekako bivalo bolje. On se naočigled oporavljao. Groznica svečera gotovo nestalo, mučile su ga tek izjutra. Isto tako nije se noću toliko znojio. U njega samoga stala svitati nada. I kako je prije bio dosta nehajan za liječnikove propise te uzimao lijekove tek da zadovolji šogoricu i da bolove oslabi, sad je sam najbrižljivije pazio da sve učini što je liječnik rekao. Ta - prvo, lijekove je uzimao većinom iz Sašine ruke, a drugo, on je sada želio živjeti - živjeti - živjeti! Ta - Sašinoj se ljubavi nadao i tim da će ipak postići onu sreću za kojom je od mladosti tako žedno čeznuo. Ovo blagoslovno djelovanje Sašine blizine učini da se i sestra i doktor nisu opirali tome. Liječnik je, istina, Sašu upozorio neka se čuva jer su tuberkuli prenosni, i izbrojio joj sve na što imade paziti. No ona se tek nasmije. Uistinu nije se plašila pogibli u svojoj mladoj bezbrižnosti, a osim toga zavladao njom neki entuzijizam milosrđa i dobra djela, a napokon i sam bolesnik bio joj svakim danom miliji i draži.

Jednoga dana dođe doktor Maslinović baš u času kad je Lazar objedovao. Saša bila je kod njega i - više od međusobne šale - hranila ga. Da kuša nije li prevruća juha, uzela je ona prva žlicu, tako i kod drugoga jela, pače uzela i poslije bolesnika viljušku u usta i onda se obrisala u isti ubrus.

- Što radite zaboga? - kliknu liječnik i sav pobljedi u licu i skoči sa svoga mjesta.

Djevojka porumeni i pogleda zadivljeno doktora.

- Pa što? Tako mi uvijek radimo - odvrati onda, ne mogavši još uvijek sakriti svoje zbuđenosti. U glasu doktorovu bilo je toliko brige, toliko nečega neobičnoga, da je bila posve uzbuđena. U jedan čas kao da je nešto pogodila. Nešto joj u nutrašnjosti govorilo da taj usklik nije tek zabrinutost liječnikova niti samo izljev opreznosti. Ona morade izići iz sobe mada nije znala zašto tako čini. I nije se usudila da bude kod doktorova odlaska.

No sada je liječnik udesio svoje posjete tako da je uvijek ili barem redovno prisutan bio ma kojemu obroku blagovanja.

- Vi ne činite više onako, zar ne? - reče joj jednom kod odlaska kad ga je umjesto sestre ispratila. Kod toga mu je glas drhtao.

- Ne, ili - da vam pravo kažem - koji put da - siromah Lazar voli jesti ako ja s njim jedem. Više puta ga samo tako mogu skloniti da uzme štogod.

- Ali vi ne smijete. To je gotova pogibao. Što mislite vi? Obećajte mi da nećete više nikada - i on joj pruži ruku.

- Zar vam je toliko stalo do toga? - koketljivo odvrati Saša.

- Kako ne, zaboga, ta možete od njega primiti bolest.

- No, pa? Bar ću mlada umrijeti!

- Ha - ha - ha! To vi samo tako! Ja vas samo molim: ne činite više. Molim vas.

Saša mu pruži ruku, i on bude u široku licu dosta tvrdih crta nekako sav mekan te se brzo prigne i letimice joj poljubi ruku. A onda otrči dolje k svojoj kočijici. Saši toga dana nije više iz pameti izišao taj razgovor ni taj neobični izraz u doktorovu licu. Na ruci kao da je još navečer osjećala cjelov. Kod bolesnika bijaše rastresena i nikako nije mogla zapasti u svoje obično drago čavrljanje kojim je inače Lazara toliko i zabavljala i začaravala. Najposlije je sjela ka glasoviru i uzela izvoditi neku Šumanovu pjesmu. Divno je odigrala. Lazara osvoji silan entuzijizam i tako nije spazio njena rastresena lica koje je poziralo u daljinu.

Poslije toga događaja pratila je gotovo svaki dan doktora kod odlaska i svaki dan se kav-takav razgovor među njima raspleo. Sama je opazila neku promjenu u svome općenju i postupanju sa bolesnikom. Stala je to sebi spočitavati. Mučila je gotovo savjest. I kako je mlada bila, čisto se tužila s vjerolomstva. Premda nije prije nikada pomislila na ljubav za Lazara, sad joj dođe sumnja nije li ona bila tako dobra i požrtvovna spram njega iz ljubavi? Da, da, takvom bi ljubavi dokazala da se ne zaljubljuje u vanjštinu i u pogodnosti dobre udaje, kako obično čine djevojke; svojom bi ljubavi pokazala da zbilja idealno osjeća. No ma što smišljala i ma kako se uvjeravala, lik doktorov jednako joj lebdio pred očima i sprečavao joj da bude s bolesnikom onakva kako je htjela da bude. Od sada se i pomnjivo čuvala da jede s njim zajedno istom žlicom. A nije tako iz bojazni i brige radila, tek joj je drago bilo da radi po volji njegovoj - doktorovoj.

Bolesnik svega toga nije opazao. On je sav ugreznuo u silne gorostasne osjećaje ljubavi. Sve sanje iz prvih dana mladosti opet su oživjele i sva ta duga mnogogodišnja strast sad se tek pravo razvila i raširila kad je osjećao za biće koje mu je dobro i koje ga usrećuje svojom blizinom i svojom sućuti. Zato, ukoliko je opazao promjenu u Saše, bio je gotov da to tumači sebi u prilog. Sad je želja za životom izbila jače no igda prije, i ta mu je želja povraćala već gotovo izgubljenju energiju. Tek se nije usudio da se izjavi. Plaha mu duša zazirala od toga. U najdubljoj dubini ipak je koji put zavrtio i grizao crv sumnje. »Kako će mene - ta nije moguće - pak i čemu?« - I u takav čas protrnuo bi od boli srca, no odmah se utješio da je idealnoj duši - mladoj djevojačkoj duši - i takva ljubav moguća. »- Pa da me uzme, i onda - od tuge za mnom brzo da me slijedi!« - šaptao mu egoizam prave silne ljubavi muškaračke.

I tu ga je ljubomor stao mučiti. Pomisao da bi Saša i u slučaju povoljnom po njega mogla ipak još poslije drugoga koga uzeti, bila mu je strašna. Ta već je sada bio ljubomor na svaki cvijetak što ga je djevojka milovala, bio je ljubomor na sestru joj, bio je ljubomor na svaki časak što ga djevojka dalje od njega provodila. Začudo, na doktora nije bio ljubomor. Dašto, brojio je trenutke što ih Saša provodi s doktorom, no opet - nikada mu ne dođe misao da bi mu baš doktor mogao oteti Sašu. Tako ga je držao nesposobna za ljubav. No kad je jednoga dana mjesto Maslinovića došao stari kupališni liječnik, bilo mu je ipak milo. Saša naprotiv probljedi.

- A gdje je naš doktor? - pitaše bezazleno. Starac odvrati da je doktor Maslinović nekud otputovao na četrnaest dana, a dotle da će ga on zamjenjivati kod bolesnika. Lazo bio je posve zadovoljan time. Saša pak zapadne u silan nemir. Čas je zasjala u duši njenoj neka svjetlost i radost, čas opet bude silno tužna i mučio je strah. Najposlije treći ili četvrti dan silno je čeznula da se doktor povрати. Svud joj bijaše prazno, sve joj nešto nedostajalo. U obrazima je malone upala i postala bljeđa. Neiskazano polagano odmicali joj se dani. Da sebi olakša, udaraše gotovo cijeli dan po glasoviru. Lazo bio je od toga sav sretan.

Deseti dan došao doktor. Saša bila je baš u vrtu kad je spazila jednoprežna kolica kako staju pred dvorcem i visoko se snažno tijelo doktorovo iz njih prti. Veselo pojuri prema dvorištu i izdaleka dovikne doktoru: »Dobro jutro!« - I njegovo je široko lice sjalo od zadovoljstva. Okrene se k njoj, baci uzde od sebe i ravno pokroči k djevojci.

- Dakle ipak jednom dođoste? A molim vas, gdje ste bili? I ode taj čovjek i ne kaže ništa - rekne mu Saša dok je on htio da joj poljubi ruku.

- Bio sam kod kuće, kod majke. Imao sam posla - a ujedared bude inače sasvim sigurni doktor nekako smeten. - Dobro da sam upravo vas prvu našao - uzme dalje, još uvijek zbunjeno. - Znadete li po što sam išao kući? - Ajdemo u vrt.

- Otkuda da ja znadem! - odvrati mu ona idući za njim k vratašcima vrta.

- Rado bih se ženiti pa sam išao kući k materi da se dogovorim i da sve potrebne isprave nabavim.

- Vi se ženite? - zadivljeno no i u taj mah odmah prestrašeno klikne Saša.

- No, da, namjeravam. Ah, što ću tu okolišati, ja vam ne znam govoriti i otkrivati ljubavi. Nisam imao vremena da se tome naučim. No, Sašo, ja bih želio da mi vi budete ženom!

- Ja? - još više zadivljeno klikne djevojka i stane baš pred sjenicom jorgovana. - Ja dakle? - Zbilja? - i zbunjen i veseo i zasramljen smiješak zasja cijelim divnim licem koje se do čela zacrvanjelo. - Ali kako to? - nastavi još uvijek zbunjena.

- Ta, želim tako, dakle ako hoćete da kažem: ja vas ljubim! A hoćete li vi?

- Ja? - i zastiđeno sakrije glavicu u obje ruke. I plač i smijeh u isti čas provališe iz grudiju. Pitajte sestru! - izmuca onda nekako.

- Ne uzimljem ja sestre nego vas!

- Ah, što se mene tiče! - i blažena sakrije lice u njegove široke prsi. On se tek nježno dodirne ustima kose njezine i onda je primi za ruku i tako pođoše tražiti sestru.

Gospođa Radićka nije od sreće i zadovoljstva znala kud bi se djela kad joj je doktor sve ispričao.

- Dakako, dakako! Mlada je još ali i ja se mlada udadoh. Dakako, dakako! - klicaše jednako. I ne misleći ni na što više, odjuri ravno k Lazaru.

- Dakle imademo u kući prosca. Dapače zaruke! Pomisli, doktor i Saša sporazumjeli se. Baš sam sretna! - i bog zna kako dugo i što još sve ne bi bila dobra žena izbjajala da nije zamijetila kako Lazar u svome naslonjaču nauznak pada, kako zatvara oči i u žutome i blijedome licu biva još žuči i bljeđi.

- Zaboga! - klikne prestrašeno gospođa Radićka. Taj čas pokaže se na vratima doktor sa Sašom. Nisu još ništa znali, no Saša s nekim instinktivnim pogađanjem i nježnošću duše pusti doktorovu ruku i odloži je od pasa.

- Što je? - pitaše doktor zabrinuto videći bolesnika u besvjestici.

Gospođa Radićka ispriповjedi mu što se zbilom.

- Oh, što ste mu išli govoriti! On ju je ljubio, dakako, on ju je ljubio! - krikne doktor i po-hiti k bolesniku.

Saša probljedi. Bude joj strašno teško. Prvi joj korak k blaženstvu ljubavi bude zastrt dugom, dugom sjenom.

I ona radost, ona velika radost da ljubi koja joj je malo prije ispunjavala svu dušu, sad je morala ustupiti mjesto silnoj tuzi, sastavljenoj od sućuti, od sumnje, od straha za život bolesnikov. Tek jedan čas pošlo je doktoru za rukom da joj kod objeda izmami bezbrižan veseo smijeh i da joj odvrati misli od bijednoga Lazara.

Kad je doktor otišao, bude joj još teže. Ona se krivila s izdajstva, plakala je i držala se ubicom siromašnoga Lazara:

»Bila sam s njim dobra, zaljubio se u mene, jednako sam kod njega boravila, tajila sam pred njim svoje osjećaje za doktora, oh, ja sam grešna, ja sam kriva!« - govoraše sama sebi i nije smjela k njemu ići u sobu.

Lazaru međutim bivalo sve gore. Navečer bio je tako slab da su ga morali u postelju prenijeti. Groznica nije više ni prestajala. Doktor je došao drugo jutro rano i konstatovao da je nastupila nagla sušica u najvećem stepenu.

- Dakle, doktore, ja čestitam! - uzme Lazar slabim glasom i pruži prama Maslinoviću desnicu. - Meni se čini, mi izmijenismo naše nazore o ljubavi.

- Pustite, prijatelju, sve takve razgovore i sve takve misli. Sve vas to uzrujava, nepotrebno uzrujava.

- Ah, sada, što mi je sada još! - i bijedni čovjek zaplače gorko da je suza za suzom tekla niz obraze i da je jecao kao nekako dijete. - Zašto su još i ove opsjene bile? Nasmrt bolentan, bez izlaza iz te nevolje, naružen od bolesti, i sve to ništa ne čini: ova glupa sila prirodna, ova ljubav još mi mira ne daje, još mi se u dušu uvukla, još, a tijelo je takvo da ljubiti ne može niti smije! Zašto? Daje mi u jedan mah i tu svoju ljubav, njoj jedinoj korisnu, i napuni mi pluća tuberkulima! Zašto?

- Zašto? E, moj gospodine! Nije uopće vrijedno stavljati ovo pitanje, stavljati ga na prirodu ili na ono u životu našem što je posve slično neumornomu udesu antike. No, molim vas, umirite se.

Ali bolesnik nije se umirio. Tijelo mu ništiti tuberkuli a dušu bol i jad s nesretne ljubavi. I ljubomor i tuga s izgubljenih nada i neuslišano čeznuće - sve mu to hujalo i brujalo nartarnjošću i lomilo mu dušu.

Četrnaest dana kasnije ležao je na odru. I još tada mu s lica nije iščezla bol.

Dugo je trajalo dok je mogao doktor sa Sašom zapodjenuti riječ o svojim zarukama. Kad bi što tek izdaleka natuknuo, ona bi ga bolnim suznim pogledom zamolila da prestane. Najposlije pol godine kasnije činilo se kao da se prilično umirila. Sestra joj je bila sva sretna s toga. Jednog zimskog dana sjedio je kod njih kao obično doktor. Saša nije više imala na sebi svojega crnog odijela. Bila je predivne volje. Ljubav za svoga zaručnika činjaše je presretnom. Ove večeri htjela je da ga iznenadi pa se osobito koketno Odjenula. Metnula je na se istu odjeću koju je imala kad su se ono u vrtu izjavili.

Doktor nije odmah pogodio njezine namjere, tek mu je zapelo za oči da je Saša mnogo slabija no što je bila ljeti. Odjeća joj u rukavima i na prsima mnogo bila šira. Videći je veselju, kako već dugo, dugo nije bila, dosjeti se da bi zgodno bilo opet što god napomenuti o zarukama i možda - dan svatova opredijeliti.

- Sašo, bih li smio danas nešto kazati? - i prigne se glavom k njoj.

- Vi pitate? Ah - kako ste zaboravni! Zar ne prepoznajete odjeće! Kako sam sretna bila onaj čas!

- Dakle, ja želim da mi kažete kad se mogu nadati da mi bude dozvoljeno misliti na vjenčani dan?

- Ljubite li me još? - i ona zaplače u ruke te se privine k njemu.

Gospođa Radićka iziđe iz sobe. Doktor pitajući tek »kada, kada?« - privine djevojku k sebi i poljubi je. Prvi njihov cjelov!

Saša se silno od toga uzbuni. Slatko čuvstvo i vruća strast prostruji joj tijelom. Ona drhtaše. Ujedared osjeti neku ne preveliku bol u grudima. Morala se iskašljati. Bacila je krv. Doktor prestrašeno uzme džepni rubac i stavi joj ga pred usta. Bijaše mu strašno. U jednoj mu sekundi hiljadu kobnih slutnja projuri glavom.

- Ah, nije ništa! - i ona se ljupko nasmiješi i ovije bijele laktove oko čvrstoga mu vrata.

Nekoliko sati kasnije sjedio je doktor u svojoj sobi. Pred njim bijaše sitnozora. Pokraj sitnozora ležaše okrvavljeni rubac. Doktor držaše u ruci četverouglasto stakalce polito glicerinom i nastojaše da metne na nj komadiće ostrugane sa krvavih mjesta na rupcu. No -

ruka mu drhtaše. Tad se svlada. Bio je sada samo učenjak koji istražuje. Kad je preparat bio gotov, stavi ga pod sitnozor i gledaše na leću. Dugo je gledao, dva-tri puta ponovio je preparate.

- Jest, jest, to su bacili! - rekne sam sebi odlučno i čvrsto kao da nije najstrašnije osude sam sebi izrekao. I samo časak još mogaše ostati hladan učenjak. Onda provali čuvstvo, i on prebacivši glavom pred njim stojeći sitnozor zapadne u muklo teško jecanje. Silan jak čovjek tresao se od muke i plača kao nejakom dijete. Kad je prva navala boli jenjala, stao je sebi i on stavljati pitanja poput pokojnoga Lazara. Nije ga njegov moderni učenjački racionalizam od toga obranio.

- Moram se diviti - toj besvjesnoj prirodi, kojom je genijalnošću uredila da svoju želju i volju stvaranja izvodi. Tek dodir je dovoljan pa joj njezin mili bacil nađe novu domovinu. Kojom ga je bujnosti nadijelila!

Što je briga da sebi tim druge pojedine stvorove uništuje. Bacil ili čovjek - sve joj je jednako vrijedno. Prosta gljivica - i biće koje osjeća i čuti. Koliko gluposti u tome! Genijalna si i glupa, prirodo, u isti mah! Jer inače - kako bi takva bila i zašto?

ŽIVOTOPIS JEDNE EKSCLENCIJE

(1816-1870)

Nije tomu jošte ni punih trideset godina što je »primivši svetotajstva umirućih blago u Gospodu usnula Njegova Preuzvišenost, visokorođeni i presvijetli gospodin barun Stjepan Dobrojević-Löwenburg Kleinberški i Lopački, Njegova cesarskog kraljevskog apostolskog Veličanstva pravi tajni savjetnik, cesaro-kraljski komornik. Carskoga državnog vijeća pravi savjetnik u miru, velekrst Reda Leopoldova i vitez Željezne krune III. razreda i Reda cara Franje Josipa I, posjednik carskoga ruskog Reda sv. Vladimira i papinskoga Reda sv. Gregora, nasljedni gospodin Kleinberga i Oberfeldhofa i vlastelin dobara Kamenice, Kruškovca i Bukovice, začasni građanin slobodnog i kraljevskog glavnoga grada Zagreba i kraljevskih slobodnih gradova Varaždina, Karlovca, Rijeke i Novoga Sada, član utemeljitelj Glazbenog zavoda u Zagrebu i književnog mađarskog društva Kisfaludy u Pešti, začasni član dobrotvornoga društva Pietas u Innsbrucku, društva njemačkih rodoljuba Germania u Gracu i pokrovitelj dobrovoljnoga vatrogasnog društva u Kamenici i u Kruškovcu« itd., itd., itd.

I danas - gotovo svijet više ne zna da se ova odlična i Visoka ličnost ikada udostojala tu prasnu zemlju počastiti svojom nazočnošću i stupati po njoj svojim donekle teškim i ogromnim stopama. U gluhu je zaborav i u gustu tminu malone iščeznula svaka spomen o sjajnoj pojavi visokoga dostojanstvenika i velikoga mogućnika. Četvrt vijeka - šta - možda čak i manje, bijaše dovoljno da je iz sjećanja ljudi izniknuo ne samo dugi, na faraonska vremena podsjećajući naslov, već i blagopokojni nosilac toga naslova i njegova velika moć, njegova željezna ruka, ama - sve - sve. Takav naslov, takva sjajna pozicija, takva velika moć - i eto - šta bude od svega tek za nekoliko godina naprijed? - Isto baš kao da nije suncu nikad u čast palo da smije svojim svjetlom svijetliti po onim bezbrojnim adresama, na kojima je veličajna titulatura bila ispisana kaligrafično lijepim slovima od prepokornih ruku nebrojenih molitelja za kakvu-takvu službicu, ili još od nedobrojnijih denuncijskih koje je sad u »vječnom miru« smirena Ekscelecija osobito k svomu preuzvi-

šenom srcu bila privinula te polovicu svoga državnog umijeća na njihovu temelju gradila. - Pak - ta sjajna pozicija, od koje je za života gotovo sjajilo aureolom besmrtnosti Olimpijanina gromovnika, pred kojom su tisuće i tisuće suvremenika padale od prepokorna metanisanja u prah parketa, nemarnošću »pripomoćnih amcdinera« dobro neizlaštenih, ah - a gle svemu tome ni traga više! - Prah vremena sve je poklopio i obložio: - istom stari koledari čuvaju besmrtnost Njegove Preuzvišenosti, jer - isti uredovni akti s potpisima Preuzvišenosti prodali su se već odavno kobasičarima i filjarkama na cente i funte da služe kao omot za frankfurtere, parizervuršte ili smokve, a što ih se nije prodalo, ti trunu u uredskim arhivima da koji put kao »pretpis« iziđu na svjetlo dana i dođu u ruke kakva mlada pustopašna pristava ili perovođe koji, snujući i sanjareći o svojoj budućoj petoj dijetenklasi, nema nikakve volje da muči svoje oči čitanjem potpisa - te - negdašnje njemu nepoznate Ekscelencije.

Ja sam nisam izravno ušao u trag blagopokojnoj Ekscelenciji, već mi je više dospjela slučajno i mimogreće na oko dok sam pravio posve ine studije. Izučavao sam naime mučeništvo hrvatskoga naroda. Tu sam naišao na mnogu tužnu i jadnu priču, no gotovo mi se najviše kosnula srca povijest jednoga narodnoga odličnika, koji je iz ljubavi za slobodu, sreću i blagostanje svoga naroda posvema žrtvovao sebe, a za nagradu primio od svojih suvremenika i tobožnjih suborilaca samo jal, ogovaranje i zlobu, a oni, protiv kojih je branio svoj narod, najgoropadnije - gotovo kanibalski proganjali ga - što ga je sve natjeralo u očaj da je tužno prije vremena svršio, srvan od nevolje i tuge - na tijelu i duši. Među progoniteljima danas slavljena pokojnika nadodem i na ime baruna Dobrojevića. I to upravo najbjesnijim progoniteljem pokaže mi se blagopokojna Ekscelencija. Već iz zanimanja za život slavnoga muža moralo se u mene probuditi zanimanje za Ekscelenciju. Napokon, uspomena na slavni Dijanin hram u Efezu uvijek će dozivati u pamet i zlokožno ime Herostratovo. Uostalom, ja zbilja ne bih bio umnogom razumio svih tečaja u sudbini moga slavljenika da nisam pošao iskati tragove sjajna i moćna života Ekscelencije.

I tako bude iz tamnih dubina zaboravi ljudske i iz crna bezdna vječna neostatka nehistorijske mase spašena uspomena na preuzvišenu ličnost, dakako, moram priznati, možda ne na uhar slavi i časti Njegove blagopokojne Preuzvišenosti za koju bi zacijelo najpočasnije bilo da se u tom zaboravljenom miru pušta.

No - nije bilo tako lako oteti zaboravu preuzvišenoga mogućnika. Imao sam, bez šale, svu silu posla, trkanja, pretraživanja, dok sam i najmanje doznao. Iz onodobnih novina gotovo ništa, a iz drugih vrela kod nas, gdje nemamo memoarne literature, sasvim ništa, čisto sam već morao zdvajati da ću ikad što točnije saznati, pak zbilja - ja sam najzad cijelu veleštovanu i nekoć moćnu Ekscelenciju - štono se kaže - na klin objesio, uvjeren da je utaman svaki trud te ću što više saznati nego što mi je pompozna njegova osmrtnica kazivala. Ali - što često najgorljiviji trud ne može, to može puki slučaj.

Imao sam posla kod jednoga kotarskoga suda. Otegnuo se moj posao od dana do dana - a svaki dan gotovo čujem u pisarni kod stola urednika,³⁵ komu su bile povjerene ovrhe, ime baruna Dobrojevića. Naravski da sam upitao što je s tim imenom. Tako saznadem da ima bezbroj egzekucija suprot nekom mladom čovjeku, barunu Dobrojeviću-Löwenburgu, bez svakoga zanimanja, a veoma rastrošna živovanja pokraj potpuna nemanja gibljivih i negibljivih stvari, ali koji se hvasta da mu je otac bio ekscelencija. »I jest - bio je velik gospodin!« - potvrđivali pisari i podvornici, pokazujući istu onakvu osmrtnicu kao što sam u početku spomenuo. - No u prvi sam mah morao opaziti da je silni i

³⁵ urednik - činovnik (prema značenju u češkom jeziku)

dugi naslov posvema izgubio svu svoju magijsku silu i tek proizveo da se je o Ekscelenciji posve slično govorilo kao o kakvoj legendarnoj ili napô mitičnoj pojavi. A kako su u današnjem materijalističko-demokratskom vremenu i legenda i mitos svoju snagu izgubili, to moram priznati da se je ime blagopokojne Preuzvišenosti spominjalo bez svakoga »dužnog rešpekta« i nije rađalo ni u koga od nazočnih osoba osjećaje »strahopočitanja« i vlastite ništetnosti. Štoviše - i što je još najgore, taj faraonski naslov glavno je služio da bude nepresušnim vrelom glupu smijehu i neslanim šalama sudbenih dnevničara i podvornika, koji u prostim svojim dušama nisu mogli da shvate misao o veličajnosti naslova. Još je jedini prastari sudbeni pristav crpao iz njega neku vrst etične hasne ili utjehe. On je naime trideset i ne koliko godina jednako čekao promaknuće, a nije mogao nikako postignuti, jer se nije sviđao raznim preuzvišenostima i još raznijim presvjetlostima poradi toga što ni za lijek nije u njega bilo talenata Poloniusovih.³⁶

»Eto - ništa i ništa - upravo kao da i nije bio Ekscelencija. Što dakle? Za triest godina i ja i moja velika preuzvišena gospoda jednako ćemo biti ništa!« tmurno ali zlorado govorio starčić, prezirno titrajući se osmrtnicom, da onda tek začas odgovara na moja ispitivanja o pokojnoj Ekscelenciji.

Naišavši tako bar na kakav trag, ja sam na klin obješenu Preuzvišenost skinuo s klina, te se stanem opet zanimati za »Preuzvišenost«, i bio sam sretan. Nekoliko razgovora s pristavom, a još više žrtvovanih litara i butilja vazdan žednome grlu mladoga baruna, učini te sam sve saznao, dapače i sabrao što se saznati i sabrati samo dalo. Dapače tim putem mogao sam naići i na neke starce koji mi iz vlastitoga viđenja, slušanja i poznavanja pripričaju dosta toga.

I eto tako mi je moguće da pišem životopis čovjeka koji, istinabog, svojim životom nije uljezao u narodnu povijest da mu ondje ime zauvijek ostane uklesano, ali opet - koji svojim životom pokazuje, ako ništa drugo, a to zacijelo kako je u Hrvatskoj mnogo toga moguće što u vascijelom svijetu drugom nije moguće, i da u Hrvatskoj nije od potrebe mnogo toga što je u drugom svijetu *conditio sine qua non*, ako hoćeš da se visoko popneš i da budeš jedan od odabranih. - Uostalom - i inače nije život Ekscelencije bez zanimljivosti. Odrazuje se u njem toliko i toliko - narodne osobine, pa i dugoljetne bijede narodne.. .!

Rodno mjesto blagopokojne Ekscelencije nije sasvim poznato. Barem meni ne pođe za rukom da ustanovim je li se Preuzvišenost rodila u Sv. Jurju kraj Senja ili u Sv. Jurju u Lici ili u kojem drugom Sv. Jurju naše domovine među Dravom, Savom i Dunavom. A kako se tek kod Homera i kod ljudi njegova zvanja događalo da se mjesta otimahu da im budu rodnim gnijezdom³⁷ - Ekscelencija pak sve je prije bila nego pjesnička duša - to se niti jedno mjesto sv. Jurja nije odjavilo na moja pitanja je li iz njegova gnijezda prije toliko i toliko godina poletio u bijeli svijet »taj slavni tić«. Mogoh istom ustanoviti da se rodio godine gospodnje 1816, mjeseca novembra, i da mu je kod krsta kumovao visok vojni časnik s njemačkim prezimenom. Za roditelje buduće Preuzvišenosti također ne mogoh ništa - ama upravo ništa saznati. Po tom ne mogu da kažem je li bio iz odlične gospodske kuće ili je ugledao božji dan u tamnoj seljačkoj kolibici; je li iz domaće obitelji ili pak iz doseljene i poslije pohrvaćene. Sama Preuzvišenost nije nigdje ostavila kakva spomena ili bar najneznatnije riječi o roditeljima svojim, makar je od prve svoje mladosti mnogo o sebi pisala na sve strane u formi raznih molbenica i pisama na mogućnike. No bez svake sumnje stoji da je buduća Ekscelencija veoma oskudno započela svoj život.

³⁶ Polonius - Polonije, lik iz Shakespeareovog Hamleta

³⁷ Gjalski misli na činjenicu da se nije znalo mjesto Homerova rođenja, te su se za tu slavu otimalo sedam grčkih gradova: Smirna, Rod, Kolofon, Salamina, Hios, Arg i Atena

Tu treba da spomenem da sam našao koncepte sviju gotovo listova što ih je Ekscelencija ikada ikome pisala. Od prve mladosti tako je radio da je čuvao svaku riječ što bi kome napisao. U prvi mah teško je da to čovjek sebi protumači, no neću pogriješiti ako u tom vidim dosta znamenitu značajku opreznosti, lukavosti i računanja. Među tim konceptima, dakle, iz najprvih godina, ima mnogo i mnogo listova na zagrebačkoga biskupa i zagrebačke kanonike, pa i na drugu veliku i imućnu gospodu, u kojima Štefan Dobrojević moli ili za novčanu pripomoć ili za objed ili odjeću.

Tamne su uopće ove prve godine. No ipak toliko se znade da Dobrojević nije mogao pripomoći moliti pozivom na svoje dobro obavljene nauke, jer iz školskih se onodobnih klasifikacija vidi da buduća Ekscelencija daleko - daleko iza eminens stoji natiskana, te se ime Stephanusa Dobrojevicha čita redovito pod konac primae classis,³⁸ u velikoj blizini »sekundijaša«.³⁹ Ali sam našao preporučna pisma u kojima ga ovaj ili onaj njegov zaštitnik hvali kao mladića veoma marljiva i upravo uzorna ponašanja. Tako ga neki profesor preporučuje tadašnjem prepozitu zagrebačkoga kaptola neka bi mu podijelio kakvu-takvu novčanu pripomoć i, ako je moguće, uzeo ga k svome stolu. U pismu doslovce kaže: - Vaša prečasna Presvjetlost uvjerit će se da ne zagovaram nevrijedna dječaka. Mladić je skroman, tih i uzorno pokoran. Uči veoma mnogo, gotovo ne pušta knjige iz ruke; od obične đачke raspuštenosti i obijesti u njega ni traga. I zbilja, nikad ga nećete zateći kod loptanja i inih đачkih igara, a još manje kod noćnih halabučenja. Kako je šest sati svečera, on leti kući i sjedne k stolu da uči ili što ino korisno da radi. Imade naime osobito lijep i čist rukopis, umije također kao malo tko pera rezati i oštriti, pak se tim načinom odužuje svojim dobročiniteljima. Da - posebice moram da istaknem, kako je pouzdan i na svaku službu spreman. Makar mu je istom kojih šesnaest godina, on je veoma ozbiljan i trijezan momak, starije od sebe poštuje, pita uvijek za njihovo mnijenje i moli njihov savjet. Najveća mu je radost ako smije s gospodom učiteljima općiti. Gospoda profesori ne mogu dosta da ga se nahvale, i ma da nije eminentissimus u naucima, ipak je oduvijek pazitelj i predvoditelj u svom razredu. Gospodin učitelj mađarskog jezika pripovijeda mi da gotovo ne bi mogao podučavati, a još manje što naučiti, da nije toga Dobrojevića, koji strože još od njega pazi da đaci pod mađarskim satom govore mađarski.

Je li preporučno pismo koristilo i prepošta sklonilo da segne u duboki džep priora vranskoga,⁴⁰ nisam mogao pronaći, ali bez sumnje je da se je Dobrojević pomoću takvih preporučnih pisama dočepao vrlo rano uvaženih poznanstava i odličnih zaštita. I zacijelo nije bio prisiljen napustiti klasičnu humanističnu naobrazbu što bi mu bilo manjkalo pomoći ove vrsti. Bez sumnje, razlog leži u napretku u pouci. Vidimo ga naime u razredu »retorike«⁴¹ među sekundijašima, i to dvije godine za redom. Tako nije dospio ni u filozofiju,⁴² a iz latinskog đaka - eto njega za neko vrijeme kao cesarskog kraljevskog ka-

³⁸ **prima classis** (lat.) - prvi red (prolazna ocjena u starom školstvu)

³⁹ **sekundijaš** (prema lat. secunda classis - drugi red) - tzv. drugoredaš, đak koji je propao u razredu, ponavljač

⁴⁰ **prior** (lat.) - prvak, starješina, poglavar nekog samostana i si.; prior vranski, poglavar samostana Vrane u Dalmaciji, nekada jedna od najuglednijih i najutjecajnijih osoba među crkvenim i svjetovnim dostojanstvenicima; od 1651. taj naslov nosi jedan od zagrebačkih kanonika, ali samo simbolično

⁴¹ **retorika** (grč.) - govorništvo; u starom školstvu najviši stupanj tzv. trivijuma (»trojnog puta«) u koji su spadale gramatika, dijalektika i retorika; poslije retorike prelazilo se na »filozofiju« (kasnije VII i VIII razred gimnazije, danas III i IV)

⁴² **filozofija** - najviši stupanj nekadašnjeg srednjoškolskog obrazovanja

deta u pješačkoj pukovniji nadvojvode Karla, ukonačenoj zaonda u Pešti. Ali mu sudbina nije u kolijevku stavila maršalski štap, dapače niti oficirsku zvijezdu. Tek četiri ili pet godina izdržao je kod vojništva. Ne dokučivši ni čin zastavnika, ostavi vojsku i povrati se u domovinu. Ondje je upravo stao svitati narodni preporod, koji povuče svu mladu i bolju stariju generaciju u borbu za narodni napredak i za očuvanje hrvatske kraljevine od ekspanzivnih i šovinističkih težnja mađarskih. Dobrojević je daleko od toga. On se poglavito brine u to vrijeme da traži bogata i moćna poznanstva, a jer tih nije bilo među ilircima, to se je uklanjao tome društvu pa glavno nastojao da se približi onamo gdje se je htjelo i znalo cijeniti da je prisvojio u Pešti potpuno znanje mađarskog jezika. I kao da od prvoga časa uspijeva. Kod grofa Erdödyja nađe službu provizora - malo zatim s naslovom hofrihtera - zacijelo unosnu i uglednu službu, jer ga odsele vidimo gotovo kao prava vlastelina. Ne da se posve sigurno odrediti kako se je dočepao takva lijepa mjesta. U suvremenim glasovima imade raznih verzija. Naišao sam na jedno pismo gdje neki poznanik njegov dovodi taj uspjeh u svezu sa skroz romantičnim pričicama, u kojima igra ulogu neka zaonda poznata ljepotica i veoma ugledna gospođa. No - bit će u tom svakako najveći dio prosta brbljarija. Ja se sam ne bih mogao odlučiti da dadem vjere tomu pismu, jer, prije svega, iz iskustva znademo da takvim pripovijedanjima nikad ne smijemo da vjerujemo, a zatim, taj izvor, naime pisac toga pisma, ne čini mi se sasvim pouzdan, jer sam poslije našao da je bio Dobrojeviću politički protivnik. Više bih dao važnosti drugoj verziji. Pripovijedao mi gospodin, koji se onoga doba dobro još sjećao, da je Dobrojević stekao naklonost grofovima svojim dobrim izgovorom mađarskog jezika. Dotičnik da je sam slušao kako grof silno hvali Dobrojevića što umije tako čisto i pravilno izgovarati mađarski. Tu tvrdnju napokon potkrepljivalo bi to što je Dobrojević u isto vrijeme bio najprisniji drug i prijatelj zloglasnoga cenzora Mačika. Iz pisma sam se uvjerio da je poglavito posredovanjem toga mađarskoga delatora Dobrojević došao u svezu i društvo nekih magnata i uglednika, koji su stajali u redovima protivnim Gajevoj stranci. Svakako mu je ta osoba mnogo pripomogla da mu se ispunjava poglavita želja da bude poznat s bogatom i velikom gospodom. Dakako da to nije bilo tako teško postići u onodobnoj Hrvatskoj. Naša aristokracija nije još bila ekskluzivna; bili su naši grofovi i velmože više patrijarhalni boljari negoli zapadnoevropski gransenjeri, boljari koji su, u osjećanju svoje moći na imanijama i velikih preimućstava u zemlji, dostojanstvo svoje znali ušćuvati, ako se i nisu pregrađivali visokim zidovima teške pristupnosti. Njima toga još nije bilo od potrebe, kao što je bez sumnje potrebno bilo odavna već zapadnoevropskoj aristokraciji koja je oduvijek imala u konkurenciji bogatu, obrazovanu, koji put i moćnu srednju klasu. Zato je u ono vrijeme svaki mali plemenitašac, svaki nešto imućniji građanin, jako lako općio s prvim magnatskim kućama. Upravo stoga nije čudnovato da nalazimo početkom 1843. Dobrojevića gotovo kao svagdašnjeg gosta u bana grofa Hallera⁴³. On je onda već u redovima stranke Aleksandra Draškovića imao svoje viđeno mjesto i takozvani mađarski Kasino ubrajao ga među svoje najrevnije i najuglednije članove. Čitave snopove pisama našao sam - sve od ruke poznatoga turopoljskoga komeša Josipovića,⁴⁴ zatim od Josipa Briglevića, Kolomana Bedekovića⁴⁵, Aurela Kuševića - a u svim tim pismima, kako Dobrojević tako i njegovi dopisnici, ne umuju i ne snuju drugo negoli kako bi svladali »aždaju ilirsku« i pripomogli pobjedi mađarskoga jezika u Hrvatskoj. Istina-

⁴³ Haller, Franjo - hrvatski ban 1842-1845.

⁴⁴ Josipovići - stara hrvatska plemićka obitelj; neki od toga koljena, osobito Antun i Danijel, bili su u 19. stoljeću žestoki pristaše pro-mađarske politike u Hrvatskoj i ogorčeni protivnici ilirizma

⁴⁵ Bedeković, Koloman (1818-1889) - pristaša unionističke stranke u Hrvatskoj, bio hrvatski ministar u Beču i god. 1871-1872. ban

bog, u javnim dokumentima onoga doba gotovo i ne nailazimo nigdje na ime Dobrojevića, nigdje nema traga da bi se bio bud na varmeđijskim bud na kraljevskim kongregacijama ili kod inih zaonda toliko čestih zgoda isticao kao gorljiv pristaša Josipovića-Draškovića-Raucha. No zato njegova privatna pisma, od kojih je brižno čuvao koncepte, čisto gore i plamte od mržnje protiv ilirstva, protiv narodnoga jezika i narodne književnosti. Jedan Josipović dapače, koji se je u mađarskom saboru proglasio Mađarom i koji je Mađare zvao u Hrvatsku da oružanom silom uguše narodni pokret - isti taj čovjek bio je Dobrojeviću premlitav. I uistinu, što je taj Josipović naprama Dobrojeviću - u njegovim listovima! Paljenje narodnih knjiga, što su jednomišljenici Aleksandra Draškovića znali u zgodama i zgodicama udešavati, ubijanje ilirskih ljudi, krive optužbe protiv ilirskih prvaka, sve - sve to činjaše se Dobrojeviću da je preslabo i nedovoljno da spasi i osigura mađarsko gospodstvo u Hrvatskoj. Nema sumnje da ovakvome svome pisanju imade zahvaliti te su njegovi prijatelji odlučili učiniti iz njega pošto-poto zvaničnika.⁴⁶ I zbilja, kod prve restauracije⁴⁷ u zagrebačkoj županiji izađe iz izbora kao veliki sudac. Pa tako negdašnji kadet odsele sjedi na sudačkoj stolici. Pomanjkanje pravnih nauka nije bila nikakva zapreka. Tek u prvi čas pokaže se neprilika jer nije bilo sasvim jasno s njegovim plemstvom. On je, istinabog, tvrdio da je član stare plemićke obitelji Dobrojevića Lopačkih, ali su Dobrojevići sami nijekali to i grozili se parnicom. No kako je zaonda u županijama i kod priznavanja ili nepriznavanja plemstva više od kraljevske diplome vrijedilo kako žele i hoće varmeđijska gospoda, to je Dobrojeviću lako bilo u »spravišću«, gdje je gospodovala njegova stranka, ishoditi da su mu priznali plemstvo i unos u knjigu plemića. Kao što je tu Scilu i Haribdu sretno preplovio, tako je isto sretno udesio da je uz svoje zvanje sudačko još uvijek mogao kod grofa Erdödyja ostati. Napokon - svi su uvidjeli da ne može čovjek za volju slabo dotirane županijske službe pustiti tako dobru i unosnu službu kako je njegova hofrihterija kod grofa bila. A grof nikako bez njega! Dakako - veliki sudac i - hofrihter - makar erdödyjanski - opet ne ide nekako pravo! Dobrojević se dosjeti da bi mu trebalo vlastita posjeda da bude i on dominus terrestris.⁴⁸ Pomišljao je na biskupsku donaciju, ali - biskup Haulik⁴⁹ nije htio ništa da razumije. Tu se sad Dobrojević lukavo i vješto predstavi svojim jednomišljenicima kao neka vrst političke žrtve. Biskup Haulik naime nije prijanjao uz mađarske egzaltadose, on se držao blažene sredine, a svoje privrženosti carskomu dvoru nije skrivao. Dobrojević je, dakle, otklon biskupov sveo na političko protivljenje, pa je svome protektoru grofu Erdödyju silno dugu epistolu napisao. U isto je pak vrijeme učinio grofovskoj obitelji veliku uslugu na nekom dobru u Posavini, gdje je kao brahijalni povjerenik smjesta i u prvoj klici ugušio pobunu kmetova, strijeljajući i vješajući seljake sve u šesnaest, a poslije proveo uređenje gornih, činženih i urbarskih odnošaja u korist grofovnu, a na štetu podanika još više negoli je bilo ono radi čega su se jadni seljaci pobunili. Nije li, dakle, naravno da se grofovska Obitelj pokaže zahvalnom, a Erdödyji su odnekada rado nagrađivali svoje ljude. Dobrojević, što nije kod biskupa ishodio, postigao je kod grofa Erdödyja. Dobio je krasno imanje Bukovicu u varaždinskoj županiji.

⁴⁶ **zvaničnik** - činovnik

⁴⁷ **restauracija** (lat.) - ponovni izbor činovništva kojemu je istekao mandat, odn. izbor novih činovnika za sabor, za županiju i sl. (nekada u Hrvatskoj važan politički događaj pri kojem su stranke odmjeravale svoje snage)

⁴⁸ **dominus terrestris** (lat.) - »zemaljski gospodin«, plemić s vlastitim posjedom

⁴⁹ **Haulik, Juraj** (1788-1869) - prvi zagrebački nadbiskup (od 1853), kardinal, Slovak podrijetlom; igrao veliku ulogu u javnom životu svoga vremena

Odsada se čisto vidi i osjeća iz svih pisama, iz svih ostalih dokumenata, kako se je iz negdašnjega đaka siromaha izlegao pravi pravcati gospodin, koji ima sve uvjete da se visoko vine i nad mnoge podigne.

Bukovicu uzeo uređivati što je bolje znao i mogao. Mada su mu novi urbarski zakoni iz godine 1836. mnogo na putu bili da poveća svoj alodijalni posjed kmetским posjedom, ipak je umio prisiliti svoje seljake ili ih kojekako zavesti da su pristali, te su sva prekoselišna zemljišta bila pretvorena u obične kontraktualne zakupnine, u puke zemlje arendašice. A onda je njemu lako bilo! Zakupi se otkazivali, a seljaci imali da što gledaju. Ta - kad se je kao brahijalni povjerenik znao za Erdödyje tako korisno ponijeti, kako neće znati za sebe! Tim je, istinabog, seljacima preko jedne trećine zemalja oteo, no svoje je imanje za dvije trećine povećao. Inače je također znao podići svoje ekonomsko stanje. Kao grofov hofrihter imao je mnogo zasluga. Razni bi zakupnici mogli dosta toga pričati. No - valjda su uvidjeli da je bolje ako ne pričaju.

Ovomu sretnomu imovinskomu razvitku odgovaraše posvema i njegov socijalni položaj. To je napokon naravno u svakom društvu, nekmoli pak u nas. Svi listovi, čitava korespodencija, pokazuju da se je Dobrojević jednako kretao u prvim krugovima zemlje. Nema gotovo velikaške kuće ni plemenitaškog doma kud ne bi bio imao pristupa - dapače bio u nekom intimnijem saobraćaju. Razumije se, dakako, da nije polazio kuća gdje je ilirski duh vladao. Grof Nepomuk Erdödy ne bi bio toga trpio.

Spominjući njegov socijalni položaj, naravski je da nastaje pitanje i zanimanje za njegovu vanjštinu, njegov način, uopće za ono što računamo k pojavi čovjeka u društvu. To je tim opravdanije što je Dobrojević brzo poslije dobivene Bukovice naumio da se ženi, »da dobije nasljednika i prenositelja imenu svomu i nastavitelja krvi svoje«, kako je pisao prijatelju nekom, saopćujući mu svoju odluku i pitajući kod toga za neku gospođicu, odnosno za njezin miraz - ili, još točnije, moleći za informaciju je li imanje te gospođice u dobrom stanju, jesu li zemlje plodne, nisu li livade podvodne i da li su kmetovi zdrava i jaka čeljad.

Kakve je vanjštine u to doba bio, nije mi bilo tako lako naći. Sin njegov, kao što je sve prodao, tako je i portrete očeve prodao. Gotovo nije znao pravo reći gdje ih je odvojio i kome otpustio. Tek bi se hvalisao kako mu je sretan slučaj pomogao da je njegov »poslovođa« našao novoimenovanog komornika, koji je uzeo uređivati galeriju predaka, pa su mu portreti pokojne Ekscelencije dobro došli. No - ja se nisam tim doskočicama dao smesti. Tražio sam dalje. Napokon sam našao. Bilo bi predugo da opišem cijelu svoju argonautiku za tim portretima. Bijaše tu mnogoga trkanja od jednoga kraja do drugoga, mnogo neprilika - i gotovo tragikomičnosti, imenito u tome na kakvim sam mjestima i u kakvim svrhama zatekao neke portrete. Mimogreće ću tek spomenuti da sam jednu sliku blagopokojne Ekscelencije zatekao u jednoj kući pod krovom, nad oknom tavana, da plaši vrapce, jer se na tom oknu sir sušio. Ali o toj slici ne mogu ovdje više što da kažem, jer je predstavljala Dobrojevića već kao austrijsku štacratsku Ekscelenciju, a na tom mjestu treba da ga opišem kakav je bio u četrdesetim godinama ovoga vijeka. I takav portret napokon našoh - istina tek čednu litografiju, ne iz Krichnberova atelijera, ali opet - vidi se, slika nije loša. Predstavlja čovjeka dobro ugojena, ali skladnih i snažnih razmjera. Mađarska atila stoji mu sasvim naopuno uz ispupčene grudi. Oko pasa možda je risač suviše stegnuo objam. Držanje je napô vojničko, ali glavno - odrazuje se iz njega samo-

uvjerenost i sigurnost. Naravski da sam s najvećim interesom promatrao glavu, mada neću svake Lavaterove⁵⁰ prihvatiti i primiti.

Uzana, duguljasta glava pokrita je gustom i bujnom crnom kosom, brižno počešljanom po onodobnoj modi da do zatiljka oduljenim uvojcima prikriva dobar dio ušiju. Čelo je neobično nisko i usko, a frizura još ga više svojim padanjem k desnoj sljepočici suzuje. No zato nos nadomješta sitnost čela. On je velik, krasno razvit - pravi orlovski nos kakav se rijetko kod drugoga koga nađe, osim kod talijanskih popova i kod burbonskih prinčeva. Obrazi su puni, oduljeni, donekle viseći. Okružuje ih duga gusta brada, izbrita do lica i pod ustima preko cijeloga podbratka, kako je onodobna moda donosila i nazivala takvu bradu *à la grecque*, a nosio ju je od znamenitih ličnosti Košut Lajoš.⁵¹ K toj bradi spadao je dobro uski, na mađarsku uvis natjerani brk. Oči su malene, gledaju postrance pogledom oštrim, pažljivim, kao iz busije. Izraz im je hladan. Ali ne bih mogao ustvrditi da je lik nesimpatičan. Dapače, većina ljudi kazivala bi da je to pristao i čak lijep muž. Uostalom, karakterističan je izbor poze i sredine. Dobrojević stoji uz stol, nakrcan knjigama, a na leđima jednoga od svezaka čita se posve jasno: Pesti Hirldap, ime tadašnjih Košutovih novina. U ruci pak drži Verböczyjev kodeks...!⁵²

Da bih imao još sigurniju sliku o Dobrojeviću iz onih godina no što mi može bijedna litografija dati, i opet da saznam štogod kako se davao i činio, nastojao sam da čujem živ izvještaj. Srećom upoznao sam se s gospođom koja je u ono vrijeme mnogo polazila ista društva koja i Dobrojević. Starica davnim se je davno uvukla u zabit zadnjih godina života. Kada spomenuh preuzvišenoga gospodina, nije se mogla gotovo dosjetiti koga to mislim. Ali zato, čim je svedoh na pravi trag, onda je znala svaku sitnicu pripovijedati. Dašto, dugo se nije mogla snaći od čuda da je »lijepi Štefica« postao Ekscelencija.

- Pa je li to moguće da je taj naduveni tukan tako veliki gospodin postao? Bože - bože, siđi pa vidi! Da se krstiš od čuda!

Tako je barem deset puta uskliknula prvo no što sam mogao saznati što sam htio.

- Svi su ga držali da je - no znate - da ga gospodin bog nije baš nadario osobito mnogo ovdje gore! - i starica bi pokazala na čelo. - A gledajte što to iz njega!

- E, ljudi se često varaju! - dometnem u sebi, dašto, pun ironije.

- No moram priznati da se je i mene doimao kao da mu suviše soli nije u glavi. Jedanput - molim vas - posve je ozbiljno i uvjerenost tvrdio... čekajte... čekajte... što je ono tvrdio? Da... da... tako je bilo. Bijasmo u grofa Štefija i tu se povede riječ o... što je ono bilo? Da, da, sad znam - i starica zapadne u dugu historiju nekakve zabave i nekakvih razgovora u kojima je Dobrojević bio pokazao veliko siromaštvo one vrsti za koju Sveto pismo obećaje carstvo nebesko. No da pravo kažem, ja nisam baš suviše za tu stranu izvješća pokazivao mara, jer - o tom sam imao dovoljne upute iz mnogo sigurnijeg vrela. Njegova pisma dokazivala su mi uistinu u svakom retku kako njihov pisac zacijelo nije dobro prošao kod dijeljenja umnih darova i da glava njegova nikako nije bila snabdjevena, a kamoli

⁵⁰ **Lavater, Johann Kaspar** (1741 -1801) - njemački pisac iz Švicarske; mnogo se bavio znanstvenim utvrđivanjem ljudskih fizionomija

⁵¹ **Košut (Kossut) Lajoš (Lajos)** (1802-1894) - vođa mađarske revolucije 1848, najznatnija ličnost mađarskog javnog života u 19. stoljeću (Đalski ovdje misli na njegovu bradu, koju je Košut uređivao tako da mu je rasla po stranama lica i na donjem dijelu podbratka, a sredina lica i donji dio podbratka bili su izbrijani)

⁵² **Verböczyjev kodeks** - zbornik zakona koji je priredio Istvan Verböczy (1458-1541), znameniti mađarski pravnik

opterećena najelementarnijim znanjem. Pripovijetke staričine, dakle, nisu bile ništa novo za mene, pa i ne cijenim da ih treba ovdje ponavljati. I onda - pustio sam brzo govor o maćuhinski nadijeljenim talentima glave kasnije preuzvišene, pa sam tek želio da dobijem glas o vanjštini njegovoj.

- E-e-e, gospodine moj, da vam pravo kažem - bio to lijep čovjek - ah - kad mislim o tom - moram da priznam - bio čovjek pristao - lijep. - I uzme mi ga opisivati, pa sam se brzo uvjerio da litografija nije slagala. A opet u istu ruku saznao sam da nije bio suviše mio i drag onodobnim krasoticama. Stara gospođa nije mi mogla niti jedan ma kako kratak romančić iz njegove mladosti priopćiti. Pa zbilja, nema traga u njegovoj korespondenciji da bi bio u kakvoj slatkoj svezi stajao s kojom krasoticom. Imade pisama, istinabog, kako već i navedoh, iz kojih se vidi da je Dobrojević bio sklon da sebi nađe ženu, jer se je njegova Bukovica od dana do dana sve ljepše razgranjivala, te bi s lijepim priženjenim mirazom mogao čovjek doista nešto veće uraditi. Zato se barem na četiri ili pet strana ozbiljno obraćao da saznade koliko bi ova ili ona djevojka dobila u gotovini ili u zemljama i kmetovima. Dapače, tako je u tom maran bio da bi se propitao je li kod imanja više laporaste zemlje ili zemlje crnice i jesu li livade vodi izvrgnute, te ne raste li suviše kiselaste trave, a za kmetove bi zahtijevao da mu se točno opiše jesu li visoka rasta, dobro ugojeni i nisu li podvrženi groznicama ili drugim kakvim bolestima. Neka izvješća mora da ga nisu zadovoljavala, jer u svojim odgovorima ističe opsežne nedostatke. Tako npr. kod jedne gospođice nikako ne može odobriti odluku roditelja da će joj za miraz dati kmetove iz prekosavskih strana, jer će biti predaleko od namijenjenog joj imanja, a opet nije ih moći lako prodati, jer su na glasu da trpe mnogo od groznicâ. Kod druge bi gospođice opet sve bilo dobro i po volji Dobrojevićevoj, tek mu se nije sviđalo da joj je još djed bio trgovac vlaškim gunjevima i inom makedonskom robom, što ipak ne bi bilo smetalo koncem konca Dobrojeviću, no zaručnica je negdje čula da se Dobrojevići Lopački groze tužbom proti njemu što prisvaja sebi mjesto među njima. I ništa nije hasnilo kad su joj dokazivali da je Dobrojeviću priznala plemstvo slavna varmeđijska skupština: djevojka je pustila Dobrojevića i radije pošla za starca invalida, ali cesarsko-kraljevskog general-majora u miru i baruna. Dobrojević se nije žalio stoga, ali prestaju također njegovi upiti poradi djevojaka. Tomu se nikako ne može uzeti da je uzrokom što ga nije izabrala unuka trgovca gunjeva i makedonskoga »espapa«. Njega sada zaokupiše drugi poslovi. Grof je Muki Erdödy tako htio. Uvukao ga u političku borbu što se silno bila već početkom četrdesetih godina ovoga vijeka razmahala. Istinabog, u javnosti gotovo vječni je šutilac, pogotovu pak nije onako žestok kao što su žestoki njegovi istomišljenici, npr. Aurel Kušević ili baruni Rauchi. No zato ipak proizlazi iz njegovih privatnih spisa da je utjecao kod najodržljivijih i najžešćih napadaja što ih je Josipovićeova stranka udešavala protiv ilira. Dašto, uvijek tako da nitko od protivnika nije mogao pogoditi, e je Dobrojević bio onaj koji je sjekirom udario. A glavno, bio se bacio da radi putem korespondencije. Sad su njegovi listovi još strašniji i žešći bivali negoli oni iz početka. Najviše je pisao u Ugarsku. I gotovo svi ti mnogi listovi nemaju drugoga sadržaja no same objede najgroznije vrsti suprot ilirskih kolovođa i njihovih obitelji. Tako sam našao koncept jednoga lista, točno označenoga danom otposljanja. List je bio upravljen na Košuta Lajoša, koji je bio već u peštanskoj županijskoj skupštini izrekao svoju glasovitu rezoluciju protiv Hrvatske. Tu piše Dobrojević doslovce: »U tvojoj svetoj borbi za sreću i napredak slavne naše mađarske domovine svakako dobro bi ti došlo da dobiješ suprot ovdješnjim rovarima (in parentheses rečeno: suprot ovdješnjim moskovitskim plaćenicima i bečkim skutonošama) - sigurno oružje kojim ih možeš uništiti pred svijetom i moralno i materijalno. U tu ću ti svrhu ovdje da priopćim nekoliko činjenica iz života tih »velikana« i rodoljuba. Počet ću odmah s prvim njihovim čovjekom - s tim prokletim Gajem.«

I čisto mi se ne dâ da ovdje ponavljam što je Dobrojević pisao o svakom pojedinom narodnom ugledniku. Gotovo ni jedan nije prošao ispod njegova pera da ga nije obijedio s najgroznijih i najprostijih zločinstva. Krađa, prijevara, ubojstva, silovanja bijahu zlodjela što bi im prišivao, ili barem što bi preporučio da im se prišije. Dvojicu-trojicu dapače je obijedio s potajna i naručena umorstva, navodeći cijele događaje, imenujući imena žrtava. Spominjao točno mjesta i dane zločina, dapače i satove. Dakako, dokaza i svjedoka nije spomenuo, ali je zato naveo ljude koji bi se dali upotrijebiti za svjedoke.

Takvih pak pisama našao sam na tucete. Dakako, u nekim bi znao i za svoje istomišljenike grdna izvješća podnositi, osobito kad bi se koji od mađarskih uglednika posebice za kojega zanimao. Dašto, u svim tim konceptima ne manjka postscriptum s velikim znakom: neka se »zaboga« pismo odmah spali nakon što bude pročitano.

Padom bana Hallera i velikog župana Erdödyja kao da je Dobrojević zanjušio nov vjetar. Njegova korespondencija s Antunom i Danijelom Josipovićem, Bedekovićem, Erdödyjem i Aleksandrom Draškovićem biva sve to rjeđa. Isti njegov dobročinitelj Erdödy mora po dva-tri puta pisati i požurivati dok dobije kakav-takav odgovor, a o politici gotovo štiti Dobrojević. Nema ama ni najmanjega traga dopisivanju s Košutom. On je gotovo najviše u Bukovici, pa i u svoj kotar rijetko zalazi. Istom kad su Mađari god. 1848. toliko pobijedili da im je ministarstvo⁵³ bilo obećano, javlja se Dobrojević nešto marljivije. A kad je ministarstvo bilo ustrojeno, onda se Dobrojević odreče sasvim svoga samotovanja u Bukovici i opet je marljiv dopisivač. Opet on u slozi sa svojim političkim drugovima grmi što se jezik »ilirski« uveo na saboru god. 1847. u javne urede, što u školama istisnuše pravi »hrvatski« jezik, opet se tuži da nije još izveden prijedlog turopoljskog župana Josipovića i zaključak zagrebačke županije iz god. 1847. da se kraljevski naslov tako ispravi te neće izgledati kao da je Hrvatska posebno tijelo od Ugarske, već s njom jedna ista kraljevina, zatim se tuži što još uvijek nije Slavonija oduzeta sasvim ispod banske vlasti i podvrgnuta palatinovoj jurisdikciji, pa se opet s Josipovićem, Briglevićem i Bedekovićem natječe, koji će više puta izjaviti i naglasiti da on nije Slaven već »mađarski« Horvat.

Među spisima sam našao dekret kojim je bio imenovan za povjerenika mađarske vlade i generala Hrabowskoga u Slavoniji, no - historija i najneznatnijega mjesta u tim trima najistočnijim hrvatskim županijama štiti mramorkome da bi igdje bio Dobrojević razvio svoje djelatnosti. Uopće, sad postaje život buduće austrijske Ekscelencije sasvim taman. Nema mu traga ni na hrvatskoj ni na mađarskoj strani. Od jula godine četrdeset osme do pedeset prve naprosto ne postoji korespondencija. Nisam također mogao nikako naći gdje je i kako je Dobrojević proveo burno to doba. Tek pod konac godine pedeset i prve eto ga susrećemo, ali u posve nenadanu vidu. Iz komišara Baćanijeva eto njega kao sekvestra i upravitelja od strane bečke vlade na gospoštini n-vačkoj u Slavoniji. Vlastelin naime grof L. kao vatren mađarski pristaša i honvedski major nije smio kući na očevinu, već se morao kloniti i najmanje sjenčice dvoglavoga carskoga orla. Kako je Dobrojević do toga došao, ne da se nikako ustanoviti. Tek moglo bi možda razjasniti donekle jedno pismo, kojim tumači bečkoj jednoj ekscelenciji svoja pisma što ih je nekoć pisao Baćaniju, i koja je slavni mađarski rodoljub zaboravio spaliti, pa se poslije, pošto su ga Austrijanci strijeljali, našla ta pisma. Dobrojević ih tumači tako da ih je pisao po nalogu grofa Erdödyja, svoga gospodara, koji mu ih je dapače govorio u pero, a on da nije nikako bio sporazuman s time, pa je za sigurnost spravio koncept da može pokazati kada i komu treba. I nastavlja: - Ja bih bio po svojoj podaničkoj vjernosti odmah i slao na nadležno

⁵³ ministarstvo - u starom jeziku ne samo pojedini resor, nego čitava vlada

mjesto sve te koncepte, ali nešto nisam mogao jer sam suviše odvisio od grofa Erdödyja, a nešto naša gospoda u Zagrebu nisu znala procijeniti vrijednost takvih izvješća; da pak istinu pišem, može se Vaša Preuzvišenost uvjeriti iz privatnih prijepisa sviju pisama.

Malo kasnije vidimo ga uz ovu sekvestarsku službu kao povjerenika za otkup podaničkih selišta, a opet malo kasnije eto iz nekadašnjeg cesarskog i kraljevskog kadeta iščahuri se k. k. *Gerichtsrat und Referent für Urbarial-Angelegenheiten*.⁵⁴ Dapače, naskoro zablješti se na gojnim grudima carski orden, štoviše, u jednoj jedinoj godini doživio čovjek tri priznanja za revno i uspješno službovanje, i to kako od Namjesničkog vijeća u Zagrebu, tako i od Ministarstva pravde i od Ministarstva za unutarnje poslove u Beču. A dopisivao se u to vrijeme najviše s tadašnjim policajnim šefom, zloglasnim barunom Kempenom. Od toga dopisivanja ima gotovo više svežanja negoli dopisa Lajošu Košutu.

Već godine 1855. nalazimo ga u Zagrebu kao vijećnika Banskoga stola, opet u svojstvu izvjestitelja za urbarske i njima srodne poslove. Naskoro mu se na prsima zablješti Red željezne krune trećega stepena, a koji mjesec kasnije eto iz njega austrijskog ritera s predikatom von Buchenburg. Znanci se njegovi u prvi mah čude što prima austrijsko plemstvo, znajući da se je oduvijek računao k domaćemu plemstvu i držao se rođakom starih plemića Dobrojevića, koji mu, istinabog, toga nisu priznavali, dapače u četrdesetim godinama grozili se parnicom, no koji su ga na početku pedesetih godina sami molili da zaboravi na one grožnje. No on je i sada spominjao da je od starih Dobrojevića, ali nove okolnosti od njega da iziskuju »riterstvo«. U pismima na prijatelje prikazao je stvar da je morao popustiti želji s najvišega mjesta, no - ostalo je koncepata njegovih pisama na bečku gospodu, iz kojih se vidi da je dosta moljakao za ordenom upravo poradi nasljednoga »riterstva«, predočujući bečkoj gospodi od kake li će koristi biti da se širi ljubav k austrijskoj carskoj misli budu li se stari hrvatski plemići povitezovili.

Godine 1856. imenovan je savjetnikom kod Cesarsko-kraljevskog namjesničkog vijeća u Zagrebu, odakle za veoma kratko vrijeme dođe u Beč k Ministarstvu za unutarnje poslove s činom dvorskoga savjetnika. Hrvatska nije imala da sebi čestita što je njezin sin tako visoko skočio i zauzeo toliko odlično i znamenito mjesto. Kao da je odsad pritisak njemačke vlade još teži i goropadniji nastao. Stali ljude proganjati za najnedužnije stvarce, a vitez Dobrojević neprestance podjaruje njemačku gospodu suprot Hrvata i protiv svega što i malko samo sjeća na Košuta ili pak ilire. Ima sijaset dokaza u njegovoj korespondenciji da se najznamenitije bečke ličnosti obraćaju na njega u svim hrvatskim stvarima da im dade upute - a koncepti njegovih odgovora svjedoče da je svaki put i svagdje nastojao da pokaže svoju čeličnu crno-žutu privrženost sustavu i predlagao najstrože mjere u najsitnijim stvarcama. Primjera radi bit će uputno da spomenem mimogreće da je u jednom slučaju predlagao proti nekom ilircu kazneni progon, jer je nosio dugu bradu i svome kočijašu Nijemcu natukao cilindar, u drugom pak slučaju preduzeo sve mjere da se nekom mesaru oduzme obrtnica, jer je na cimeru nad svojom radnjom imao hrvatski napis. Najgore su pak prolazili oni koji su imali nesreću da mu se čim zamjere. A kod toga ne bi praštao ma kako stare i davne zamjere. Tako je na primjer trpio veliko progonstvo neki sirotan koji je nekoć skupa s njime kao đače siromače dvorio klerike u klerikatu za cijenu objeda. Bio je tako neoprezan da se kod čaše vina u razgovoru o novoimenovanoj presvjetlosti sjetio negdašnjih dana iz pustopašne mladosti, te pripovijedao kako su se kao djeca radi zdjele pasulja posvadili, a Dobrojević kod toga dobio od svojih drugova najviše batina, ali poslije također najviše pasulja jer je on jedini točno naznačio poglava-

⁵⁴ **k. k. Gerichtsrat und Referent für Urbarial-Angelegenheiten** (njem.) - carsko-kraljevski sudbeni vijećnik i referent za zemljišno-posjedničke poslove

rima sve krivce. Drugi je opet zlo prošao, jer je još neoprezniji bio, pa je čak u kancelariji stavio mudrost novoga hofrata u ono svjetlo kojim je ta mudrost svijetlila pred duševnim očima toga nesretnjakovića koji se je poslije u vrijeme povraćena ustava odlikovao kao jedan od najumnijih boraca za narod i domovinu. Takve svoje antipatije opisao bi onda Dobrojević kao silno pogibeljne državnoj austrijskoj ideji, a gdje god bi mogao izravno da »pedepsa« čovjeka, on bi se svojski latio svih sredstava svoje službe. Tako je znao da steče u svim visokim krugovima bečke vlade glas vjerna i odana muža, a kako je u svezi s Kempenom umio da raspredje po vascijeloj Hrvatskoj mreže i niti za svoju špijunažu, bio je upućen u svaku najintimniju sitnicu. Od toga pak znao je da izvuče za sebe najprvije korist, te je izgledalo gospodi bečkoj da nikako ne bi mogli vladati bez Dobrojevića u Hrvatskoj. On se je umio učiniti za njih apsolutno nužnom osobom.

No svakako je njegova sjajna i tako skora karijera na prvi pogled gotovo neshvatljiva. Nema sumnje da nije bio ni čovjek učen ni čovjek uman. Ta ne tek što nije mogao da svrši onodobne latinske škole,⁵⁵ ne tek što nije imao nikakvih viših nauka a kamoli da bi bio svršio pravo i državoslovne discipline, ali on nije mogao niti da se iskaže da bi bio svršio one jednostavne vorbereitungsschule⁵⁶ negdašnjih regimentalnih uredaba. Istu ortografiju nije znao da prisvoji, kamoli pak da bi imao pojma o najjednostavnijim ustanovama zakona i prava. Čitavih anegdota teklo je i po ministarstvima i po zemlji o njegovu neznanju, pak je imao svaki čas povoda da proganja ovoga ili onoga nesretnjakovića što se je usudio čuditi da je toliko neznanje i takva ograničenost duha u savezu s hofratskom službom. Od starijih ljudi, što sam ih potražio izučavajući život blagopokojne Ekscelencije, našao sam dvojicu ili trojicu, koji se još sjećahu Dobrojevića ili, bolje rečeno, tih anegdota, no iz svih ovih uspomena i vijesti sastavljala se slika neizrečeno ograničena duha i gorostasne neznalice. Tek bio je lukav, bezobziran i bez svake sramežljivosti spram istini, svaki čas pripravan da slaže ma što bilo, a kod toga mu nije bila krv u obrazima podvrgnuta ni najmanjoj fluktuaciji. Istina, ova svojstva mnogo vrijede u ljudskom društvu, ali ipak - njemački se Bachov sustav nije odlikovao suverenim prezirom umnih i naučnih sposobnosti kao kakav poluazijski sustav. Nijemci su opet zahtijevali da im čovjek stoto znade i gotove neznalice ipak su teško prolazile.

Čudo je dakle svakako što je pod pedantnom i birokratskom vladom njemačkom uspio. Pa zbilja, dosta je dugo trebalo dok sam mogao da to objasnim. Dašto - bio je dvoličan, bio sebičan do skrajnosti, manjkalo mu gotovo svako uzvišenije etičko uvjerenje, nikad se ni u jednom listu ne otkriva kakav nježniji osjećaj u njega, ukratko bio čovjek od one vrsti - da govorimo u slici - od one vrsti lipova ili bukova drva iz kojeg se u ljudskom svijetu režu najsretniji sveci. Ali toga bukova i lipova drva imade mnogo, a ipak ne izađu ispod noža sudbine sami takvi uspjeli kipovi kao što naša blagopokojna Ekscelencija, pa je uz sva spomenuta svojstva mogao ostati Dobrojević istom kakav krajsforštand ili podžupan. Da je dalje došao, glavno je i ponajprije odlučilo njegovo prvo službovanje u Slavoniji i njegov urbarski referat kod suda.

Ponajprvo, znao je kod otkupa i razrješavanja podaničkih selišta da steče zahvalnost dvojice najmoćnijih slavonskih spahija, a na još veću zahvalnost prisilio ih kod segregacijskih parnica, gdje se je uistinu prema njima prekrasno ponio i umio udesiti da su im najgušće šume i najbolji pašnjaci bili dosuđeni. Tako je zadobio dva moćna zagovornika, a svaki od tih zagovornika imadaše velikih i odličnih sveza u najvišoj aristokraciji i birokraciji. Po puk, istinabog, bilo je poslovanje Dobrojevićevo od najubitačnijih posljedaka,

⁵⁵ **latinska škola** - nekada naziv za gimnaziju (u kojoj se predavao latinski jezik)

⁵⁶ **Vorbereitungsschule** (njem.) - pripravna, prethodna škola

al zato - po njega samoga bilo je u svakom pogledu veoma dobro. Ne samo što je tako našao mnogo vrijedne protektore prve »kvalitete«, no on je uz to tako uspješno stvar udesio da je mogao pokupovati uz svoju Bukovicu sve okolišne manje posjede, pa, osim toga, mogao čovjek još da uloži lijepu svoticu u državne papire. Poradi uprave sekvestra na dobrima honveda-spahije malone zapade, po nespretnosti Nijemca, prezidenta sudij-skog, u neugodne neprilike. Ta je suhoparna birokratska duša iskala od njega račune zbrajane prema običnoj aritmetici, gdje su dva i dva četiri, i sastavljene po propisima gdje svaka stavka treba da bude obložena prilogom u formi namira, konta, naloga i tako dalje. A Dobrojević se nije toga sad bilo iz uvjerenja ili zbog drugoga čega držao da budu dva i dva svaki put četiri; kod izdataka dolazilo mu koji put tako da su dva i dva apsolutno morala iznositi npr. šest i osam, a opet kod prihoda nikako mu dva i dva ne smijahu više dati negoli najviše tri - i to u najsretnijim tek slučajevima; redovito izlazilo dva i dva jednako jedan. Još gore je bilo sa zahtjevom da budu računi obloženi. Ta - kud će stvoriti potvrdu za svaku sitnicu, koja napokon može da i ostane sitnicom kad se radi o stotinama i hiljadama. Napokon sve je relativno, a nije on valjda glupi Švabo koji će kod uprave misliti najprvo na namiru; trošio on u korist gospodarsku a da nije sve zabilježio i tražio namire. Ali toga Nijemac, prezident, ne poimaše. Morali prijatelji Dobrojevićevi, i to oba grofa, u isti Beč otputovati da razjasne »Švabima« stanje stvari. I to možda ne bi bilo još urodilo pravim uspjehom da nije Dobrojević saznao da je honved-spahija u Parizu svagdašnji gost grofa Andrassyja,⁵⁷ generala Klapke⁵⁸ i drugih mađarskih emigranata. Priopćio on to svome prijatelju Kempenu, a za kratko vrijeme došao prezidijalni ferman na predsjednika da mu se zabranjuje svako daljnje prosuđivanje računa koji će »svoje rješenje naći« za prošlo i za buduće kod visokog ministarstva. Ovaj rasplet neprilike sa sekvestarskim računima kao da bi nam također mogao uopće protumačiti njegovu sjajnu karijeru. Uza svu protekciju slavonskih grofova i pokraj svih svojstava što sam ih spomenuo, teško bi se iz infanterijskog zastavnika izlegao cesarski i kraljevski hofrat pod njemačkom vladom da nije sustav, protivni i narodnim težnjama i svakoj slobodi, vječno trebao da se drži i uzdržaje ne samo redovitim putem državnog života, već poglavito silom, progonom i zastrašivanjem. U tu su pak svrhu bili od apsolutne nužde ljudi à la Dobrojević, koji se nikad ne dadu zavesti na stranputicu da što toplije osjećaju i prijanaju za kojekakve ideale koji bi ih mogli dovesti u protimbu s voljom gospodara. U takvim prilikama od nužde su ljudi koji se uvijek čuvaju da ne misle vlastitom glavom, kod toga tek čuvajući stalno i nepokolebljivo, uvijek i vazda, svoj vlastiti ego ukoliko se odnosi na džep i na karijeru, makar kod toga neprestance stavljali u negaciju ono što ponos i poštenje propisuje - dapače u tom zadnjem pogledu uvijek pripravnici taj svoj ego velikodušno žrtvovati. A takav je bio Dobrojević.

Kao dvorski ministerijalni savjetnik osvojio je mahom svu visoku gospodu za sebe. Čisto je ljude natjerao u čudo kako on to najvatrenije ilirce preko noći znade pretvoriti u kaiserlich und köigliche⁵⁹ adjunkte i forštande, i to kaiserlicher als der Kaiser selbst⁶⁰ - za-

⁵⁷ **Andrassy, Gyula** (1823-1890) - mađarski grof i državnik; sudjelovao u buni 1848. na strani revolucionara; poslije sloma revolucije živio u Parizu

⁵⁸ **Klapka, György** (1820-1892) - jedan od vođa mađarske revolucije god. 1848, general i neko vrijeme ministar vojske; poslije sloma revolucije živio u emigraciji, a nakon austro-ugarske nagodbe 1867, amnestiran i rehabilitiran, vratio se u domovinu

⁵⁹ **kaiserlich und königlich** (njem.) - carski i kraljevski, državni

⁶⁰ **kaiserlicher als der Kaiser selbst** (njem.) - »carskiji od cara samoga« (»papskiji od pape«)

tim kako on to umije najbješnje protivnike sustava uloviti u svakojake zamke, da ih onda mogu ili uništiti materijalno i moralno ili pak predobiti za sebe.

Napokon je Dobrojević postigao da su mu visoka gospoda u Beču vjerovala kad bi pripovijedao da u Hrvatskoj nema cigle jedne dušice koja ne bi ljubila apsolutizma i Austrije i njene crno-žute boje, a znao je svakom prilikom da prikaže taj uspjeh tako kao da nije potekao negoli njegovom zaslugom. Već se je posve ozbiljno radilo o tom da kao hofrat dođe u Zagreb k banu Jelačiću i da izravno vlada i upravlja u Hrvatskoj. No nesretni ban, makar već nije mogao da vrši ma kakav upliv, ipak je taj put uspio, i Dobrojević ostade u Beču. Na svoju sreću! I kako je iz dojakošnjeg života njegova prilično jasno da je dosta sigurno sam krmilario lađicom svoje sudbine, tako bih mogao ustvrditi da je Dobrojević ostao u Beču poglavito jer je sam tako htio, a da nije po sebe zlo htio, dokazuje daljnji razvoj njegove sjajne karijere koja ga je upravo u to vrijeme stala divno dizati.

Još danas u ovoj monarhiji čovjek nearistokrat tek slučajem ili samo po neobičnim okolnostima dođe do toga da bude visok dostojanstvenik. Istom pak prije! Karijera bi dakle Dobrojevićeva bila s hofratskim činom zaključena. Ali koga sreća tjera naprijed, tomu se uklanjaju sve zapreke s puta. Tako je bilo i s Dobrojevićem, komu nisu nekoć plemeniti Dobrojevići htjeli da priznaju plemstva, koji je sam pustio svoje roditelje u takvoj neprozirnoj tmini da mi poslije ni sam njegov sin nije znao ama ništa o njima kazati; taj Dobrojević postade barunom. I ne tek »novopečenim« barunom po kakvom redu u svom ili po redu kakva svog rođaka, već eto iz njega člana stare barunske kuće s drevnim barunskim imenom i predikatom. Spremalo se to pak baš u isto vrijeme kad se i radilo da pođe u Zagreb. Stoga mi se upravo čini te nisam pogriješio kad sam ustvrdio da je Dobrojević htio sam da ne dođe u Zagreb već da ostane u Beču. Upoznao se naime čovjek s barunom Löwenburgom, umirovljenim carskim generalom, gospodinom uglednim i moćnim, koji je posjedovao imanja, u Češkoj i u Donjoj Austriji. Taj je barun bio zadnji muški potomak svoje kuće i imao je kćer jedinicu Francisku. Kad se je Dobrojević upoznao s njima, bilo je toj barunesi Franciski dobrano preko trideset godina. Kakve je vanjštine bila, ne mogoh nikako saznati. Ni do pastela, ni do litografije, a niti do fotografije nisam nikako mogao doći, jer je sve to mladi barun pustio da ide onako kako je sva baština otišla. A nisam mogao ništa saznati ni od suvremenika jer gotovo ni jedan od njih nije došao u prigodu da je vidi kao mladu još gospođu. Stoga i pokraj najbolje volje ne mogu da opišem onu kojoj je Dobrojević, nakon nekoliko vremena što su se upoznali, izjavio da je ljubi, i zamolio dopuštenje da joj ruku zamoli u oca. Ovo dopuštenje dobije pismenim odgovorom, koji odgovor odaje uznesenu romantičnu dušu, zahvalnu što joj se daje prigoda da se riješi djevojačkih spona i predaje uzvišenoj zadaći da pokloni svijetu i povijesti buduće Dobrojeviće. U entuzijastičnoj svojoj zahvalnosti otvara širom škrinjicu svojih djevojačkih uspomena i spominje dva-tri muška zaručnička imena, ali se kune da ih je pod dojmom svoje sadašnje sreće sasvim zaboravila i da sada tekar uviđa kako ih nije pravo ljubila, jer - ljubavlju može da se nazove samo čuvstvo što ga spram njega osjeća. Ujedno mu se kune da je pripravna s njime makar nakraj svijeta pobjeći ne bude li otac htio da pristane na njezinu udaju. No - starac je general pristao i za kratko vrijeme bilo je u bečkoj augustinskoj crkvi svečano vjenčanje.

Brzo poslije vjenčanja ishodi barun da je na svoga zeta prenesao barunstvo i ime svoje i tako bude naš Dobrojević barun Löwenburg von Kleinberg, a kad je jednom to bio, sasvim je prirodno da je mogao pomišljati da nije dovoljno da je samo hofrat u ministarstvu, nego treba da i nešto više dođe. Pak zbilja pođe za rukom starome generalu i novome barunu da uvjere gospodu te bi zgodno bilo iz Dobrojevića učiniti »štacrata«. I tako os-

vane u Wiener Zeitungu⁶¹ previšnje imenovanje kojim se Dobrojević postavlja za savjetnika u Državnom vijeću i ujedno mu se podjeljuje čast i dostojanstvo pravoga tajnog savjetnika.

Eto tako se iz valovita života rodi Ekscelencija Dobrojević-Löwenburg.

Kako se vidi, brak mu je u karijeri sreće donio, a donio mu također imutka. General je naskoro poslije umro, a obiteljska su dobra došla u ruke Dobrojeviću. Bio je to lijep i gotovo velik imutak. Nije se, istinabog, mogao mjeriti s bogatstvom inih aristokratskih kuća u Češkoj, ali opet naprama drugim prilikama mogaše se uvijek računati k znatnim imutcima - osobito uzmu li se u obzir Dobrojevićeve prilike. Bilo je nešto dugova na imanjima, a i gospodarstvo nije bilo u najuzornijem redu. Zato prvo vrijeme, otišavši da preuzme dobra u svoje ruke, Dobrojević piše svojoj gospođi kakvu li je veliku žrtvu učinio što se je upustio u cijelu stvar i što daje da se u grunтовnici imanja na njega upišu. Kratko pak vrijeme poslije toga podigao je dohotke toliko da su dugovi sve više iščezavali, dapače mogao je kod kuće u Bukovici početi da gradi novu vlastelinsku kuću. Iz njegovih onodobnih računa se vidi da je sada stao na velikašku živjeti, a kad mu se rodilo prvorodenče, i to sin, tada je upravo počutio unutarnju potrebu da što više potroši i što sjajnije proslavi događaj po kom će slavni Dobrojevići-Löwenburgi nastavljati i širiti slavu svome imenu i korist svojim suvremenici. U isto pak vrijeme bude odlikovan papinskim redom i malo kasnije velekrstom Reda cara Leopolda i brzo za tim carskim ruskim Redom sv. Vladimira.

Dok se je ovako divno i povoljno razvijao život nove Ekscelencije, dotle se na političkom obzoru toliko oblaka crnih i tmastih navuklo da se je napokon izlegla oluja za olujom. Došao talijanski rat i svršio Solferinom,⁶² onda izašla Oktobarska diploma⁶³ i proglasili ustav. Dobrojević, oprezan kao uvijek otišao iz Beča najprvo na svoje dobro u Oberfeldhof, a malo zatim i u Kamenicu u Hrvatskoj. I nije se pravo znalo, niti sam ja ma iz čega mogao raspoznati kamo li je prijanjala Ekscelencija. Tekar onda se vrati u Beč kad je izašla Februarska diploma,⁶⁴ no - kao da mu ona nije bila od sreće, jer - malo kasnije i naša Ekscelencija bude postavljena u stalno stanje mira. Kako se to zbilja i po kom ili po čem, nije sasvim sigurno moći da se nađe. Ekscelencija je najviše krivila kancelara hrvatskoga Mažuranića. Uopće je držala te je velika pogreška učinjena što nije ona pozvana da bude na čelu hrvatskome dikasteriju.⁶⁵ Ali u svojoj čednosti tek bi u skromnim i povjerljivim pismima izrazili ovo svoje mnijenje, a javno glasno i jasno govorila da je zaželjela mira i počinka od javnih poslova i hvalila milosti božjoj što joj je dozvolila dočekati tu sreću te će moći da se naužije obiteljske slasti i živovanja izvan grada. I Ekscelencija se zbilja od-

⁶¹ **Wiener Zeitung** (njem.) - Bečke novine

⁶² **Solferino** - selo u Italiji južno od Lago di Garda; god. 1859. pobijedili kod njega Francuzi (Napoleon III) i Sardinci (u borbama za ujedinjenje Italije) austrijsku vojsku; nakon toga Austrija izgubila Lombardiju

⁶³ **Oktobarska (Listopadska) diploma** - carski ustavni zakon, izdan 20. X 1860, kojim se Austrija - nakon Bachova apsolutizma - imala preurediti u državu federalističkog tipa

⁶⁴ **Februarska diploma** (Veljački patent) - dopuna Oktobarskoj diplomu, zapravo njezina zamjena, kojom se opozivaju neka demokratska načela Oktobarske diplome i ponovno uvode neke germanizatorske i centralizatorske ustanove

⁶⁵ **dikasterij** (grč.) - sudište; visoka upravna ustanova; Đalski ovdje misli na Hrvatski dvorski dikasterij, tj. na ustanovu koja je, sa sjedištem u Beču i potčinjena austrijskom ministarstvu unutrašnjih poslova, upravljala poslovima Hrvatske i Slavonije; jedno joj je vrijeme bio na čelu, kao kancelar, Ivan Mažuranić (1860-1865), kasniji ban

selila iz Beča i nastanila se prvo vrijeme u Kleinbergu, zatim u Oberfeldhofu, ali - kud će suza nego na oko, tako i blažena i smirena Ekscelencija, što će se vucarati i potezati u stranu svijetu? Nije joj polazilo za rukom da se svaki put okoristi susjedstvom tamošnjih seljaka i malih posjednika; dapače, imala je već nekoliko tužbi seljačkih protiv sebe, koje se redovno svršile izgubljenom parnicom, pak - pred Ekscelencijinom dušom uskrсну drage uspomene iz domovine, gdje joj je bilo moguće kao maloj i nezatnoj osobi toliko toga učiniti sa susjedima svojim, a učiniti uvijek beziznimno u svoju korist. Što bi pak istom moguće bilo da je imala već onda Excellenztitel - ah - i Ekscelencija se odluči da ide kući, pa se preseli kratko vrijeme poslije toga u Bukovicu.

Više godina prođe, a Ekscelencija Dobrojević-Löwenburg kao da se je uistinu tek podavala slastima obiteljskoga života i uživala bukovičke čare čas po tustim livadama Bukovice, čas po vinogradima Kamenice, zanimajući se poslovima drugih ljudi tek toliko koliko se baš radilo o kom susjednom zemljištu s kojim bi se njezin posjed dao još ljepše zaokružiti, te je onda trebalo seljaka navesti da proda takvo zemljište Ekscelenciji. Nema uistinu traga da se je u što drugo pačala. Napokon - Ekscelencija nije zaboravljala visoke svoje časti, pak upravo stoga nije htjela ni mogla da se miješa u političku borbu što se je opet kraljevinom raširila.

Dakako, po svojoj staroj navadi da na »mjerodavnim mjestima« izvješćuje o svojim suvremeniciima koji nisu predaleko prostorno razmaknuti od promatranja njegove Preuzvišenosti, nije se Ekscelencija mogla okaniti. Ali i to zanimanje nije doseglo negdašnjeg takvog »djelovanja« Njegove Preuzvišenosti, kad je nekoć Dobrojević pisao Košutu ili Kempenu. Korespondencija iz početka šezdesetih godina ne da se u tom pogledu nikako srazniti s korespondencijom prvašnjih godina. A svakako je bio povod tome što se Ekscelencija Dobrojević-Löwenburg nikako nije mogla sprijateljiti s kancelarstvom Ivana Mažuranića, te se je bojala da bi mogli njezini izvještaji doći dobro kancelaru kojega je toliko mrzila. U jednom listu na neku moguću bečku preuzvišenost gotovo sasvim jasno i očito tvrdi da Mažuranić radi za što užu svezu s Mađarima.

Tekar padom Mažuranića i pozivom generala baruna Kuševića na kancelarsko mjesto izađe Ekscelencija Dobrojević-Löwenburg iz svoga zakloništa. I sada eto njega usred političke borbe. Ali u metamorfozi koja bi čovjeka mogla zavesti da joj pridijeli pridavnik nenadanoj, kad bi se radilo o drugoj osobnosti nego što je Ekscelencija Dobrojević-Löwenburg. Vidjeli smo mi njega već da se je iz Battyany-Kossutova povjerenika iščahurio u k. k. Gerichtsrata a sada - iz bivšeg bachovskog državnog vijećnika pretvori se Ekscelencija u najgorljivijeg pristašu mađarske unije. Kako rekoh, to nas ne smije u čudo natjerati, no moram priznati da sam čitao pisma Njegove Preuzvišenosti iz ovog doba s velikim zanimanjem. Ali nisam zapadao u čudo, makar sam našao mjesta gdje javlja ovomu ili onomu mađarskomu velikanu da je ovaj ili onaj Hrvat odan crno-žutoj zastavi, te predlaže da bi se moglo ovo ili ono preduzeti proti njemu. Sebe, dakako, uvijek je Ekscelencija isticala kano vazda vjerna sina krune sv. Stjepana. Svoju bachovsku prošlost vrlo je vješto tumačila kao požrtvovanje sa svoje strane. Isticala je da je sekvistarstvo na imanjima honveda-Slavonca preuzela samo da prepriječi te ne bi stvar dospjela u ruke kakva švapskog beamtera. Najviše je pak upozoravala Preuzvišenost na svoje negdašnje prijateljstvo s Košutom Lajošem. Dapače, poslije sklopljene ugarsko-hrvatske nagodbe, javljala je Preuzvišenost svoje nezadovoljstvo i prigovarala je da je previše ustupljeno i popušteno bilo ilirskom duhu. I kao što nekoć nije bio Dobrojeviću dostatan Danijel Josipović,

tako i sada nije bio zadovoljan banom baronom Rauchom,⁶⁶ koji da ne pokazuje dovoljno energije protiv narodnjaka. To ga ipak nije priječilo te ne bi svaki čas tražio od bana Raucha da progoni ovog ili onog narodnjaka. Nesreća je htjela da je baš u kotarima, gdje su bila njegova dobra Bukovica i Kamenica, velik dio izbornika i birača bio protiv novog sustava i žarko stajao uz biskupa Štrosmajera i uz njegovu stranku. Nitko nije htio ni čuti da bi Hrvatska opet imala posla s Mađarima onako kako su nove prilike donosile. Sve je plamtjelo i zanosilo se idejom da prvo svega treba Hrvatsku vratiti Hrvatima, a onda tek da se može dalje raditi. Ekscelencija Dobrojević-Löwenburg bila je stoga ne samo povrijeđena i neugodno dirnuta što se tako malo obzira ima spram njezinih preuzvišenih nazora, nego je bila i zabrinuta neće li se možda po nju zlo tumačiti na mjerodavnim mjestima što je baš u njezinim kotarima toliko opozicije, gdje je ona, ma kako se i s koje god strane uzelo, ipak prva osoba. A svako nastojanje svaki već prvi korak što bi Preuzvišenost preduzela sad kod ovoga sad kod onoga izbornika, pokazivaše Ekscelenciji da tu nema govora o tom da bi njezini nazori nadvladali, bude li se dopustilo te će svaka bluna moći onako glasovati kako joj se bude htjelo, i onako se po kotarima plesti i vrsti kao da se idu volovi kupovati ili prodavati na sajmove. Preuzvišeni gospodin bio je dakle brzo sa sobom načistu da tu treba raditi i dovesti stvar u onu kolotečinu u kojoj treba da bude. U svojoj oštroumnosti i sa svojim »zdravim i jasnim pogledom« po svijetu uvidjela je Preuzvišenost da će joj pomoći mnogo i in prima linea⁶⁷ novac, pa opet novac. Iz kadetskih svojih škola još joj je ostala uspomena na nekoga generala koji je tvrdio da je za ratovanje prva potreba novac, i opet novac. Zato je Njegova Ekscelencija sjela k stolu i napisala nekoliko listova u kojima je upozorila na ovu »okolnost«. Imenito je pisala žarke listove kandidatu svojih nazora neka dobavi dosta novaca, dapače uznesla se tako daleko da je istomu gospodinu ponudila svoj žiro na mjenici - dakako na drugomu mjestu. No bila je Ekscelencija suviše dobro upućena u stanje stvari da bi bila mislila te će s novcem sve da učini. »Napokon jasno je i naravski - tako piše jednomu od tadašnjih glavnih ljudi i mogućnika u Hrvatskoj - velim, naravski je da nećemo predobiti novcem ni crvenim pašom ni gradnjom štale domaćeg župnika Horvatića; a naravski je in prima linea što je župnik Horvatić bogat čovjek; njegova župa nosi godimice na hiljade; crveni je pak pas dobio već prije mnogo godina, a štale mu dao još prije tri godine popravljati podžupan naš (koji, in parenthesi rečeno, najveća nam je smutnja, on gotovo očitu opoziciju tjera proti vladi i banu, trebalo bi da ga se riješimo) - kako vidite, dakle, toga čovjeka ne možemo ničim predobiti, nego treba da bude kaltgestellt.⁶⁸ On je uistinu veoma pogibeljan protivnik. Sav narod je uz njega, svi popovi kao slijepi hrle za njim, dapače i vlastelini i vlastelinčići. A čujem da i učitelji imaju pravo glasa. Možete misliti, ti će biti svi uz njega. Nije onaj nesretni Mažuranić badava uveo u škole svakojake knjige u kojima se, kako čujem, slavi ban Jelačić i srpski narod, a piše se da je Hrvatska ravna kraljevina s Ugarskom. Bit će dakle teško proti tome čovjeku. Mislim, dakle, da ga se na drugi način primimo. Neka se...«

I negdašnji Košutov povjerenik, a sada tako žarki branitelj mađarske ustavnosti i slobode, predlagao je da se Horvatić stavi u »buturnicu«. Pa kao što je nekoć Košutu Lajošu predlagao da bi se ilirci mogli proganjati radi umorstva i sličnih čina, tako je i sada segnuo za sličnom dosjetkom te predložio da se bijedni Horvatić stavi pred kazneni sud ra-

⁶⁶ Rauch, Levin (1819-1890) - hrvatski ban 1868-1871, nametnuo hrvatskom saboru nagodbu s Mađarima

⁶⁷ in prima linea (lat.) - u prvom redu

⁶⁸ kaltgestellt (njem.) - stavljen na hladno, »na led«, onemogućen, odstranjen s položaja

di zločinstva prijevare i tomu podobnih djela. A kako protiv Horvatića, tako je isto učinio i protiv svih koji mu se pričinjahu da su pogibeljni njegovim preuzvišenim nazorima i kandidatima što ih je htio imati kao izabranike u jednom i drugom kotaru. No u kameničkom kotaru nije bio tako sretan sa županijskim sucem, kao što je bio sretan sa sucem u bukovičkom kotaru. Srećom, kamenički kotar nije više spadao pod istu županiju, nije mu dakle bio na putu podžupan, na kojeg je u svakom pismu imao razloga da se tuži, a županije su u ono doba još bile autonomne, pak nije ni ban mogao sa podžupanom činiti sve baš onako kako bi htio. Ali opet, srećom po Ekscelenciju, podžupan županije, kojoj spadaše kamenički kotar, bijaše sasvim protivan podžupanu kamo pripadaše bukovički kotar. On je tek novim političkim stanjem u zemlji došao do podžupanstva, činio dakle sve što bi župan od njega zahtijevao. Njegova je Ekscelencija dakle brzo došla do cilja i riješila se suca. Poslali su ga na »imanje« (premda nije imao imanja), a dali su suca takova, s kojim je Preuzvišenost mogla razgovarati i koji je bio odmah spreman da stavi ključeve svojih kotarskih buturnica »na raspolaganje« Njegovoj Ekscelenciji i njezinim kandidatima i kortešima. I zbilja, u kameničkom kotaru Ekscelencija je upravo sjajno pobijedila kod izbora sa svojim kandidatom; u bukovičkom kotaru nije toga sjaja bilo, ali - ipak je pobjeda bila uz Ekscelenciju, dakako - Horvatić se morao iz svoje veoma udobno i prikladno građene i uređene kurije preseliti u županijske zatvore. Nisu ga doduše proganjali radi onih zločinstava što je Ekscelencija predlagala. Onodobna službena gospoda ipak se nisu dala uvjeriti od Ekscelencije da je Horvatić zločinac u onom smislu kako je to Ekscelencija predlagala. Ulovili ga poradi jednoga govora što je držao negdje u kotaru, pak su tumačili da se je tim govorom ogriješio o sigurnost države. Ekscelenciji je bilo i to pravo, jer glavno joj bijaše da se kotar liši čovjeka s tako suprotnim nazorima i uvjerenjima. A poslije tih izbora zatelalile novine o velikoj državničkoj mudrosti Ekscelencije i slavile ga kao jednoga od najumnijih ljudi ne tek u Hrvatskoj već nadaleko i široko. I zbilja našlo se svijeta koji je tim opisima vjerovao i Ekscelenciju sudio kao uistinu čovjeka veleumna i učena. Jedini barun Rauch bio je drugoga mnijenja. Sporedno tek ću spomenuti da sam naišao na anegdotu o tome. Pripovijedao mi ju je jedan od tadašnjih suvremenika. Čitao ove silne panegirike i hvalospjeve na veleumlje Njegove Ekscelencije također tadašnji ban barun Rauch. Odmah dade pozvati k sebi urednika novina. - Čuju, dragi amice - hm - je li sem ja pobedastil ili su pak oni? - počeo je ban čim je urednik unišao u sobu. - Prosim ih lepo, naj mi prečtejeju ovo tu v novinah - kajti ja ne mrem svojim očim verovati da je zaistinu to naštampano o mojemu Štefencerlu kaj sem čtel i sporad česa sem ih dal zvati. Naj samo čtejeju. Meiner Treu - ich kann nicht glauben den eingenen Augen⁶⁹ da je kaj takvoga naštampano.

- Vaša Preuzvišenosti - ta to je o Njegovoj Preuzvišenosti gospodinu barunu Dobrojeviću, a pisao je gospodin Flikmaher, zastupnik - a štampao sam radi Horvatića, da bude javno mnijenje protiv njega.

- No - no! Bedastoću su svikak dali štampati, a po tom i bedastoću naredili. Naj oprostiju, ali tak je. Kak je moći onoga bedaka - diesen grössten Esel seit jeher⁷⁰ - nazivati kao državnika, kao veleuma i bog zna kaj nutri još stoji. Ja ga poznam iz detinstva i mladosti, pak akoprem je od mene stareši bil, to sam ga zmirum držal za strašnoga bedaka. Glaubens mir sicher!⁷¹ Zato kaj je Excellenz-Herr postal - zato još ne stoji da je ženî. Bokčec! A

⁶⁹ **Meiner Treu - ich kann nicht glauben den eigenen Augen** (njem.) - poštenja mi, ne mogu vjerovati vlastitim očima

⁷⁰ **diesen grossten Esel seit jeher** (njem.) - ovoga najvećeg magarca odvajkada

⁷¹ **Glaubens (Glauben Sie) mir sicher** (njem.) - vjerujte mi sigurno

ja nečem da svoju vladavinu s tim karakteriziram da su se pod menom isti Dobrojevići za spametne i vučene glave preštimali. Oni budeju zato v prvom numerušu to revocirali i popravili.

- Ali, Preuzvišenosti, molim - kako bih? Pak i interes stranke - napokon Preuzvišeni gospodin Dobrojević ugledna je osobnost... - ne može se dakle.

- To sve more biti istina, dragi amice - hm - ali da je veleumni državnik, to im ni istina, a gdo bi to odobril, pokazal bi da mu glava ni mnogo bolša od Dobrojevićeve. Prosim ih lepo - em bi ti narodnjaki tak visoko skakali od veselja da nam moreju reći da istoga Dobrojevića dapače za ženija deržimo. Zato kak sam rekel - mein liebster⁷² - zutra vre moraju to popraviti, a kak budu to napravili, njihova je stvar.

I ban otpusti urednika, koji je sutradan učinio kako je ban naložio i vješto se pred čitalačkom publikom tako iz »afere izvukao« da je predstavio stvar kao tiskarsku pogrešku i neopreznost slagarovu, po kojoj da su se pomiješale izreke, pa tako se dogodilo da su epiteta što su spadala u članak o Deáku Ferenczu⁷³ uvukla se u slog dopisa o izboru u Kamenici i Bukovici.

Je li anegdota ova osnovana na istini, nisam mario da istražujem. Nije mi bilo ni od potrebe. Mogao sam se iz inih izvora i dokumenata uvjeriti da barun Rauch nije baš gorio od želje te bi svoje političko djelovanje i svoju vladavinu oslanjao na pripomoć Njegove Ekscelencije. Napokon ban je Rauch uistinu bio državnik velikih sposobnosti pak nikako nije htio ni mogao da prihvaća savjete naše Preuzvišenosti, koji su redovito suprot svih političkih protivnika uvijek izlazili na to da se protivnici stave pred kazneni sud i da se »moralno« unište. Naišao sam dapače na tragove da se je Ekscelencija pritužila u Pešti nekoliko puta što se njezini savjeti otklanjaju. Dapače, mogu ustvrditi da je Ekscelencija u takvim svojim pismima izdaleka upozoravala kako bi ona uvijek bila spremna da preuzme vladu u Hrvatskoj i da izvede one ideale pravih mađarskih prijatelja u Hrvatskoj, koji su tako krasno i jasno izjavljivani u zaključcima negdašnje zagrebačke županije u četrdesetim godinama. - A za dokaz kakav je mađarski rodoljub, hvalisao bi se da sina lako odgaja da ne zna riječi hrvatski, već samo mađarski i nešto njemački po materi.

Uopće je Ekscelencija svakom prilikom i priličicom rado isticala svoju beskrajnu vjernost Mađarima. Najsitnije i gotovo najneznatnije stvarce morale su da služe tomu. Tako je na primjer svoju poslugu uredila Ekscelencija sasvim po uzoru mađarskom, dapače bacila se u tolik trošak da je uzela u službu mađarskoga kočijaša i mađarskoga inoša. Od drugih pak sluga zahtijevala je da nauče barem te će Znati da pozdravljaju mađarskim jezikom. U svom je pak razgovoru jednako i vječito isticala da je stari košutovac, koji je nekoć žrtvovao svoju mladost i borio se za principe mađarske države; borio se onda kad je to bilo pogibeljno, jer je »žalibože« sav narod bio uz ilirce. Svoj sadašnji zanos Za Deáka Ferencza i Andrassyja Gyulu tim je lakše protumačio. Dakako, bachovska prošlost mogla bi bila donekle uzdrmati vjeru u iskrenost uvjerenja Njegove Ekscelencije. No već sam imao zgode da kažem kako je Preuzvišenost Dobrojević-Löwenburg i ovu Scilu i Haribdu znala prebroditi. A da ju je uistinu mogla prebroditi, posve je prirodno i nimalo neobično, uzme li se u obzir kakva kod nas Hrvata magična sila leži u naslovu »Preuzvišenost« i u »rangu« treće »dijetenklase«. Tko živ da se usudi jednoj Ekscelenciji prije svega protusloviti, a zatim, tko živ da sebi ne čestita ako može kazati da je s jednom Ekscelen-

⁷² **mein liebster** (njem.) - dragi moj

⁷³ **Deák, Ferencz** (1803-1876) - pored Lajoša Košuta najjača mađarska politička ličnost u 19. stoljeću (poslije revolucionarne mladosti pristaša nagodbenjačke politike prema Austriji i prema Hrvatskoj)

cijom u istim redovima i istih nazora! Tu nema, dakle, da se ispituje je li nije li Ekscelencija uistinu takova kakova se kaže, već tu treba s pravim zanosom i ponosom istaknuti da si i ti onakav kakva je Ekscelencija. U Hrvatskoj, dakle, osim možda samoga baruna Raucha - svi prijatelji novih političkih odnošaja bijahu upravo presretni da je Ekscelencija s njima. Dapače - narodna stranka, protivna tim novim prilikama, makar je bila žestoka u svojoj borbi proti tima prijateljima Ekscelencije, samu je Ekscelenciju prilično mirno i uvijek s rukavicama susretala.

I u Mađarskoj se zaboravilo na bachovsku prošlost Ekscelencije. Tamo su držali da im nikako ne bi u prilog bilo te bi upotrebljavali katonsku strogost,⁷⁴ primajući prijatelje svojoj stvari. A tih prijatelja zbilja je bilo malo u ono doba u Hrvatskoj. Kako, dakle, da neće zatvoriti makar oba oka kad im se nuđalo takvo prijateljstvo koje je stajalo s njima u svezi u veliko doba pred godinom četrdeset osmom? A uz to Preuzvišenost Dobrojević-Löwenburg nastojaše da se to prijateljstvo istakne patriotičkim činima, pak se je upisala kao član-utemeljitelj u neka mađarska društva. A iz njezinih preuzvišenih listova, što bi ih in camera caritatis⁷⁵ pisala sad ovom ili onomu mogućniku, vidi se da je Preuzvišenost pomišljala te će naskoro doći čas kad će biti pozvana da uredi stvari u Hrvatskoj. Ban je Rauch bio već pao u nemilost mađarske gospode. Makar vjerno odan kruni sv. Stefana i kraljevini Ugarskoj, ipak je bio takav da nisu gospoda u Pešti sasvim i uvijek bila s njim zadovoljna. Previše im je naglašavao da je Hrvatska kraljevina, suviše je držao do banske časti, činilo im se dapače da se smatra prvim doglavnikom njegova veličanstva u stvarima koje se tiču Hrvatske i koje je nagodba predala Hrvatskoj. Kad je pak bez znanja i privoljenja mađarskog ministarstva ishodio kod krune razvojačenje⁷⁶ bjelovarske regimente,⁷⁷ bilo je Rauchu u Pešti odzvonilo. Naša Preuzvišenost je to odmah saznala, a našao sam pisama u kojima gotovo već pruža ruku za - previšnjim ručnim pismom, i zacijelo da mu je oko već gledalo i u duši čitalo onaj ljupki početak: »Moj dragi barune Dobrojević-Löwenburg!« Ove nade tim prije su mogle nastati, jer su Rauchu u zemlji činili velike neprilike. Kako, dakle, da se Ekscelencija ne zažari i ne topi od nada - velikih nada?

Jesu li bile opravdane po namjerama na mjerodavnim mjestima, o tom šuti historija. Nema traga u Dobrojevićevim listovima da bi od odlučne koje strane dobio u tom pogledu razloga da se nada.

Nije, dakako, dopušteno da se nade Njegove Ekscelencije uzmu kao smiješne. Bog sam znade ne bi li se bile stvari uistinu tako razvile po Ekscelenciju da bi postignula bila to toliko željeno ručno pismo. Napokon - u Hrvatskoj i za Hrvatsku toliko je toga moguće! Da je tko u četrdesetim godinama, dapače još u prvoj polovici pedesetih godina, prorekao da će županijski sudac Dobrojević, zbog kojeg su se ilirci rugali mađarskoj stranci da je među carskim kadetima učio mađarske pravice i Verböczyjev kodeks, da će taj negdašnji kadet i grofovski hofriter postati još državni vijećnik i tajni savjetnik, svatko bi mu se bio smijao i rugao. A ipak je Dobrojević to postigao, i zacijelo klanjali se Njegovoj Eksce-

⁷⁴ **katonska strogost** - po imenu starorimskog cenzora Marka Porcija Katona (234-149. pr. n. e.), koji je bio poslovično strog u svim svojim postupcima

⁷⁵ **in camera caritatis** (lat.) - povjerljivo, potajno, u četiri oka

⁷⁶ **razvojačenje** - pojam koji je bio vrlo čest u prošlom stoljeću, kada se radilo o tom da se hrvatski krajevi koji su bili pod vojnom upravom (Vojna krajina) privedu pod civilnu vlast

⁷⁷ **regimenta** - puk, pukovnija; u Vojnoj krajini teritorijalna jedinica

lenciji i oni koji su se smijali što ga Erdödy, Josipović et consortes⁷⁸ iz kadeta učiniše sucem.

No ove nade, koliko su god ružičasto svjetlucale u duši Ekscelencijinoj, ipak se ujedared izjaloviše i rasplinuše tek u sanje - u rastrgane sanje. Ekscelencija je oboljela, i to teško oboljela, tako da su prizvani liječnici Njezinoj Preuzvišenosti barunici gospođi nakon prvog konzilija svaku nadu oduzeli da bi je Ekscelencija još dugo mogla krijeviti i dušu joj uzdizati svojom uvijek ozbiljnom i prema njoj mušičavom voljom. Kakva je bolest bila što se na Ekscelenciju bacila, nisam mogao saznati. Ali su mi pripovijedali očevici da je Ekscelencija mnogo trpjela, velike boli i muke imala i zapadala često u vrućicu u kojoj bi bulaznila, dapače i priviđenja imala. U takvim napadajima upravo da je strašno i žalosno bilo gledati kako se Ekscelenciji od straha koža ježi, kosa u zrak diže, a glas dršće, hropće i guši se. Jednoć je bio tako strašan napadaj da se je sav dvor bukovički uskomešao - sve je u bolesnikovu sobu naletjelo da vidi nesretnika. On je pak, mjesto u krevetu, bio usred sobe, valjao se na koljenima po podu, uzdizao ruke i vikao izvan sebe, plakao i molio oprostjenje. Bez sumnje je imao nekakva priviđenja, jer iz govora i vike njegove dalo se razumjeti da misli te stoji pred njim mnoštvo ljudi što ga proganja i od njega nešto ište i proklinje ga zbog njegovih čina. Govorila tom prilikom Ekscelencija gotovo kao na ispovijedi i branila se sad ovako, sad onako. Ispričavala se poradi svojih odluka i osuda u segregacijskim parnicama u Slavoniji, svaljivala krivnju na grofove i opet na svoj neznahtni imutak: opet onda vraćala se nekoliko godina natrag i nastojala da sa sebe odrine odgovornost poradi ocrnjivanja i proganjanja iliraca, poradi navala na domovinu i na narod iz kojega je potekla. No najviše je trpjela kad se pred dušom njenom javile sjene žrtava - njezine uprave kao dvorskog i državnog savjetnika. Gotovo je urlikala od straha, plača i boli. Nije mogla da se razabere svaka riječ, no toliko se razumjelo da govori o zatvorima u koje je trpala nedužne ljude, jer nisu s njom zajedno slavili crno-žuti barjak; - nadalje je govorila s onima kojima je kruh uzela i bacala ih u nevolju zato jer nisu bili tako odani dvoglavom orlu kao što je preuzvišeno ona bila; spominjala se onih koje je zavela u nepoštenje i u zlodjelo; istu najmlađu svoju žrtvu, župnika Horvatića, mislila je da vidi pred sobom i vapila i molila ga i zaklinjala da nije ona sama tomu kriva!

Pripovijedao mi je o tom prizoru tadašnji domaći kapelan koji je prema želji baruničinoj morao tada vazdan u kući biti. Kazivao mi je da je tako cijelu noć potrajalo i jedva je njima i liječniku pošlo za rukom da ga umire i u postelju opet sprave.

Bolest je dosta dugo potrajala. A bolesti pridružile se i druge velike neprilike. Makar je sinu njegovu bilo tek nešto više od deset ili jedanaest godina, ipak je bilo u njega sijaset izvora brigama i neugodnostima za Ekscelenciju. Mališ nikako nije htio ni mogao da uči. Svaki bi informator pobjegao iz kuće već nakon nekoliko nedjelja, a kad su roditelji odlučili da dadu sina u Terezijansku akademiju⁷⁹ u Beču, i dali ga unutra, mališ je pobjegao iz Akademije, kao što su od njega bježali informatori, i bilo je sto neprilika dok su za nekoliko dana dječarca našli u malom nekom gradiću na ugarskoj međi na putu kući.

Tako je Ekscelencija u teškoj svojoj bolesti bila još mučena velikom brigom što će mu od sina biti, brigom tim jačom i težom, što je bila uvjerena da romantična duša materina neće znati na put stati porocima što su se u značaju i u čudi maloga barunčića sad već gotovo sasvim jasno i opredijeljeno isticali. Ostao je jedan list na nekoga davnog prijatelja i druga Ekscelencijina, pisan baš u zadnje dane života. Tu se Preuzvišenost gubi u bes-

⁷⁸ **et consortes** (lat.) - i drugovi

⁷⁹ **Terezijanska akademija** - oficirska škola u Beču koju je osnovala carica Marija Terezija (1740-1780)

krajne jadikovke i žalbe. Ističe kako je sav svoj vijek uvijek marno i savjesno nastojala da se podigne i da iz sebe stvori nešto veće i bolje. Priznaje koliko je to muke stajalo, očituje se da je vječno morala zatajivati sebe i svoja čuvstva, govori u kakvu je neprestanu strahu živjela - u neprestanim brigama i trzavicama duše i tijela neće li joj ovaj ili onaj čovjek naškoditi, nije li se preslabo osigurala suprot podvala i laži svojih iskrenih bližih - gotovo nariče kako nikada nije imala mirna časa, sve od velike želje da osvoji u tom svijetu što dostojnije mjesto, osobito otkad joj se rodio sin; a sada - sada upravo od toga sina dolaze brige i rađaju se misli u preuzvišenoj glavi da bi čitavo njezino nastojanje moglo po zlu proći.

Pod konac godine 1870. bilo je sa bolešću Njegove Preuzvišenosti tako zlo da se je katastrofa mogla očekivati svaki čas. Baš na sam Badnjak bila je navala jača i strasnija nego ikada prije. No kako je sva kuća imala pune ruke posla da se za maloga baruna što sjajnije i što ljepše priredi božićno drvo, pak i sama barunica gotovo jedino na to drvo mislila, tako je Ekscelencija ostala u svojoj sobi sama. Kad su poslije upaljena drveta i poslije izvršena nadjeljivanja i darovanja došli u njezinu sobu, nađoše je izvaljenu glavom i gornjim tijelom iz postelje, a bila je već hladna. Ekscelencija nije više boravila među živima. A jer je mali barunčić bio osobito dobre volje što mu je Božić tako krasnih stvari donesao, to je barunica naredila da se o smrti Ekscelencijinoj do sutradan šuti, sama nastojeći da preljubljeni dijete ni iz jedne njezine riječi, ni iz jedne kretnje ne mogne da saznade te je izgubilo oca.

Pokop se na samo Stjepanje obavio - baš na imendan Ekscelencijin. Da je taj sv. Stjepan bio patronom Njegovoj Preuzvišenosti, saznalo se tek sada, jer za života ovo zadnjih godina (a i prije godine 1848) slavio se imendan na Kraljevo⁸⁰ u augustu, jer je Ekscelencija govorila da nosi ime ugarskoga kralja-sveca. Pogreb je bio sjajan, čak iz Graca morala su doći pogrebna kola. Sjatilo se također dosta ljudi, većina ih, dakako, da vide ta gradačka kola, a zacijelo mnogo ih da mogu reći te su bili na sprovodu jedne Ekscelencije. Novine tek nekoliko dana kasnije donesoše kratke vijesti o smrti Njegove Preuzvišenosti. Dapače iste službene novine nisu donijele kakav dulji nekrolog ili pak članak o gubitku muža što su ga slavile kao velikog državnika. Po godine kasnije, nije nitko više ni mislio na Ekscelenciju. Jedno vrijeme još se nešto govorilo kad je gospođa barunica na brzu ruku prodala Bukovicu i ostala imanja u Hrvatskoj, odlučivši da se nastani u Beču. Bojazni blagopokojne Ekscelencije da će sa sinom zlo poći, žalibože su se ispunile. Još mu nije bilo dvadeset četiri godine kad je već bio u silnim dugovima i neprilikama. Svoju punodobnost proslavio je tako da je sve prodao i u novac pretvorio. A kako je s novcem gospodario, najbolje je govorilo stanje u kom se s njim upoznah! Bio je onda već gotovo bez svega!

I tako prođe sva moć i slava blagopokojne Ekscelencije: sav onaj veliki napor jednoga života nije od svoga cilja, za kojim je išao i težio, ostavio ama baš nikakvih tragova. Čemu toliko zla, u što toliko puta žrtvovano poštenje, zašto odbaciti od sebe dobrotu, koja napokon jedina daje duši mira i slasti prave, zašto sve to?

Takva pitanja rivala mi se pred dušu kad sam stajao na grobu Njegove Preuzvišenosti. I možda ne bi tako brzo nigdje imalo smisla da se čovjek ma i časak zabavi životom tako po sebi samoj neznatne i nekorisne osobnosti kakva je bila osobnost Njegove Ekscelencije, ali - u Hrvatskoj, čini mi se, ipak je opravdano, da se osvrnemo i na takve ljude. Možda ćemo onda mnogo toga lakše moći da protumačimo, zašto je baš sudbina Hrvatske onakva kakva jest.

1898.

⁸⁰ Kraljevo - dan 20. kolovoza, kada po crkvenom kalendaru pada sv. Stjepan, prvi mađarski kralj

LJUBAV LAJTNANTA MILICA

Stara je to historija, iz vremena onamo još od »grossvaterskih« dana. Makar je tako stara, ipak je pripovijedam. Ne pripovijedam je možda stoga što iz nje tajanstveno šumi i sablasno šušti nešto iz onih tamnih, nepoznatih dubina ljudske duše, koje će vazda ostati prikrivene saiskim⁸¹ velom, a oko kojih se plete i mili stotinu hiljada godina staro čovjekovo sujevjerje i maštanje. Pripovijedam je, jer neki njeni tonovi kao da i u današnjem vijeku nalaze istovetne akorde, pa iz njih onda zvuči stara pjesma bugarka koja se sveudilj životom ori i kazuje nam vječnost čovjekove tragedije.

Ali najprije da kažem kako sam saznao za tu historiju, i da pričam nešto o njezinu junaku.

U gradu Varaždinu stajale prije mnogo, mnogo godina ili možda stoji još i sada na kraju najudaljenije ulice, sasvim već blizu varoškom groblju, duga niska kuća. Opasana je bila s tri strane u dvorištu i vrtu visokim i širokim zidom. Kuća bijaše vječno zatvorena. Čitava dva ljudska koljena ne sjećahu se više da bi koje živo čeljade vidjelo niske joj malene prozore ikada otvorene. Stara se kuća doimaše čovjeka gotovo još hladnije, još samotnije negoli daleka mrtvačnica na groblju, koje su zidovi bili ipak tako tamni, tako vlažni. Istom pak kada bi tkogod išao pred čvrsta, željezom obložena i okovana kućna vrata pa povukao za debelu željeznu šipku zvonceta, dojam bi bivao nekako još čudesniji, nekako još strasniji, jer se je pustom nekom dalekom jekom raznosio neobičan, opor zvuk opora zvonceta, koji kao da je ječao i ukorom i strašenjem. Na daleki oštri zvuk vrata se ne bi otvorila, tek pred urezanom u vratima rešetkom odvrnuo bi se zaklopac samo nešto malo, malo, i na tu sasvim usku prozjalinu začuo bi se neki starački, piskutljivi, izmučeni

⁸¹ **saiski** - po donjoegipatskom gradu Saisu (egip. Saj), prijestolnici 26. dinastije, gdje je osobito bila slavljena božica Neit; na njezinu stalno pokrivenom liku u hramu stajao je natpis: »Ja sam sve što je bilo, što jest i što će biti, i moj veo nitko nije otkrio«

glas pitajući: »Wer da?«⁸² - Pitanje je strogo, veoma strogo glasilo, baš kao na kakvoj straži u logoru ili na bojištu.

Svatko je u gradu znao da tu biva stari lajtnant Milić, junak još iz napoleonskih ratova. Svatko ga je u gradu poznavao, dašto samo od viđenja. Starac je naime svaki dan polazio dva puta na groblje i dva puta se prošetao po »bašči«, kako Varaždinci nazivaju opkope, podignute oko staroga erdedijanskoga grada Varaždina. Na groblje je išao otraga za vrtom svojim preko zavrtnice. Tu je ravno koračao, ne gledajući ni nalijevo ni nadesno i došao do groba, davnim davno iskopana, no još uvijek visoka i pomnjivo uređena, te se činilo kao da je humak tek jučer podignut. Na grobu se dizaše visoka piramida iz crna mramora. Na piramidi je pod znakom križa i dviju ruku, ispruženih jedne k drugoj, bilo uklesano zlatnim slovima u njemačkom jeziku:

Hier ruhet das wohlgeborene und edle Fräulein Kunigunde (-Anastasia-) Pokupich de Pokupsko, Czanjungovo et de Eadem, geboren zur Freude ihrer wohlgeborenen Eltern und aller Angehörigen den 29. IX. 1799. - und zur ewigen Trauer ihres treuen Bräutigames den 29. IX. 1819. sanft im Herrn zur Ewigkeit entschlafen. Ruhe ihrer Asche!

Hrvatski to glasi: Ovdje počiva blagorodna i plemenita gospođica Kunigunda (-Anastazija-) Pokupićeva od Pokupskoga, Canjugova i od Pokupića, rođena na radost svojih blagorodnih roditelja i svih rođaka dne 29. IX 1799, a na vječnu žalost svoga vjernog zaručnika blago u Gospodu za vječnost usnula dne 29. IX 1819. Mir njezinu pepelu!

Pod ovim napisom stajaše stih koji u originalu glasi:

O Tod - du blinder blutdürstiger Geselle!
Wozu hast hier die Sense du geschwungen??
- Es folge dir mein ew'ger Fluch - der gelle!
Und Ihr - der lieben Braut - ach - so jungen,
Ihr bleibt auch hier zu Füßen meine treue Soldatenliebe -
Meines Herzens nie ersterbenden Triebe -
Die sollen sich winden zum ewigen Bunde!
Dein bleib ich ewig - o bestgeliebte Kunigunde!
Der Bräutigam Emanuel!⁸³

Bilježim taj stih jer ga je ispjevao zaručnik sam, a taj zaručnik bijaše Emanuel Milić, pensionirani c. kr. lajtnant jedne cesarske kirasirske regimente, naš stari lajtnant Milić.

I nakon pedeset i više godina što je pred tim humkom prvi put stao lajtnant Milić, on je još uvijek dolazio, svaki dan prije podne i poslije podne, na grob. Postavljao se u svečanu, ukočenu pozu, u kojoj je onako star i onako iznemogao ipak po čitav sat ostajao, jednako gledajući izgubljenim pogledom u crni mramor. Tek kriomice i kratkom gestom drhtave, otvrdle ruke obrisao bi dugu, niz lice duboko spuštenu suzu, što bi se od časa do časa potkrala iz sitnih, upalih, gotovo bezbojnih staračkih očica. Inače je nastojao da izgleda tvrd i čvrst, pak je silio svoja od duge starosti izgrbljena leđa da se ravno slažu,

⁸² wer da? (njem.) - tko tamo?, tko ide? (u vojnoj stražarskoj službi)

⁸³ O Tod... (njem.) - O smrti, ti slijepi krvožedni družo, zbog čega si ovdje mahnula kosom? neka te slijedi moja vječna glasna kletva! A njoj - dragoj ženi, ah, tako mladoj - njoj ostaje do nogu moja vjerna vojnička ljubav i moga srca težnje koje nikad ne umiru. Neke se one sjedine u vječnu vezu! Tvoj ostajem vječito, o preljubljena Kunigundo, Zaručnik Emanuel

silio upale uleknute grudi da se ispupčeno dižu - čisto kao da slijedi i sluša davnu, davnu komandu svoga egzercirmajstora: »Brust hinaus, Bauch hinein, Schultern gerad wie Lineal!«⁸⁴

A na koncu, poslije dobrog jednog sata, izvadio bi svaki put iz zapučka na kaputu s lijeve strane sitan cvijetak da ga položi na grob. I svaki put je kleknuo na jedno koljeno, ogo-loglavio se i prekrstio, šaptao tihu molitvu, mukom se opet uspravio, opet se prekrizio i, salutirajući u habtacht-pozii, ostavio grob.

Iz groblja išao je na »bašču«, dosta se teško uspinjući navrh opkopa. Ovdje se je šetao po sjevernoj strani koja je gledala u glavno pročelje staroga tmurnog grada, u dva sjeverna tornja i u njihove crne, crne, davnom, davnom starinom zahuknute zidove. Svaki bi čas stao i uporno gledao prozor što se na kraju pročelja prislanjao najbliže desnome tornju. - Šetnja bi opet trajala jedan sat, točno jedan sat, a onda bi se spustio u varoš i krenuo k staroj svojoj kući na kraju varoši.

Tako je bilo svaki božji dan, bilo vrijeme ma kakvo. Mogla je kiša padati kao iz kabla, mogao je napasti snijeg hvat visoko, moglo je sunce pripicati da je znoj curkom letio niz obraze, starac lajtnant Milić nije propuštao svojih pohoda.

Starac je nosio zacijelo preko osamdeset godina na leđima. Bijaše dosta visok i u svojoj visokoj starosti čuvaše još uvijek u svom držanju nešto »militarsko«. Krupnu veliku glavu pokrivaše gusta, bijela kosa, po vojnički dosta kratko podrezana. I zimi i ljeti nosio je nekakvu kapu neobične, davno iz mode izašle forme, koja je bila optočena i zarubljena crnim astrahan-krznom, a bila je sašivena od modra sukna. Duguljasto, dosta puno lice bijaše rumeno i uokvireno kratkim bijelim zaliscima, kako se je u Napoleonovo doba nosilo. Bijeli brkovi bili su kratko podrezani. Modri kratki kaput od teška sukna bio je kao i kapa opšiven oko vrata, na prsima i rukavima astrahan-krznom, a bijaše sasma kroja vojničkoga i usko prilijegaše uz tijelo. Nosio ga je zimi, a i ljeti u najvećoj sparini. Pantalone od istoga modroga sukna nosio je uske i bile su ispod koljena obložene crnom kožom, isto onako kako su nekoć nosili cesarski ulanski i kirasirski oficiri. Na čizmama utaknute su bile ogromne, zvučne ostruge, a u ruci je uz teški štap od ebanovine s ručkom od slonove kosti nosio još kratki »rajtpajč«⁸⁵ kojega je držalo bilo srebrom okovano.

Kako je bio star, naravno je da naš lajtnant nije imao gotovo nikakvih znanaca. U samom »prečasnom« čazmanskom kaptolu kanoničkom, koji je bio gotovo živi muzej dugoživih staraca, lajtnant Milić nije više imao pravih suvremenika. A kao da i nije tražio poznanstva, dapače ugibao se tome. Zato se po gradu pronosile tek nesigurne, sasvim romantične povijesti o njemu, ali, kako je sve to davno bilo i davno prošlo što je on mogao doživjeti, pa kako je svima onim ljudima, i njihovim imenima i njihovim uspomenama, s kojima je doživljavao svoju historiju lajtnant Milić, odavna iščeznuo svaki trag, to je s vremenom prestalo naklapanje malograđana, pa se je zanimanje za starca sjatilo tek oko njegove vanjštine i oko njegova svagdašnjeg pohađanja groblja i svagdašnjih »fenster-promenada«⁸⁶ na bašči pred starim gradom.

U malom, tada još dosta njemačkom gradu, postao je lajtnant Milić gotovo eine Stadtsehenswürdigkeit⁸⁷ - i nije se jednom desilo da ga je gradski apotekar na gradskom trgu

⁸⁴ **Brust hinaus, Bauch hinein, Schultern gerad wie Lineal** (njem.) - prsa isturi, trbuh uvuci, leđa ravna kao ravnalo

⁸⁵ **rajtpajč** (njem. Reitpeitsche) - jahački bič, korbač, stik

⁸⁶ **fenster-promenada** (njem.-franc) - šetnja ispod prozora

⁸⁷ **eine Stadtsehenswürdigkeit** (njem.) - gradska znamenitost

ili kakav Spezereihandler⁸⁸ u Gwölbergasse⁸⁹ ili pače kakav gradski Vierziger (tako nazivahu Varaždinci svoje gradske zastupnike) pokazivao kakvom nadošlom strancu kao neko varaždinsko čudovište što samo »Varaždin imade«.

Naravski, starac nije ni slutio to, niti je što opazio, jer je ravno išao svojim putem, ne obazirući se ni lijevo ni desno. Dašto, ne bi bilo dobro ni apotekaru ni špecerajhändleru, a bome ni gospodinu fircigeru da je starac što primijetio. Jednom se je desilo da je neki dućandžija suviše očito svojim mušterijama pokazivao na starca koji je polaganim, odmjerenim korakom prolazio na drugoj strani ulice pa se slučajno i posve neočekivano protiv svakoga svog običaja ogledao na drugu stranu ulice i ondje opazio na vratima dućana trgovca i njegove kupce kako za njim zure i za njim se nagledavaju. Starac je taj čas skrenuo preko ulice k dućanu, stao mahati bijesno po zraku svojim rajtpajčem i već izdaleka kavalerijskim tonom vikao na kramara i njegove mušterije. I bog zna kako bi se bilo svršilo, da nije trgovčeva gospođa brzo skočila unatoč svojoj silnoj debljini sa svoje klupčice pred blagajnom, svoga sitnoga muža i njegove mušterije energično porinula u dućan, a sama se postavila na vrata.

Lajnant se ispravi, mrko svoje zapureno lice prisili na mir i, galantno salutirajući gospođi, okrene se ništa ne rekavši, pa nastavi svoj put.

No ako nije trpio da se naočito za njim gleda, još je manje dopuštao da se u njegovoj blizini fućka. Zato su za njega bili prava pokora pekarski i šošarski naučnici koji nisu ulicom nikako drugačije mogli prolaziti nego fućkajući. Sve marševe, sve polke, mazurke i valcere što bi ih glazba varaždinske građanske glazbe svirala poslije tjelovske, uskršnje i florijanske procesije i poslije sprovoda kojeg umrlog gardiste,⁹⁰ ponavljali su dječaci dok su nosili ili teške, ogromne koševe s kruhom i žemljama ili pak čizme i štiflete. A nije samo po vascijelom svijetu razvikani bečki Schusterbub⁹¹ tipična pojava svakojakog dječakog jogunluka, zacijelo nije u tom mnogo zaostajao varaždinski Lehrbub.

Naravno je dakle da je lajtnantova averzija protiv fućkanja na ulici brzo i stalno bila predmetom, što ga je taj dječaćki jogunluk odabrao za svoj »specijalitet«, čim bi ih se više sastalo, pak bi opazili jadnoga starca na ulici, eto u taj isti čas na sve se strane fućka ili Radeckoga marš ili vojnički mirozov ili ma što drugo. Najdrzovitiji složili bi se, jedni tik pred njim a drugi tik za njim, i fućkali da se je sve orilo. Starac je zapadao u ljutu psovku, onako nesiguran na nogama uzeo bi za njima trčati i rajtpajčem šibati protiv njih, vičući za gradskim pandurom da tu »gamad« polovi. Dašto, tih modro odjevenih i crvenim gajtanima »našnuranih« gradskih pandura nije bilo napretek u slavnom gradu Varaždinu, a koliko ih je bilo, imali su kod magistratske gospode drugog posla nego da paze na red po ulicama, pa je tako jadni lajtnant uzalud za pandurima vikao i imao gotovo do kuće razloga da se ljuti.

Spominjem to, jer baš tome imao sam da zahvalim što sam došao u prigodu upoznati se s lajtnantom, dapače doći u njegovu kuću i saznati njegovu historiju.

Šetah jednoga dana prema Kapucinskom trgu, dalekom, širokom prostoru oko kojeg se s jedne strane dizalo nekoliko malogradskih, jednokatnih i razizemnih kućica zasjenjenih redom dudova, a s druge se strane potezali dugi, niski trgovinski magazini i čitav red

⁸⁸ **Spezereihandler** (njem.) - prodavač živežnih namirnica, sitni trgovac

⁸⁹ **Gwölbergasse** (njem.) - Ulica pod svodovima

⁹⁰ **gardista** - pripadnik varaždinske gradske garde (Varaždin je najstariji slobodni grad u Hrvatskoj, od god. 1209, i kao takav imao je i dugo sačuvao svoju gardu, vrlo slikovito uniformiranu)

⁹¹ **Schusterbub** (njem.) - obućarski šegrt

kasapnica, dok je u pozadini nad cijelim trgom gospodovala krasna, velika gospodska kuća, što su je nekoć podigli kao svoju rezidenciju grofovi Patačići, a sada je služila kao kasarna cesarskim »bešelerima« (pastuharima) i »furvezerskoj« četi. Uz tu viđenu ogromnu zgradu smjestila se tek nešto podalje kapucinska ukusna crkvice s pokrajnim samostanom u zelenoj bašči, iz koje su visoka stabla razgranjenim krošnjama pokrivala, gotovo sakrivala visok, dugačak zid, što je opasivao samostan i čuvao u sebi nešto od kakve stare legende iz srednjega vijeka, ili također nešto iz kakve Boccacciove novele. Po dalekom trgu, na sve strane oblitom silnim julskim suncem, gotovo mirovao sam mir, kojega ništa nije prekidalo. Nije ga mutilo jato gusaka što se u sredini trga igralo u otvorenom uličnom kanalu i mazalo svoje bijelo perje u niskoj, zamazanoj truloj kaljuži; nije ga prekidao ni kapucin koji se od časa do časa pokazivao na vratašcima samostanskim, pak ogromnim modrim rupcem čas brisao svoju голу glavu, čas isto tako ogromnim šakama lovio i tjerao muhe što su na njega, uznojena u teškoj kuti, navaljivale kao ose i pčele na med. Mir je bio tako dubok, tako dalek, da ga nije prekidalo ni mukanje nekakve suhe, sitne kravice, što su je dotjerala dva seljaka na prodaju kasapinu koji je sjedio pred svojom kasapnicom i od duga vremena sam se kartao. Nije kvario gluha mira ni cesarski »bešeler« ni dva-tri »furvezera«, što su se lijeno i glasno zijevajući nalegavali i polegavali na klupama pred kapijom negdašnjega grofovskog doma. Daleki, daleki mir sa svom svojom nedoglednom i nedostupnom dosadom ležao je nad cijelim trgom - pa dalje i dalje!

Uto se pokaže onamo od ulice kraj kasarne stari lajtnant, koji unatoč julskom suncu bijaše sapet u svoju usko zakopčanu bundicu i na glavi pokrit kapom, opšitom krznom. Zakrenuo je k sredini trga. Nesretan slučaj htjede da se baš u isti čas sjatilo odnekale dosta dječurlije. Nije dugo potrajalo, a blaženi mrtvi mir daleka trga sasvim je nestao. Zaorilo se nadaleko silno fućkanje. Dječurlija je kao pomamna letjela k lajtnantu i fućkala nekakav Offenbachov⁹² napjev što je još od zimske sezone njemačkog kazališta osvojio sve muzikalne instinkte velikih i malih Varaždinaca. Lajtnant je najprije stao, uzeo se groziti štapom i rajtpajčem, no što je jače vikao, što je više mahao po zraku, to je dječurlija jače fućkala uz drzovit smijeh, podvikivanje i izrugavanje. Najgori je bio nekakav mali deran, koga su drugi nazivali Švapčićem i kojega sam imenom poznavao, jer je bio naučnik kod mojega staroga Nijemca, šustera Macherera, pa je tako često donosio i odnosio robu. Zvao se je Edi Lukas, a bio je uistinu po materi odnekale iz njemačkih strana. Brzo dakle skočim k rulji, pozovem Edu Lukasa na red, zagrozivši mu se Macherom.

No Švapčić Edica nije bio uzalud Edica. Na moje grožnje tek se u svom drzovitom licu iskesi pa još gore i jače zafučka, pače se u starca zaleti. Sad sam, dašto, energičnije postupao, i nastane mir. Dječurlija se uz Edičin jauk i plač taj mah razbježi. Htio sam dalje svojim putem, no lajtnant me sustavi. Pohvali moje postupanje, postavi se u pozu komande i upita me za ime. Govorio je njemački, onim njemačkim jezikom kojim su negdašnji graničarski oficiri govorili i u kojem su tako stalno i nepopustljivo svoj graničarski izgovor čuvali i naglasak materinske riječi metali na njemački jezik.

Kad je saznao za moje ime, još se više ustobočio i salutirajući rekao:

- Ja sam kaiserlich-königlicher kirasirlajtnant des Ruhestandes Emanuel Milić, gewesener Adjutant bei seiner Excellenz feldmaršallajtnant Freiherr von Jelačić.

⁹² **Offenbach, Jacques** (1822- 1880) - francuski kompozitor opera i opereta (npr. Hofmannove priče, Orfej u podzemlju i dr.); zbog melodioznosti svoje muzike vrlo popularan i često izvođen

- O, Jelačić! Dakle ste pokojnog bana osobno poznavali? - kliknem zanosno i naklonim se još jedanput pred ličnim znancem slavnoga bana, kojega velika epopeja nije onda još ni četvrt vijeka bila stara.

- Šta... bana? A, nije bio ban! Bio je Festungskommandant u Petrovaradinu. Da, da, un-
terdessen, habe es gehört,⁹³ mali njegov Pepi bio je ban. Ja, ja, sie haben recht!⁹⁴ Koliko
puta sam ga njihao na koljenu, bio je krasan dečko! Ali kao odrasla nisam ga više vidio.
Za mene je onda već sve bilo prestalo! - odvrati zamišljeno starac.

Pozove me da ga pratim do kuće. Dapače, pred kućom učini šarmantnu gestu kojom mi ponudi da uljezem u dom.

Starac bijaše već obavio svoj popoldášnji pohod na groblje i svoju šetnju po bašči, pa sam tako ostao u njega do večeri. Uveo me je bio u prvu najbližu sobu koja nije bila ni u čem neobična. Tek u jednom kutu bila je smještena dosta velika bizantinska ikona, koja je prikazivala bogorodicu Mariju, u licu crnu kao crnicu. Uz ovu ikonu bijaše u drugom uglu nešto manja ikona, na kojoj je bio od dosta nevjeste kaluđerske ruke naslikan svjati Nikolaj, krsno ime lajtnantove obitelji. Pred jednom i drugom ikonom visila su srebrna kandila u kojima je iz tamnocrvena stakla gorjela luč.

Starac mi je pripovijedao da je rodom iz Like od oca cesarskog graničarskog oficira i od matere Ličanke, kojoj je brat bio nekoć vladika u Dalmaciji. Otac mu je pao već u prvom početku francuskih ratova, dok je on još bio mališ materi na krilu, pa se je ujak vladika pobrinuo da nije momčić ostao u graničarskoj zadruzi, već je došao u cesarske vojničke škole, koje je sjajno svršio i kao fenrik stupio u cesarsku vojsku. Kao takav sudjelovao je kod ulaza generala Rukavine u Dalmaciju, pa je i on »u ime kralja hrvatskoga« ulazio u dalmatinske gradove i bio pozdravljan od puka i naroda kao časnik kralja hrvatskoga. Stoga me sada sav u čudu pogledao kada mu rekoh da je Dalmacija od Hrvatske odijeljena. Gotovo mi ne htijaše vjerovati. No onda se sjetio svoje povijesti, pak je shvatio i među zubima promrmijao: »Natürlich, ja, natürlich!«

Od godine 1819. u pravom se smislu riječi zakopao ovdje u ovu kuću, pa je tako sve mimo njega prošlo, a da nije pravo ni za što znao što se je u svijetu zbivalo. I Gajev pokret, i ilirizam, pače i Jelačić i Rajačić, sve je to prošlo, a da kod toga nimalo nije bio; od svega je daleko ostao, niti je pravo znao za sve te događaje i sav ugrezao u svoju veliku bol, sav prikazan jednoj jedinjoj službi.

A nije bio odnarođen - tek puki cesarski oficir i militarac. Naprotiv, on je onakav sa svojih osamdeset i osam godina gotovo sa žarom isticao da je lički Hrvat ili, kako bi on izgovarao, »Ervat«, pače je čisto gizdavo tvrdio da su lički »Ervati« oni pravi sinovi domovine »Ervacke«, pa je nekako iz njegovih riječi izlazilo uvjerenje i svijest da lički »Ervati« više vrijede od varaždinskih »Horvatov«.

Iz ove sobe poveo me u vrt, gdje sam vidio dvoje prastarih ljudi, muško i žensko, kako se trude i zabavljaju nešto oko zelena graška ili pasulja. Muškarac je imao crvenu ličku hrvatsku kapu na glavi, a bome i bijeli lički kožuh na plećima, starica pak bila zaogrnutu u teški crni zobunac pućanke ličke. Lajtnanta su s pravim kumpanijskim strahopoćitanjem doćekali, no opet uz to nekako prostodušno i po rođaćki. Pa i bijahu mu rod, te ih je on iz Like prije pedeset godina ovamo doselio u svrhu da ih riješi lićkog kamena i bure s Velebita, a glavno da mu vode kućanstvo i gospodarstvo, kako mi reće lajtnant odmah čim

⁹³ **unterdessen, habe es gehört** (njem.) - međutim, čuo sam

⁹⁴ **Ja, ja, sie haben recht** (njem.) - Da, da, imate pravo

smo došli u vrt. Mada su oboje bili stari, zgrbljeni i pognuti od duge starosti baš kao i on, lajtnant je ipak gledao na njih kao na mnogo mlade od sebe.

- Tanasija bit će po mom računu tek jednu ili dvije preko osamdesete, momak spram mene, a Pelagiji - ne znam - je li četiri ili pet istom preko sedamdesete. Eh, mlado je to spram mene! - reče lajtnant te me povede u zelenu sjenicu na kraju vrta pa naloži starici da nam donese kisela mlijeka i još šta k tome.

Vidio sam iz svega, starcu je bilo ma upravo drago što je došao u zgodu da može razgovarati. Napokon vječno Tanasijino i Pelagijino društvo ipak se koncem konca istroši. I pitah ga kako dolazi da baš ni s kim ne opći.

- E, sine moj - govorio mi već od kućnih vrata »ti« - kada čovjek tako ostari, kada tako dugo živi kao ja - e, onda ti nestaje znanaca. Napokon si sam, sam kao onaj hrast što ga Graničari ostave u kršu da im bude sjene. Nisam ja tražio niti tražim da budem sam, ali izginuli moji ljudi, otišlo sve pod zemlju, pa napokon ostadoh sam samcat. Promisli, ta unučad Tanasijina liježe veće u grob!

Od ovog popodneva ja sam češće dolazio starcu. Dašto, tek ako bi me gdje susreo i sa sobom poveo. Jednoga dana, dosta već podvečer u mjesecu septembru, sretnem se slučajno s njime na »bašči« dok se je onuda šetao i zagledavao u prozor pokraj tornja. U prvi se mah starac lecnuo i kao da mu nije bilo milo i ugodno što smo se sreli. Ali ja nisam na to pazio. Mene je čitava slika stare gradine tako zanjela da sam zapao odmah u velike i slavne riječi. I bijaše doista divno, pače nekako tajanstveno, gotovo sablasno, puno šapata i čudnih sjena i nejasnih povlačenja. Upravo mi je duša drhtala, i pred nju se rivala nekakve nejasne sive konture, bajoslovne prikaze, ili - ili - što ja znam - gotovo kao noćne magle nad močvarnim livadama kad ih ponoćni mjesec mami svojim svjetlom. Sunce je na zapadu, baš onamo od strane groblja, zapadalo za daleke neopredijeljene planine i bregove, dan se već gubio u modrušastim sjenama. Po ravnom oširokom vrhu kružnih opkopa, zelenih i crvenkastih i žutih od zadnjih trava i zadnjega cvijeća, tek se je još sklizao pokoji posljednji tračak sunca. I jedan od tornjeva bijaše na visokom svom šiljastom krovu kao polit zlatnim, uskim talasom, a sve je drugo padalo u tamne, sive sjene. Dolje u širokim grabama između staroga grada i opkopa ljeskala se crnilom crna mlaka mrtve vode, iz koje se kod ruba uz zidove i uz obronke opkopa dizao visok - visok šaš, gotovo već sasvim žut i crvenkast, a iz njega šaputao šapat i javljao se gibanjem napô suhих trstika kratkim drvenkastim glasovima. Iz starih pak crnih debelih zidova, iz svakojakih izdubina, iz tmurnih kutova, iz uzidanih školja, iz okruglih i opet onamo četverouglastih tornjeva plazile i šuljale se guste, nejasne sjene i padale dugim nitima dolje k šašu i trstici, iz kojih se dizali k njima tanki, tanki pramenovi jesenske fine prozirne magle. A gore kod starog najdaljeg tornja, odante iz crnih dubljina njegovih, javljala se sova. Negdje pak tik pod krovom orio se čirik, drzoviti čirik vrabaca što su se pravdali za noćišta, a u to se miješao dražesni mili cvrkut posljednjih lasta što su se skupljale na rubu zida pod krovom i spremale se valjda još noćas na dalek put k dalekim stranama Palestine i Afrike.

Nije trebalo da čovjek bude natrunjen romanticizmom ili misticizmom, a ipak se sva ta okolina doimaše nekako neobično - nekako sablasno. Duša se je i protiv volje morala gubiti u daleke daljine i sasvim odlijetati iz realne blizine; grabilo ju je tajanstvenim zama hom prekogroblje, i naprijed se rivala mrtva prošlost, uskrsavale sjene davnih prilika, davnih časova. Zaveo sam se časak u Zapoljine dane,⁹⁵ kad su taj stari grad podsjedali i

⁹⁵ **Zapoljini dani** - vrijeme oko god. 1527. kada su se u Hrvatskoj vodile ogorčene borbe o hrvatsko prijestolje, o koje su se otimali Ferdinand Habsburg i erdeljski velikaš Ivan Zapolja

kad je bio središtem ljute borbe. I vebna pojava Krsta Frankopana, koji je tu životom platio svoju vjernost Zapolji, sinula mi je pred dušom, pa sam zamišljeno ponavljao tihim šaptom njegove riječi: »Zač ako bi bili sada Ugri cara (turskoga) razbili, kada bi konoac bil nih nevridnu reženju ili gdo bi mogal pod nimi ostati?«

Iz tih me sanjarija prene uzdah i usklik starca lajtnanta. On stajaše oslonjen na svoj debeli štap i zagledavaše se u prozor, onamo pokraj tornja, a usnice mu se pomicaahu i kao da nešto tihim šaptom govorahu. Bijaše sasvim kao izgubljen.

- Što vam je, gospodine lajtnante? - zapitam gotovo u strahu.

- Pst... pst... ne govori! - tiho odvrati starac, a ostane u istoj pozi, ne maknuvši se ništa, već sveudilj zagledavajući se u prozor. U licu mu se u isti tren svijetlila radost i zadrhtavala neka daleka... daleka čeznutljiva crta koja se slagala i protezala u bolnu žalost!

- Vidio sam... vidio sam! Ona je bila. Ne varaju me oči, makar su stare. Bila je ona, sasvim sam je točno vidio. I pokazala mi zaručni prsten. I nasmjehnula mi se. Baš je isto tako bilo ono prije pet godina! - govoraše lajtnant kao sam sebi.

- A što to? - upitam.

- Ah! - učini starac kano da tjera od sebe dosadnu muhu, pa nastavljaše svoj razgovor sa samim sobom.

- Ej, sinko, sinko! - napokon se okrene k meni. - Da ti znadeš što sam eto dočekao i doživio! Ali vi današnji mladići, vi u sve ovo ne vjerujete, vama su sve ovo bajke! - uzeo je svojom ličkom nijemštinom govoriti.

- Ta, gospodine lajtnante, niste mi ništa rekli. Ne možete znati što ću kazati i misliti. Što ste to vidjeli i dočekali?

- Ha? Ha? Kako veliš? Što divaniš?

Ponovim svoje pitanje.

- Ta, vidio sam dragu pokojnicu. Baš isto onakvu kao što sam je prije pedeset i više godina vidio. Bila je isto kao živa! Baš onakva. Tako me je i onda kod prozora dočekivala. Posljednji put mi se prije pet godina pokazala. I ono nije bilo bez znamenovanja, pa će i taj put nešto značiti - odgovaraše mi brzo i nije me gledao u oči.

No onda me uzme za ruku i naglo pokroči puteljkom što se je vijugao vrhom opkopa. Išao je gotovo brzim korakom i jednako me držao za ruku. I nije udario svojim običajnim putem po ulicama varoši, kao što je svaki dan činio. Taj put napustio je nutarnje ulice. Udario je ravno najbližim grabištem, ulicom uz opkope staroga grada i krenuo odmah u svoju predgradsku ulicu, ne sustajući ni jedanput dok nismo došli pred njegovu kuću.

- Velika ti je to za mene večer, a ti si bio prisutan... e, sinko moj, moraš ostati večeras u mene. Moja će Pelagija spremi kakvu malu večericu, moraš ostati u mene. Pripovijedat ću ti sve. Dođi dakle! - I ne čekajući moga odgovora, gotovo uzrujano potegne za zvonce, sveudilj me držeći za ruku.

Došao starac Ličanin da otvori. Lajtnant me povuče za sobom jednako uzrujan, ali opet nije propustio a da ne bi ukorio staroga Ličanina što je otvorio »kapiju«, a nije prije pogledao na rešetku da vidi tko dolazi.

- Gospodine lajtnante, pokorno javljam, nisam pogledâ, ere zna sam ko zvoni. Poznajem ja ruku - otpovrne starac u ispruženoj vojničkoj pozituri, ne mičući glavom ni za dlaku, tek časkom makne okom da pogleda u čudu na mene.

Taj put me starac lajtnant ne povede u sobu s ikonama kano ono prvi put. Sada je otvorio druga, nešto dalja vrata. I tu je prvi uljezao, povukao u sebe zadušljiv zrak rijetko otvarane sobe, no nije pristupio k prozoru na ulicu da prozrača, već je otvorio najbliži prozor

na hodniku i ostavio otvorena vrata od sobe. U sobi je bilo već dosta tamno. Soba je bila prostrana i velika. Odmah sam na prvi pogled opazio da se nalazim u neke vrste salonu ili barem u sobi koja ne služi neprekidnoj dnevnoj potrebi. Pokućstvo bijaše starinsko, djelomično komadi iz doba Louisa XVI, a glavno iz vremena empira, iz doba djedova i pradjedova. Uski kratki divančići bijahu prevučeni pobljedjelom zelenom svilom, u koju su bile utkane zlatne pčelice. Dva-tri bjelkasta ormarića i nekoliko stolića s udjeljanim slikama à la Watteau⁹⁶ bili su pače iz rokokoja. No oči nije dalje privlačilo ovo lijepo starinsko pokućstvo. Opazio sam na glavnom srednjem zidu ogromnu portretnu sliku, a uz nju bezbroj manjih i većih slika, a sve te slike, svi ti mnogi portreti, prikazivali su isti obraz, istu pojavu što je bila na velikoj slici.

Pristupim slikama i uzmem ih поближе promatrati. Starac to opazi i odmah pozove Pelagiju pa naloži neka se upale svijeće. Starica je zapalila tek jedan svijećnjak, no lajtnant odredi neka se upale sve svijeće na lusteru i u svim kandelabrima. Teška i nespretna starica sva se u čudu obazrela na nj, no on je ponovio svoj nalog, makar je Pelagija od čuda popostajala i glavom kimala. I za kratak čas soba je sva zasjala od nježna ljupka svjetla kojim su nekoć plamtjele voštanice naših djedova. A mene, koji sam bio vičan na svjetlo moderaterki, milly-svijeća i stearin-svijeća,⁹⁷ pače onda već glavno petroleja, dojmi se ovo svjetlo voštanica kao da se nalazim u kakvoj kapelici.

U tom raskošnom svjetlu vidio sam sada sasvim točno slike. Sve, kako rekoh, prikazivahu istu osobu. Nisam se previše razumio u slike, no toliko sam ipak mogao opaziti da ih nije slikala ruka kakva velika majstora. Pa ipak doimahu me se silno i nekako drago i ugodno. Lice što je bilo naslikano imalo je toliko čara, toliko milote, da sam bio gotovo sasvim osvojen, zanesen, te sam s pravom nasladom gledao u te nježne, drage crte. Bila je naslikana mlada djevojčica od kakvih sedamnaest-osamnaest godina. Bujna kosa jasnosmeđe masti⁹⁸ bila je spletena u grčku frizuru kakva se nosila početkom devetnaestoga vijeka u doba Napoleona. Bijela platnena odjeća po onodobnoj je modi bila duboko izrezana, te se je vidjelo prvo valovlje nježnih, okruglih djevojačkih grudi, kao što su i rukavci tek nešto pokrivali početke pazuha koje se je spuštalo u divno sadjelano naručje, u skladne, nježne, a opet punane laktove.

- Tko je to? - upitam napokon sav zanesen.

- To je ona! - otpovrne muklo, no ipak čuvstveno, gotovo blaženo starac lajtnant.

- Tko... ona?

- Ta... ona koja mi se je večeras prikazala, o kojoj sam vam govorio. Moja pokojna zaručnica. Nakon pet godina opet jedanput! Oh, Stazo moja, možda si taj čas pokraj mene, ti zacijelo meni nešto poručuješ!

- A tko je to slikao? - upitam napokon.

- Sve ja! Nisam znao risati i slikati više no što su me u školama militarskim naučili da pravim mape i planove. Ali od želje da imadem sliku izgubljene djevojke, uzeo sam da učim risati i slikati - gotovo bez učitelja. Tek nešto mi pokazao neki portretist što je došao u Varaždin da pravi portrete gospodi vlastelinima. Tako sam počeo. Imao sam od nje

⁹⁶ **à la Watteau** - na način Jeana Antoineta Watteaua, francuskog slikara (1684- 1721), začetnika rokokoja

⁹⁷ **moderaterka** (prema franc. *moderateur*) - svjetiljka kojoj se svjetlo može regulirati, petrolejska lampa; **milly** - svijeća, bijela svijeća iz nekadanje bečke tvornice kojoj je vlasnik bio dr. de Milly; **stearinka** (stearin-svijeća) - svijeća od stearina (glavna sastojina loja i drugih čvrstih masti)

⁹⁸ **mast** - boja

sličicu za medaljon što mi je bila jednom dala, pak sam po toj slici i po svom dobrom sjećanju napokon načinio ove slike.

I starac mi počeo pričati povijest svoje ljubavi kojoj je preko pedeset godina vjeran i za koju je ljubav jedino živio. Ja sam poslije mnogo toga saznao od njegove ličke svojte i tako mogah još točnije i detaljnije upoznati lajtnantovu »historiju«, kako su Varaždinci govorili.

Udoba Napoleonovo življaše na svom djedovskom imanju u Pokupčici, koje je ležalo neka dva sata daleko od Zagreba preko Save, mali vlastelin Miha Pokupčić. Za mladosti je svoje služio u cesarskoj vojsci pa je vojevao u Mačvi, Italiji i svagdje gdje su cesarske čete bojevale. Kad je zadobio od turske kugle pod Beogradom ranu na nozi, ostavio je cesarsku službu, otišao na domaju, gdje se je naskoro oženio ljepušastom i dobrom djevojkom Amalijom Delimarkićevom, kćerkom plemenitaške neobogate obitelji u susjedstvu, koja je imala roda među seljačkim plemenitašima. Otac Amalijin bio se nešto pridigao iz seljačkog staleža, jer je postao časnikom u banderiju zagrebačkog biskupa. Iz toga braka rodila se Pokupčiću četiri sina. Nakon više godina, kad su mislili Pokupićevi da neće više dobiti djece, rodila im se baš na dan Pokupićeva godovna kćerkica Anastazija ili, kako su je kod kuće nazivali, Stazika, pa su roditelji u tome nazrijevali da im je to dijete godovni dar s neba. To djevojče bijaše roditeljima najveća radost i milina u onim teškim danima kad je hrvatska Krajina u malo vremena svom cesaru morala dati preko stotinu hiljada vojnika, a onda opet dvadeset hiljada, jer je od one stotine hiljada odmah u početku rata izgubilo život za dvoglavog orla preko pedeset hiljada. A uz hrvatsku Krajinu još je morala i civilna Hrvatska davati i vojnika i banderijalaca i ustaša; pa tko bi mogao nabrojiti sve nazive pod kojima se je od Hrvatske tražilo i tražilo vječnih žrtava i žrtava.

Kad je poslije mira u Campoformiju⁹⁹ dobio cesar u Beču kao kralj hrvatski čitavu Dalmaciju, uznijelo je to Miha Pokupčića tako silno, da je opet stupio u vojsku makar mu je desna noga od stare rane postala kraća. Tako je on s generalom Rukavinom prošao onaj sjajni i beskrvni prohod Dalmacijom, i srce mu je od ponosa, zadovoljstva i radosti gotovo htjelo da iskoči kad je davnim davno odijeljenu braću slušao gdje pozdravljaju cesarovu vojsku kano hrvatsku vojsku, pa se dizali do nebesa urnebesni, gromki poklici uznosena naroda »kralju hrvatskomu«.

Zato je teško da čovjek sebi predoči bol Pokupićevu kad je tek nekoliko godina kasnije mirom schönbrunskim¹⁰⁰ Dalmacija opet izmakla žezlu »kralja hrvatskoga«, štoviše, kad nije tek Dalmacija bila izgubljena već i najveći dio gornje Hrvatske sve do Save, pa i njegova Pokupčica nije više pripadala staroslavnoj kraljevini ili, kako bi on govorio: *regnum Croatiae, Slavoniae ac Dalmatiae seu totius Croatiae*,¹⁰¹ nego je spala pod kraljevinu

⁹⁹ **Campoformio** - selo u sjevernoj Italiji (blizu Udina) u kojem je god. 1797. (napoleonski ratovi) potpisan mir između Austrije i Francuske (Austrija je dobila Veneciju, Istru i Dalmaciju, a Francuskoj odstupila Belgiju)

¹⁰⁰ **Schönbrunn** - carski dvorac kraj Beča u kojem je 1809. potpisan mir između Austrije i Francuske; nakon svoga poraza kod Wagrama, Austrija je Francuskoj, pored ostalih, odstupila i krajeve koje Gjalski spominje, a od kojih je Napoleon organizirao svoju Iliriju

¹⁰¹ **regnum Croatiae, Slavoniae ac Dalmatiae seu totius Croatiae** (lat.) - kraljevstvo Hrvatske, Slavonije i Dalmacije odnosno čitave Hrvatske

Iliriju u novom napoleonskom carstvu, te Zagreb sa gričkim goricama nije više bio glavni grad njegovoj domaji, nego je to bila Ljubljana! On se nije nikako dao pomiriti. Njegovi neki prijatelji priklonili se novim prilikama, primili su službe maira, percepteura, pače dali i djecu na imperatorov poziv u vojne škole u Francuskoj. Miha ni čuti o tome. Štaviše, ni u Pokupčicu nije htio više da dolazi. Svoja sva četiri sina dao je u cesarsku vojsku, mada su bili još gotovo dječaci. A i sam je pridržavao svoju oficirsku šaržu, mada su mu njegovi štabsoficiri dali razumjeti da bi pošao u penziju. On je tek na to uzeo dopust mit Wartegebühr,¹⁰² uvjeren čvrsto da će ga njegov cesar jošte trebati. Stupivši u dopusno stanje, a ne hoteci da se nastani u Pokupčici, morao se je ogledati za službom. Našao ju je u grofa Erdödyja, koji ga je postavio providnikom na senioratskom imanju u Varaždinu. Tako je Pokupčić smjestio svoju obitelj u starom gradu Varaždinu. Nisu mu se, istinabog, svidale one tamne duboke sobe s nedogledno debelim zidovima, u kojima se do prozora dolazilo kao kroz spilje. Pa oni dugi tamni hodnici, ona uska, još tamnija stubišta, sve je to silno stješnjavalo Miha Pokupčića, naučena na svoju drvenu malu kuriju u Pokupčici. Ali zato opet maloj njegovoj Stazici kao da je zasjao i otvorio se raj! Sve priče, što ih je još od stare majke i od mame, od dadilje i djevojaka iz sela ikada slušala, kao da su ovdje oživjele i našle pravo svoje carstvo! Za kratko je vrijeme ona napučila sve te duboke, tamne, bezbrojne kutove junacima i junakinjama iz svojih pripovijesti. A sve je dobilo dušu, sve je šaptalo i pričalo pričom vječnom. Pričaše joj slatkom pričom i onaj visoki korov što je nicao i verao se ondje iza napô narušene stijene; pričaše i ona onamo bazga što se je na najvišem uglu tornja protukla kao drvce u zrak iz crnih kamenova; pričaše i slak što se je lovio i penjao uz stare i sasvim smeđe zidove, a najviše šaptaše joj onamo dalje onaj šaš i ona trstika što su se iz crnih i mrtvih voda u starogradskoj grabi dizali i širili od vlažnih temeljnih zidova starogradske gradine do nabrežja opkopa.

Uto se opet navukli ratni oblaci nad svijetom. Diglo se sve protiv Napoleona kada su ga Rusi zapaljenom Moskvom istjerali iz Rusije. Njegovi dosadašnji saveznici prometnuli se u ljute protivnike, pa im se pridružio i Napoleonov tast, dosadašnji saveznik, cesar i kralj Franc. Digao je silne vojske. Kroz varoš Varaždin prolazile danomice cesarske čete, sad na sjever, sad na jug. Tako je došla i jedna kirasirska regimenta u varoš, gdje je imala nekoliko dana ostati dok joj stigne novi zapovjednik, neki visoki gospodin, koji je pače stajao s cesarskim domom u najbližim vezama.

U toj regimenti služio je mlad krasan oficir Emanuel Milić, koji je baš nedavno dobio od vlasnika regimente svoj lajtnantski patent. Bio je od onih gorostasa ličkih koji se već i kod dosta visokih vrata moraju prignuti da čuvaju tjeme na glavi. Tamnoj njegovoj puti izvrsno je pristajao sasvim bijeli mondur, a kad je u svom srebrnastobljeskavom oklopu sjedio na konju, bilo je mnogom i mnogom ženskom srcu kao da je uskrsnuo vitez iz romance i legende. U Varaždinu pak u ono vrijeme bilo je središte čitavog društvenog života hrvatske gospode. No na veliko nezadovoljstvo sviju lijepih grofica, barunica i vlastelinki, mladi lajtnant nije primjećivao njihova divljenja.

Nastanili su gospodina lajtnanta u takozvanom pavlinskom marofu, nedaleko od crkve sv. Florijana. Bila to krasna zidana gospodska kuća, ali bez pravog gospodara, pa tako je lajtnant gotovo sav dan izbivao iz stana. Tako je danomice prolazio »baščom«. I nije dugo potrajalo da je zamijetio kako ima u starom gradu mlado, prekrasno dijete, za koje je odmah saznao da je kćerka gospodina grofovskog providnika. On nije bio nikakav žen-skar, kako je već dokazao vis-à-vis raznim otmjenim ljepoticama. Štaviše, sav predan

¹⁰² mit Wartegebühr (njem.) - sa smanjenom plaćom (nekad se govorilo »sa pričekninom«, prema njem. warten - čekati, Gebühren - plaća)

svojoj vojničkoj službi i ne težeći ni za čim drugim nego za junačkom slavom, on je dosada svoje mlade dane provodio bez i najmanje i najnedužnije ljubavne novelete. Nije se, istina, ugibao ženskom društvu, ali opet ličko čedo, odano glavno svojoj sablji, ostade hladan i netaknut u srcu, pa ma to bile divne Rumunjke ili čarne Srpkinje ili tamne Tali-janke ili plavokose nježne Njemice, što ih je po dosadanjim svojim garnizonima imao prigode da vidi i upozna. A taj put ovo trinaestogodišnje ili četrnaestogodišnje djevojče tako ga se neobično i snažno dojmilo, da se je sam čudio i nije sebe razumijevao. Čisto je izgarao od jednake želje da je vidi.

Jednoga popodneva poslije vježbe na Kapucinskom trgu poslao je momka s konjem u stan u pavlinski marof, a sam je pješke zakrenuo iz nutarnje varoši u bašču od želje da vidi krasnu djevojčicu, koju je već dva-tri puta po podne viđao kako se šeće oko starih zidina.

Zato i nije udario puteljkom na zapadnom opkopu, kuda bi gotovo ravno mogao stići prema svom stanu, već je zakrenuo na istočni opkop da tako dođe na sjevernu stranu, odakle je mogao vidjeti u vanjsko pročelje staroga grada koje ovamo gledaše, a bijaše stan gospodina providnika. Strogi, točni i uredni mladi lajtnant malko se je stidio toga sam pred sobom, i ljutio se na sebe što je, lički soko, glup i djetinjast, pa zahada za mladom djevojčicom i zuri na njene prozore - sada uoči rata! Ali - opet nije mogao inače. A kada je spazio krasno mlado čedo u lakom bijelom odijelu, ne gore na prozoru već dolje kod tornja tik nad gradom, on je sve drugo zaboravio, nije sebi ništa više spočitavao, nego se baš sav sretan zagledao u divno dijete. Djevojčica bijaše doista krasna. Sva prelest prvih dana prvoga djevojaštva prsila je iz milovidne, strojne pojave, koja imadaše svu dražest i milovidnost nježne, napol djetinjske Hebe,¹⁰³ a ipak je u tim mladim svojim oblicima nosila gotovo obećanje buduće raskošne Anadiomene¹⁰⁴... Nosila ga je i u skladnim i već oblim ramenima, i u tankom djevojačkom razvitom i opredijeljenom struku, nosila ga je i u sitnim tek raspupoljenim dojčicama, a i u bujnoj jasnosmeđoj kosi, najviše pak u svojim krupnim tamnosmeđim očima, u kojima kao da se žarila iskra velikog osjećanja, velikog pitanja. Stajala je tik nad vodom. Jednom se rukom držala starog zida za kamen koji je iz narušene stijene izlazio, a drugom je rukom daleko nagnuta nad crnom vodom nastojala da otrgne krasan vodeni cvijet što je svoje bijele velike latice iz žute sredine širio po tamnim vodama. Lajtnant nije mogao oka skinuti sa krasna pogleda. Tako se zagledao te nije ni pomislio, da bi dolje pojurio i otrgnuo cvijet da ga djevojčici pruži.

Uto mu se zamagli pred očima. Prestrašeni krik razdade se ozdola, i lajtnant vidje da je dijete palo u vodu koja bijaše baš ovdje duboka te je djevojče nestajalo u talasju uzbibane vode. Milić se taj čas spustio ravnim pravcem niz strminu i skočio, u svojoj novoj bijeloj monduri, u blatnu vodu u grabi. Kako je bio visok, voda mu je sezala jedva nešto preko pasa, ali debelo blato, gusti šaš i trstika zakrče mu put. No on svlada sve zapreke i za kratak čas držaše u rukama mlado čedo, napola onesviješteno. Kad se je uvjerio da je djevojče živo i tek od straha slomljeno, otme mu se grudima veseo usklik. Iznese je iz vode na prvu najbližu čistinu, pa uljudno, gotovo službenom gestom upita za zapovijed kuda da je dalje odnese, jer je djevojčica bila sasvim mokra od kaljužne, blatne vode. Djevojčica dođe prilično k sebi, no ipak u silnoj nestrpljivosti i uzrujanosti odvratila:

- Oh, povedite me ravno k onim vratima pod tornjem. Onuda mogu sama gore u stan. Što će zaboga majka kazati! - i djevojčica učini kretnju da se oslobodi Milićeva naručaja.

¹⁰³ Heba - kći Zeusa i Here, starogrčka božica mladosti

¹⁰⁴ Anadiomena (grč.) - »iz morske pjene rođena«, pridjevnik starogrčke božice Afrodite

No lajtnant nije je pustio, pa ne pitajući dalje, ponese djevojčicu k vratima, a onda dalje po tamnim nekakvim prolazima i stubama i nosio ju je jednako sve u gornji sprat u stan roditelja.

Tako je lajtnant Milić došao u dom Pokupićev. Odsada je gotovo sve svoje slobodno vrijeme boravio ondje. A uzljubio je djevojčicu svim žarom i svom snagom dvadesetogodišnjeg mladića. I nije tu svoju ljubav shvaćao kao tek običnu ljubav. On je u svemu vidio nešto više, nešto usudno. Mišljaše pače da nije tek slučajno pošao da se šeće po bašči, već da ga je tud vodila uzda njegove sudbine koja mu je dosudila da spasi djevojčice od smrti.

Roditelji bijahu mu zahvalni bez kraja i konca. Nisu nimalo sumnjali da im je djetetu spasio život. Mada je lajtnant sav ugrezao u blaženstvo prve ljubavi, ipak se nije izjavio niti djevojci niti roditeljima. Majka je doista odmah pogodila kako je s lajtnantom, pa je govorila o tom s mužem koji se je radovao i bio zadovoljan. S djevojčicom, dašto, nije ništa razgovarala, ta nije joj bilo ni četrnaest godina! Ali djevojčice nije ostalo mirno. Krasni, mladi oficir ispunjao je sve njezine sanje i priče, k tome još složio se u njezinoj dosta djetinjastoj duši kao njezin anđeo čuvar, kao njezin spasitelj!

Kratko vrijeme poslije toga zatrubila je bojna trublja u Milićevoj regimenti. Lajtnant je odlazio. Pokupićevima bijaše kao da ih ostavlja tko od svojte. Mala Stazica nije se usudila da plače pred ocem i mamom, pa je pobjegla gore na tavan i na vrh starih tornjeva da plače i plače, a plakala je tako gorko, tako teško, da bi bila mogla ganuti i staro crno kamenje o koje se je tukla da zatomi jad svoga srca. Miliću na rastanku s roditeljima bijaše teško što ne vidi Stazice, ali suzdržavaše se i nije ništa pitao. Morao je obećati da će iz rata pisati, a poslije rata da će odmah k njima doći i dulje vremena kod njih proboraviti. Kad je izašao iz sobe i gubio se već u dugom tamnom hodniku, eto ujedared iz jednoga kuta smukne do njega mala Stazica, sva zaplakana, pa mu utisne u ruku neki tvrdi predmet i gotovo bez daha naglo izlance: - Uzmite ovo i nosite na srcu! - pa htjede da u isti tren pobjegne. No lajtnant je uhvati za ruku, pridigne k sebi i, ne znajući što radi, poljubi je u lice i izljubi joj ručice. Djevojčica se u prvi mah otimala, no onda ga i ona poljubi, ogrli ga objema rukama pak mucajući reče:

- Čuvajte to, čuvajte! Mislite na mene kako ću ja na vas misliti. Medaljon metnite oko vrata, metnite tako da sam ja nad srcem! Čuvat će vam život!

I djevojčice poslije tih riječi zapade u gorki grčeviti plač.

Mladi lajtnant nije znao drugo nego da sjedne na obližnji stup u uglu stubišta, položi djevojčicu u krilo, gladio joj i cjelivao gustu kosu i tek nešto, blažen i opet bolan, mucao.

Iz toga prenu ga zvuk trublje što je dolazio izvana. Skoči na noge, poljubi djevojčici obje ruke i salutirajući ode. Mala je ostala prislonjena glavom na hladnom kamenu.

I tako je lajtnant Milić išao u rat, željan doista slave i junačkih djela, ali opet također teška srca što ostavlja najdražeg anđelka, svu svoju sreću, sav svoj blagoslov. Makar je Staza bila gotovo još dijete, ipak se je on držao njezinim zaručnikom i bio sasvim načistu sa sobom da za njega više ne može opstojati drugo žensko biće, pa neće li nje povesti pred oltar, to neće nikoje druge. On je svaku zgodu s malo slobodna vremena upotrebljavao da piše Pokupiću. U tim pismima svagdje je bilo nekoliko redaka napisano za Stazicu. Tako je došlo također pismo poslije bitke kod Leipziga.¹⁰⁵ No to nije bilo upravljeno ni na Pokupića ni na gospođu, već je bilo pisano samoj Stazici. Tu joj je javljao da mu je ona spasila život, nazivao je svojom spasiteljicom i uvjeravao o svojoj vječnoj harnosti i o svojoj velikoj vjernoj ljubavi. Pisaše da ga je u bitki zahvatila kugla, prodrila oklop, no zaus-

¹⁰⁵ »Bitka naroda« u kojoj su udružene evropske sile skršile moć Napoleona I god. 1813.

tavila se o zlatni medaljon - križić što mu ga je ona na odlasku poklonila. »Medaljon je, istinabog, sasvim zgnječen i pokvaren, ali ja ću ga ipak vječno nositi na srcu. Neka mi svaki trenut govori kako imam da zahvalim svoj život samo onoj dragoj ručici koja mi ga je na polasku u rat kao amanet dala, a koji je uistinu bio moj amanet. A stoga i ručicu moram zavazda dobiti!« - pišaše lajtnant svojim lijepim graničarskim rukopisom.

Staza bijaše od sreće upravo ushićena. I sva blažena mišljaše da je »vođena nekom tajnom rukom« dala bez znanja matere starinski, od pramajke joj naslijeđeni medaljon, pa tako spasila život koji joj je toliko vrijedio. Srsi je prodoše kada pomisli što bi bilo da nije bilo medaljona. U svojoj sreći i blaženstvu nije više pomišljala da je potajice dala zlatnu stvarcu, cijenjenu u obitelji zbog njezine starine i zbog uspomene na pramajku. Stazica je ravno pohrlila mami i tati da im saopći pismo i događaj iz bitke. Roditelji je zadovoljno povukoše u naručaj i ne prigovoriše ništa što je bez mamina znanja dala lajtnantu medaljon. Naprotiv, gledahu u tom volju i prst božji pak priznaše da je Staza, makar joj nije još sasvim četrnaest godina, zaručnica lajtnanta Milića, priznaše i prije no što je on zaprosio njezinu ruku. Došlo i do toga. Korektni Milić, oficir od glave do pete, držao je svojom dužnošću da se mora roditeljima odmah izjaviti, to više što je i on u medaljonu, koji je zaustavio smrtonosnu kuglu, nazirao neki viši prst i višu odredbu, pa nije ovaj rastanak s Anastazijom uzimao tek kao nevin doživljaj lajtnantski. Kojih osam dana poslije lista za Stazicu došao je i list za roditelje, u kojem je opisao sve osjećaje za kćerku u času kad je djevojčicu izvukao iz vode pa do rastanka. Ispripovijedao je potanko sav rastanak i ponovno opisao čas kako ga je zlatni medaljon spasio od kugle. Ujedno je najavio da će uzeti slobodu doći osobno u Varaždin i zamoliti ruku »one koju je božja providnost izabrala da mu čuva život«. Javio je također da će naskoro doći, jer je njegova regimenta pridijeljena vojsci koja pod generalima Radivojevićem i Latermanom ide u najkraće vrijeme da osvoji od Francuza posavsku Hrvatsku i Dalmaciju. Svoj dolazak obećao je za koji dan, jer je molio dopust koji mu je već dozvoljen.

Tako je lajtnant Milić nakon dva ili tri tjedna osvanuo u Varaždinu i ondje se sretno zaručio. Nije ga samo okupila svega daleka sreća i slatko blaženstvo. Prevladala njime također velika ozbiljnost, pa je bio u svom držanju, u svom govoru, u svojim mislima nekako vanredno svečan, pače tajanstven, kako je zadovoljno isticao Pokupić u jednom listu svome rođaku. Kao da je nad njim razastrlo svoja krila nešto što odlučuje sudbinom, nešto veličajno, neponjatno, sasvim tajnovito. Mlado njegovo oko upijalo je, istina, žedno i raskošno onu čarnu, slatku dražest što je prsila iz cijele krasne pojave rano razvijene ljepotice. Njegovo srce burno je kucalo i trepetalo od ushićenosti i zanosa nad tolikom toplom ljepotom. Duša mu se od radosti lelijala kad je iz riječi male djevojčice svaki čas dobivao uvjerenje koliko ga to mlado netaknuto dosada srce ljubi i za njime čezne. Ali opet - nad svim ovim osjećajima prevladalo je čuvstvo da to nije tek sveza dvaju srdaca usplamćenih međusobnom ljubavi, već sveza dvaju bića, koja je u daljim, višim sferama određena, kako to pokazuju prvi časovi njihova poznanstva. Ta sjećao se jednako neobičnog načina kako se je upoznao s djevojkom. Nije dopuštao da je bio tek slučaj, već je sve jače bivao uvjeren da je to odredba usuda ili, kako je on govorio, »fatuma«. Samo neka viša odredba mogla je udesiti da bude on upravo u onaj čas na bašči kad je djevojka pala u duboku vodu, pa ju je tako spasio od sigurne smrti. A k tomu još onda onaj zlatni medaljon koji je opet njega obranio od smrtonosne kugle - ta nema i ne smije da bude najmanje sumnje, njega i Anastaziju spajaju više i jače sveze no što je obična i mladenačka ljubav. Stao je tako slično i djevojci govoriti. Ona, dakako, strogo katolički odgojena, zamijenila je »fatum« s »prstom božjim«, ali nije davala tome tolikog znamenovanja kao on, pa mu reče »da joj je glavno što srce govori, a njezino srce joj govori da ga zauvijek i uvijek ljubi«. Štoviše, posljednje večeri prije odlaska, reče mu, ako ih taj put smrt razdije-

li, ona će ipak ostati njegova zaručnica i neće nikoga drugoga uzeti, pa ma »sam kraljević ili koji grof Erdödy po nju došao«. A iskala je i od njega obećanje, umre li ona prije udaje, koja je bila za tri-četiri godine odgođena, da neće druge više vjeriti ni uzeti. Naravski, on je to obećanje svečano učinio.

Lajtnant Milić nije iz Varaždina sam otišao. Pratio ga je Pokupić, koji se je išao opet javiti u cesarsku vojnu službu. Htio je čovjek da kao stari vojnik sudjeluje kod osvajanja otrgnutih, prekosavskih dijelova starodavne kraljevine i njezine kolijevke Dalmacije. Milić ga u tom još potkrepljivao (što poslije nikada nije mogao sebi oprostiti), i kad su došli u Zagreb pred generala Radivojevića, možda je plameni razgovor mladoga lajtnanta, dalekog rođaka generalova, glavno odlučio da je general Radivojević Pokupića primio u vojsku i dao mu zapovjedništvo nad bataljonom.

Tako su Pokupić i Milić otišli na vojnu. Nije bila opasna ni teška vojna. Francuzi su držali zapravo samo straže u »Iliriji«. U Dalmaciji opet je narod pozdravljao dolazak vojske »svoga hrvatskoga kralja«, i sve je plamtjelo i sve se uznosilo što se tako obnavlja kraljevina kralja Zvonimira. General Hiler i Laterman nisu, istinabog, rado slušali ovih poklika na kralja hrvatskoga, kako je ono prije nekoliko godina rado slušao general Rukavina. Oni su svagdje iskali da se zakletve polažu cesaru austrijanskomu. No to nije smetalo. Zemlja se lako osvajala kad Francuza gotovo nije bilo više nigdje. Došlo je istom sasvim na jugu do manjih okršaja, gdje je bilo zaostalo nešto francuskih četa. Ali pred junaštvom vjernih Hrvata malaksala je snaga francuskog oružja. U takvom jednom okršaju bude Pokupić ranjen opet u nogu, pa mu je po onodobnoj liječničkoj praksi bila noga odrezana. I potom je Pokupić izišao iz vojske prije svršene vojne. U početku bio je malo zapao u očaj, videći sebe kao hroma »lazara«. Zadavao sebi pače briga kako će s drvenom nogom oblačiti uske hrvatske hlače i čizme. Već se bojao da će morati da nosi »njemačke« dokoljenice ili, kako ih je on nazivao, »gege«, ili možda još sankilotske pantalone.¹⁰⁶ No kada je i na drvenu nogu mogao navući uske svoje hlače i čizme s ostrugama, štaviše, kad mu je grof Erdödy poručio da ga i dalje zadržava kao providnika u Varaždinu, on se pomirio sa svojom nesrećom i sav ponosan pomišljao da se je žrtvovao za domovinu svoju, starodrevnu kraljevinu kralja Zvonimira. Srce mu čisto raslo od veselja i radosti što je sada njegova domaja Pokupčica opet pod žezlom hrvatskoga kralja i što će opet biti sve onako kako je prije bilo, pa neće više biti kojekakvih »maira« i »prefekta«, već će opet »hrvatska« gospoda vršiti kraljevu i svoju pravicu! - On je od želje da živi u povraćenoj Pokupčici sumavao da otkáže grofu službu. I jedina gospođa Amalija prepriječila je taj otkaz. Odlučno je zahtijevala da ostanu u gradu, jer tako hoće odgoj Stazin, koja kano buduća oficirska žena treba veće naobrazbe koju može jedino postići ako ostanu u gradu gdje su škole kod opatica i gdje su učitelji za muziku, njemački i francuski jezik. Pokupić je još uvijek kolebao, a kad mu je grof javio da može izbivati iz Varaždina kada god bude potreban kod gospodarenja u Pokupčici, onda je pridržao službu. Uzeo je u pomoć brata, koji ga je zamjenjivao čas u Varaždinu čas u Pokupčici.

Pokupićeva blaženost s povraćenih dijelova kraljevine pretrpi prvo razočaranje kad je čuo da se od povraćenih krajiških pukovnija opet uređuju graničarske pukovnije, pače da se za »civilni« dio povraćenih kotareva uspostavlja nekakav gouvernement, s nekim grofom Sauranom na čelu. Pokupić u svom bijesu i svojoj boli zarične: »Pravi Sau!¹⁰⁷ - taj novi guverner.« Pa kad je njegova Pokupčica pridijeljena »nekakvom« karlovačkom ok-

¹⁰⁶ **sankiloti** - francuski revolucionari koji su nosili dugačke hlače od grubog materijala, za razliku od plemića i bogataša odjevenih u culottes, tj. kratke, čipkama ukrašene hlače od baršuna

¹⁰⁷ **Sau** (njem.) - krmača, svinja

ružju, a ostala pod vladom u Ljubljani, kao pod Francuzima, onda je jadni Pokupić, onako šepav, na drvenoj nozi, skakao od ljutine i sa grožnjom dizao pesti k nebu. U poslanstvo što su ga hrvatske županije spremile da ide pod vodstvom biskupa Vrhovca¹⁰⁸ kralju Francu i da zahtijeva povratak dijelova »kojih nije bio neprijatelj osvojio već ih mu je kralj ustupio da spasi ostalu svoju državu«, Pokupić se je dobrovoljno javio i pridružio. Tim bolnije ga se dojmilo kad je saznao da je biskup Vrhovac primio kraljevu poruku da kralj neće primiti poslanstva. Još više je patio kad je cesarski general Laterman pozvao cijelo prekosavsko plemstvo u Karlovac da položi novu prisegu vjernosti cesaru Francu i austrijskoj cesarevini. Pokupić je na sva usta vikao i rogoborio protiv »austrijskih zakona«, a general Laterman poslao mu najstrožu opomenu. To ga nije zapriječilo da ne bi bio na skupštini plemstva zanosno i odlučno govorio protiv prisege. I kad su se trojica, među stotinama, našla koja su bila za prisegu, Pokupić u svom bjesnilu navali na tu trojicu svojom plemićkom sabljom pa ih lemaše po »izdajničkim leđima«, kako on reče.

- Zar sam za to išao kao gotovo starac da se borim za kralja i domovinu, zar sam za to izgubio nogu i postao hrom lazar, zar sam za to svoju braću otjerao od sebe kad su se Napoleonu išli klanjati, zar sve to za to da bude Hrvatska rascijepana i da joj se otimlje ono što je njezino i ničije nego njezino? - vikaše Pokupić kad je dobio ponovnu opomenu od generala i grožnju da će mu se uzeti značaj cesarskog oficira.

I tek se je nešto primirio kad je sakupljeno plemstvo podneslo kralju predstavku u kojoj ište da se povrate oteti krajevi Hrvatskoj i da se ukine njemačka uprava. U predstavnici baš je Pokupićevim nastojanjem došlo do ovih historijski poznatih riječi: - Pucaju nam od tuge srca naša što mi, najčistiji potomci onih Hrvata koji god. 648. ovu zemlju posjedoše, mi, potomci onih Hrvata koji više od tisuću godina sačinjavamo slobodno kraljevstvo, mi koji smo morali dati naša dobra za Krajinu i za sigurnost zemalja Vašega Veličanstva, mi koji smo u grčkim, mletačkim i turskim ratovima toliko pretrpjeli i veći dio našega kraljevstva za spas drugih zemalja izgubili, mi koji smo posvećenom domu Vašega Veličanstva u toliko odlučnih prilika nepokolebljivu vjernost posvjedočili - sada se nalazimo poslije tolikih djela otaca naših i naše izražene vjernosti na rubu propasti, doskora otrgnuti od braće i roda svoga, da doskora isto ime naroda, domovinu, jezik i običaje izgubimo; nama se ne otimlje milost, već naša prava!

Pokupić je tako bio zauzet za stvar, da je gotovo zanemario i svoju službu u Varaždinu i svoje gospodarstvo u Pokupčici. Trčkarao je i po Zagrebu i po Požunu i po Beču sve u nastojanju da bude predstavka plemstva povoljno riješena. Potrebitu putnicu izdao mu varaždinski magistrat, koji se nije bojao karlovačkih generala a imao obzira prema Erdödyjevu providniku. No Pokupić se je naskoro uvjerio da mu je sve nastojanje uzaludno i da je predstavka karlovačka prošla ututanj. Već početkom druge godine bile su uvedene definitivno njemačke vlasti s njemačkim uredovnim jezikom u prekosavskim stranama Hrvatske koje su konačno potvrđene centralnoj vladi u Ljubljani.

I zacijelo Pokupić ne bi ni dalje mirovao, ali zavladao je u zemlji takav silan glad da se ni najstariji ljudi iz najstarijih predaja ne sjećahu da bi ikada bilo takvo zlo - takva oskudica. Mljela se kora s drveća pa se od toga brašna kruh pravio. Sretni su bili oni koji su imali barem kakve trave da je kuhaju i jedu. Ljudi hrpimice skapavahu od glada, pa su se morala otvarati nova neposvećena groblja jer cintori oko crkava naskoro su bili prenapunjeni. Pokupić je i kao grofovski providnik i kao zemaljski gospodin u Pokupčici sav svoj trud, svu svoju zamjernu energiju, stavio u službu puka. Tako nije dospio da misli na politiku i na povratak prekosavskih strana Hrvatskoj.

¹⁰⁸ Vrhovac, Maksimilijan (1752- 1827), zagrebački biskup (od 1787)

U obitelji imadaše mnogo žalosti. Najstariji sin pao je u ratu, a najmlađi vratio se iz rata slijep na oba oka.

- I sve ovo ja trpim, sve ovo žrtvovah, da mi sada nad Pokupčicom vlada tuđin! - bolno je uzdisao i trpio upravo fizičku bol što nije više član zagrebačke županije ni državljanin kraljevine Hrvatske. Sva mu je utjeha bila u kćerkici Stazici. Djevojče je od dana u dan bivalo ljepše i strojnije. Sva je gotovo sjala od bujne mladosti i dražesne miline, a glavno od raskošne sreće u svojoj ljubavi. Milić nije, istinabog, postigao da bude iz svoje kirasirske regimente premješten u chevaux-legerski puk, koji je bio garnizoniran u Varaždinu, ali i njegov puk nije bio predaleko smješten. Bijaše u posadi u Mariboru, u Štajerskoj. Odavde je Milić mogao svaki čas da skoči u Varaždin. Služba u ono doba nije bila takva da ne bi bio mogao od nje izbivati često, a ni društvo s drugovima nije ga previše privlačilo, jer niti je rado pio niti trpio karte. Još manje ga privlačilo društvo mariborskih građana i obližnjih štajerskih vlastelina. Tako se desilo da je gotovo više bio kod svoje zaručnice nego u posadi. Njegova ljubav nije imala nikakve sentimentalne wertherske, onodobno toliko raširene konture. Kao pravi Ličanin ljubljaše mirno, bez strasti, bez pretjerivanja. Najviše što je sebi dopuštao bijaše da je Stazicu u svojim pjesničkim porivima nazivao svojom Kunigundom.¹⁰⁹ Ali ljubio je odlučno, vjerno, i odano. Svaki trenut govoraše mu da ljubi za sav svoj vijek, i svaki trenut u njezinoj blizini začaravao ga njezinom slatkom, mladom ljepotom. A ono tajnovito osjećanje da su neke misteriozne spone što ga vežu uz djevojče, također nije jenjavalo već ga sveudilj pronicaše.

Početkom godine 1819. opet je došao k Pokupčevima, i to baš na dan Svetih triju kralja, mada je istom nekoliko dana prije bio od njih otišao poslije božićnih dana. Bio je tada njegov Božić, pa je mislio tako će najljepše probaviti svete dane, a osim toga zaokupila ga je odjedared tolika čežnja za zaručnicom i za njezinim roditeljima, da joj nije mogao odoljeti i morao je uzeti dopust. Na veliko svoje čudo Pokupčica nije zatekao u Varaždinu. Gospođa mu je rekla da je nenadano bio pozvan od brata u Pokupčicu. Mada nije rado išao, ipak je morao otići, jer da je neka važna i silna stvar. Dan prije Staroga ljeta da je već otišao, pa nije tako s njima ni dočekao Novo ljeto.

Milić nije s toga pravio nikakvih briga ni misli, makar je bila gospođa zabrinuta. Govoraše da je Pokupčić bio silno uzrujan i ljut kad je pročitao bratovo pismo, a nije htio da kaže o čemu se radi. Tek je psovao i vikao na ljubljansku vladu čitavo vrijeme, pače sjedajući u kola još je mahao po zraku i proklinjao ljubljanske »gegače«.¹¹⁰ - Staza također ne bijaše mirna. Nju su pače morale zlokobne slutnje, i bojala se da joj otac srče u neku pogibao. Napokon i ove godine, ove teške godine pune zgoda i nezgoda što ih je od svog prvog djetinjstva proživljavala, donosile su po sebi da se je moglo uvijek i uvijek pomišljati na kakve užasne i nesretne događaje i rasplete. I sam Milić pred ovom dvojakom zabrinutosti izgubio časom svoj mir i sa sumnjom se sjetio one velike čežnje da ide ovamo, makar je bio istom došao odavle. Stoga mu nije polazilo za rukom njegovo nastojanje da umiri majku i kćerku. Istom pred večer primiriše se gospođe kad se je vratio kočijaš Pokupčev i javio da je gospodin sretno prispio u Pokupčicu, a njega poslao natrag u Varaždin, jer će dulje vremena ostati u Pokupčici. Pokupčić je slao tek kratko pisamce u kojem saopćuje da je zdrav te će dulje vremena izostati od kuće, a ništa nije razjasnio zašto je otišao.

¹⁰⁹ **Kunigunda** - ličnost iz balade *Der Handschuh* (Rukavica) velikog njemačkog pjesnika Friedricha Schillera

¹¹⁰ **gegač** - onaj tko nosi »gege«, tj. uske hlače do koljena

Milić je glavno zabavljao gospođu i kćerku svojim pripovijestima iz rata, no doskora navrnio je razgovor na vjenčanje. On je želio da se ne bi više predugo otezalo. Već je ishodio dozvolu od pretpostavljenih, pobrinuo se također za novac što ga je imao od ujaka vladike, pa je sada nagovarao majku i zaručnicu da bi se što prije odredio rok, barem još ove godine, a to tim više, što mu je vlasnik pukovnije obrekao sasvim sigurno da će ga u najkraće vrijeme imenovati kapetanom. Napokon se složiše da će biti vjenčanje na Stazičin rođendan, a očev imendan, koji zapadaše na Miholje, na dvadeset i devetog septembra.

Te večeri je išao Milić blažen i sretan potražiti postelju. Nije taj put bio nastanjen poradi odsutnosti gospodarove kod Pokupića u starom gradu, već je odsjeo kod prijatelja i kamerata od »švoležeja«. U prvi čas nije mu bilo drago kad je saznao da prijatelja nema još kod kuće. Rado bi mu bio u svojoj velikoj sreći povjerio određeni dan vjenčanja. Ali poslije se radovao što će biti sam pa će moći da se nesmetano predaje svojim prelesnim osjećajima i dragim mislima. Naoštrio je pero da opiše svoju veliku sreću u svom Tagebuchu, što ga je vodio kao svaki onodobni mladić koji je do sebe nešto držao. I nije ostao samo kod proze već zajašio Pegaza¹¹¹ i ispjevao himnu svojoj Kunigundi i unaprijed pjevao njemačku prigodnicu za 29. IX 1819.

Imao je ove noći čudnu sanju. Sanjalo mu se da se sprema na vjenčanje. Sanja je bila tako jasna i točna, da je gotovo sve živjelo u njoj, pače je u snu vidio svoga furešca i ljutio se na nj što nije u brkove spleo dosta konjskih griva da mu bude dulji brk, i što nije navukao paradni mondur već obični modri vafenrok u kojem ga je svaki dan služio. I sa samim sobom nije bio zadovoljan. Opazio je da nema na sebi nikakva cvijetka i nikakve pantljike, a ipak bi to morao imati kao mladoženja. A pogotovo čudno je bilo u crkvi. Pred oltarom, kad je imao da se postavi pokraj zaručnice, zamijeti da je mjesto već zapremljeno, pa da kraj Stazice stoji netko drugi, neko čudnovato odjeveno, sasvim neobično čeljade, kojemu nije nikako mogao zagledati u lice, štaviše, za koje nije mogao znati je li muško ili žensko. Tek je mogao zamijetiti neobično dug i neobično koštunjav lakat i dlan kako ga prema svećeniku skupa sa Stazicom pruža. Milić je natčovječnim naporom nastojao da se protura bliže i odrine toga drzovitog nepoznanovića, ali sve mu nastojanje bijaše uzaludno makar je strašno vikao i halabučio. I ujedared začuo je neku silnu i strašnu lomnjavu kao gruvanje topova i strijeljanje iz pušaka, pa se u tili čas više nije nalazio u crkvi već usred bitke kod Leipziga, pa vidio pred sobom Francuza kirasira kako zamahe sabljom protiv njega.

U taj se tren probudio i čuo da netko silno lupa na vrata.

- Tko je? - upita u mraku.

- Gospodin lajtnant, javljam pokorno da je ovdje sluga iz staroga grada i moli da bi odmah pred vas došao - odgovori izvana njegov furešac.

Milić upali svjetlo, otvori vrata i, ogledavši se na kuburu na noćnom stoliću, stupi na hodnik.

- Eh, gospodin lajtnant, teško su spavali i strašno stenjali. Nikako da ih probudim, morao sam zato lupati i nogama i rukama - rastumači momak.

- A što je? - I gdje je onaj čovjek? - pitaše uzrujano Milić. No već je stupao preda nj sluga iz staroga grada i predao mu otvorenu cedulju.

- Dodi odmah ovamo, ali odmah! Molimo te mama i ja. Velika nesreća. Tvoja Staza - čitaše Milić.

¹¹¹ **Pegaz** - u starogrčkoj mitologiji krilati konj muza i pjesnika; **zajahati Pegaza** - propjevati, postati pjesnik

Začas se odjenuo i obukao. Pojurio za čovjekom i glasnikom u stari grad. Moglo je biti sat po ponoći. U silnoj žurbi, kojom je hitao k starom gradu, ipak se je nešto primirio, jer mišljaše da se Stazici nije moglo ništa dogoditi kada mu ona piše. Ali mu pade na um njegov čudni san, pa se protiv volje od zebnje strese.

Kod Pokupićevih našao je gospođu, Staziku i svu poslugu sakupljenu u velikoj sobi što je služila kao soba za blagovanje. Među njima je bio nepoznat čovjek, odjeven u monduzu zagrebačkog varmeđijskog katana. Po zablacenom odijelu, po zaduvenom, od zime i napora zamodrenom licu, po dugoj neurednoj kosi vidjelo se u prvi mah da je eto na s puta došao i s konja sjašio.

Bio je to glasnik iz Pokupčice, isluženi varmeđijski katan. Donesao je pismo Pokupićeva brata, u kojem je javljao da je karlovački general dao po posebnoj vojničkoj straži otpratiti Pokupića u karlovačku tvrđavu, i bacio ga u zatvor da ga stavi pred ratni sud kao cesarskog oficira radi izdaje carstva i pobune protiv cesara. Ne zna se pravo poradi čega ga okrivljuje tako teško, no misli se da je poradi toga što nije dao u svom vlastelinstvu hvatati svoje kmetove momke za cesarsku vojsku, već je cesarsku vojnu komisiju iz svoje općine otjerao, pozivajući se na hrvatsku »konstituciju«, po kojoj samo sabor i županije mogu dozvoliti pozivanje u vojsku. - Pogibao je velika - pisaše brat - radi se o glavi, pa neka odmah netko dođe koji će moći pregovarati s karlovačkom vojničkom gospodom.

Gospođa Pokupićka nije bila slabih živaca. Bila je prava »horvacka« gospođa, koja je u potrebi i sama znala mahati batinom. Ali ova vijest tako je porazi, da je bila sasvim slomljena. Bez riječi pružila je list Milicu kad je stupio u sobu, pa se sva blijeda i zgurena stisla u najbližu stolicu da ga prestrašenim razvaljenim pogledom pita što da čini. Stazica jecala i plakala u drugom kutu, mehanično šapćući Očenaš za Očenašem.

Milić nije dugo promišljao što da se radi. Pošalje taj čas kućnoga momka u svoj stan da odmah dođe njegov furešac s osedlanim konjima. Sjedne k stolu i uzme pisati list svojoj komandi u Maribor, u kojem javi da mora u silnoj, neodgodivoj obiteljskoj stvari još noćas otputovati u Karlovac, odnosno u Ljubljanu, pa stoga moli produljenje svog osmodnevnog dopusta.

- Ja odlazim taj čas u Karlovac - obrati se mladi lajtnant gospođi kad je svršio pismo.

- Momka svoga vraćam u Maribor da predade moju prijavu komandi. U Karlovcu idem ravno generalu Latermanu. Poznajemo se još iz Dalmacije. Bio sa mnom uvijek ljubazan, htio me uzeti za ađutanta, vazda me nazivao fescher Kroat.¹¹² On će meni za volju stvar izglediti. Ne bude li mogao, poći ću makar u Ljubljanu - govoraše Milić s velikom samosviješću.

Gospođa se nije dala lako umiriti. Bojaše se da je Pokupić uistinu nešto krupno počinio, znajući kako je kivan i ljut što mu je domaja otrgnuta od domovine, i što mu gospodare nekakvi krajshauptmani i krajsforštandi, a ne njegova varmeđijska gospoda. Milić je imao dosta truda dok ju je barem donekle umirio. Stazica je pak prestala plakati i jecati istom onda kad se je odlučilo da će sutradan s majkom krenuti na kolima put Karlovca.

Za koja po sata došao je Milićev momak s konjima. Milić je navukao svoju bijelu kabanicu, oprostio se s gospođama, momka poslao ravno u Maribor, a sam je, sjedavši na konja, upravio prema samostanu opatica uršulinka, zatim prema južnoj prelaznoj cesti, takozvanom Dugom koncu, i najoštrijim kasom pojurio iz Varaždina. Bio je još istoga dana podvečer u Zagrebu, a u noći već u Karlovcu.

¹¹² fescher Kroat (njem.) - stasiti Hrvat

Tu nije dobio dobre obavijesti. K Pokupiću ga ni pustili nisu, a saznao je da je u vojničkom zatvoru u tvrđavi pa da je po ratnom sudu već danas suđen na smrt zbog čina o kom je brat spominjao u listu. Milić je jedva-jedvice došao pred Latermana. Njegovoj, od Milića spominjanoj ljubežljivosti nije bilo ni traga; kao da se nije ništa sjećao da tu pred njime stoji der fesche Kroat. Štoviše, čisto se okosio na mladog lajtnanta kad je spomenuo ime Pokupićevo.

- Kako dolazi cesarski lajtnant do toga da se zauzme za čovjeka koji je povrijedio cesarsku volju, usprotivio se »verbovanju« momaka, istjerao cesarsku komisiju, jednom riječju, pravi je buntovnik kojega treba u interesu cesarske službe najoštrije kazniti, tim više što je nosio cesarski kaput i imao cesarsku sablju pa je još uvijek cesarski oficir! - vikaše general. - Neka sutra pustimo njega, imademo prekosutra bunu, pravu bunu do mora i Velebita. Ta nisu uzalud ti nesretni Francuzi u tim stranama vladali malone sedam godina. Sve su pokvarili, sve demoralizirali. A k tome još oni dragi »konštitucionalci« od preko Save tamo iz Zagreba, Varaždina i Križevaca! Ma - velim vam, moram najstrože; cesarska stvar ište tako!

Makar dušom i tijelom cesarski lajtnant, Milić se ipak nije dao uvjeriti da cesarska stvar ište život Pokupićev jer nije dopustio da mu hvataju kmetove za vojnike. Nije odustao od svoje molbe da se stvar predade civilnom sudu. Poslije nasluti iz generalovih riječi da bi se moglo uspjeti u Ljubljani i postići »pardon« i redoviti postupak. Zato zamoli generala da odustane od bezodvlačnog izvršenja.

- No, no, dobro, dobro! - odvrati general. - Napokon nismo više u ratnom stanju. A onaj zlotvor iz Korzike dobro je spremljen na otoku sv. Helene. Zato sam i poslao skoroteču u Ljubljanu. Javljam cijelu stvar pak saopćujem i smrtnu osudu. Neka na mene ne pada sva odgovornost. Ako ona gospoda tamo odluče inače, briga mene! Ali, dašto, oni će ostati da sjede kod zelena stola, a nemire u Iliriji utišati i svoj život na kocku stavljati - tu čast ću imati ja!

Milić je odlučio da ne časeći ni časka odjuri u Ljubljanu. Jašuci put Kranjske sa zebnjom u srcu pomišljaše na Stazicu i njezinu majku, i kako će ih se strašno i užasno dojmiti kad stignu u Karlovac i saznadu strašnu istinu. Prekoravao se što je pristao na njihovo putovanje, i jednako je računao da li će moći da se vrati u Karlovac prije njihova dolaska. Stoga je tjerao konja da su sve vrcale iskre iz potkova. U Ljubljanu stigao je gotovo koji časak kasnije od generalova skoroteče. Silom je sebi prokrčio put do guvernera. No slabe je bio sreće. Čim je spomenuo Pokupićevo ime, već je cesarski general skočio uvis, svoj bijeli frak uzrujano raskopčao, udario se objema rukama po crvenim generalskim štifelhornima, ražareno od ljutine lice silno naduo i glavu bijesno nauznak bacio, pa tek nakon nekoliko časaka dospio da izbaci krupne psovke protiv Pokupića koji da mu je odavna poznat kao jedan od glavnih nezadovoljnika, od onih nesretnika koji neće cesaru dati što je cesarovo, pa se protive da oстане prekosavska Hrvatska pod blagoslovnom cesarskom upravom. Pa kao što se je general u Karlovcu, tako se je i general u Ljubljani čudio što se jedan cesarsko-kraljevski oficir zauzimalje za gotovog buntovnika. I nešto je blaži postao tek onda kada mu je Milić kazao da je Pokupić otac njegove zaručnice. Konačno je Milica otpustio s riječima da on ne može i neće »desavuirati« generala Latermana, niti ga priječiti u njegovu hvalevrijednom i revnom nastojanju oko cesarske službe.

Milić je ostavio guvernerovu palaču i Kongresni trg posve poništen i očajan. Gotovo ne mogaše da se domisli kako će objaviti gospođi i kćerci svu nesreću, i teška ga žalost svlada za Pokupića kojega je ljubio kao rođena oca.

Uzeo je istom toliko vremena da u najbližoj gostionici nešto malo založi, a onda je odmah pomišljao da krene na put. Na istom konju nije mogao jašiti. Izmučena životinja je-

dva se držaše na nogama. Morao je konja ostaviti u Ljubljani i uzeti svježa jahača. I opet odmah na sedlo! Kad je u Karlovac stigao, bijaše tako izmoren da je jedva jedvice sišao s konja. No ipak nije sebi dao počinka. Odmah je pohitao da se propita po gostionicama da li je došla kakva kočija ili kakva kola iz Varaždina s gospođom i gospođicom. Želio je da ih odmah vrati i otpravi iz Karlovca.

Milić ni nakon pedeset i više godina ne mogaše pripovijedati dalje one časove provedene u Karlovcu. Gotovo mu se grlo stezalo od boli i jada. Mogao je tek doznati da je smrtna osuda nad Pokupićem bila ovršena, pa kako se je u ono doba takvo uredovanje uvijek javno i s velikim pripremama obavljalo, to je Pokupić pred hiljadama naroda bio strijeljan, nakon što je bila obavljena dugotrajnim postupkom degradacija, jer su ujedared držali da je još uvijek cesarski oficir, makar mu nisu prije htjeli toga priznati kad se je radilo da mu dadu mirovinu. Tako je došlo da Milić nije mogao prepriječiti da ne bi bile žena i kći čule smrtonosnu salvu. Prispjele su naime u Karlovac baš u čas kad se je cijela nesreća zbivala.

Teške je časove proživio Milić. Stazica je zapala od teškoga udarca u tešku bolest. Onodobni doktori govorahu o Nervenfieberu,¹¹³ iz koje bolesti je tek nakon nedjelja i nedjelja toliko došla k sebi da je izasla iz najveće pogibli te se je mogla preseliti u Varaždin gdje im je grof Erdödy ostavio pređašnji stan i pređašnje Pokupićeve užitke u naravi, štoviše, dao im je i novčanu pripomoć.

Milić je bio tako potresen od karlovačke nesreće da nije mogao nastupiti službu svoju u Mariboru. Srećom bio je obrstar, zapovjednik regimente, dobar čovjek i baš osobno naklon Miliću, pa mu je dao dopust na godinu dana. Sam Milić bio bi najvolio sasvim otpasati sablju, no s obzirom na svoje zaruke mišljaše da mora čuvati svoj oficirski položaj. Nastanio se u Varaždinu da bude uz bolesnicu i da pomaže materi u njezinim raznim udovičkim neprilikama, među kojima je jedna od prvih bila da je morala Pokupčicu prodati.

Stazica se polagano i teško pridizala iz svoje teške bolesti. Milić ju je tetošio i brinuo se za nju najvećom pomnjom. Kad je osvanulo proljeće, uzeo je svoticu od svojih naslijeđenih novaca pa poveo majku i kćerku u zagorske kupke, u Stubicu i Sutinsko, da se bolesnica što bolje oporavi u onim dragim i ljupkim okolicama. I zbilja, Stazica izgledaše za kratko vrijeme sasvim oporavljena, i Milić se je veselio što će na Miholje ipak biti vjenčanje - makar zbog žalosti tiho i bez slave vjenčanje - ali opet vjenčat će se!

- Kad se vratiše u Varaždin, izgledala je Stazica tako izvrsno da se je sve čudilo i slavilo zagorski zrak koji takva čuda stvara. Pa i zbilja, krasna devetnaestogodišnja djevojka upravo je cvala bujnim zdravljem i raskošnom ljepotom. Dakako, žalost za ocem i bol što je tako strašno zaglavio tištala joj je jednako dušu, i Milić ju je svaki čas zatekao u tihom, beskrajnom plaču, pa je imao sto muka da je umiri. Jedino joj je uporište u velikom jadu bilo što je imala Milića uza se i svaki se dan više uvjerala kako joj je mio i drag, a kako mu je i ona sva njegova velika sreća. Njihova ljubav sve ih više i više, sve ih jače i jače vezala, pa gotovo ni jedno ni drugo ne mogaše pomišljati da bi moglo jedno bez drugoga živjeti i njihove se veze raskinuti. Veliki i bajni časovi ispunjavahu im dane velike i moćne ljubavi!

Vjenčanje ipak odgođiše. Gospođa Pokupićka nikako i nikako nije htjela popustiti Milićevim molbama. Napokon uvidje i on da uistinu ne ide da se ne bi iščekala godina žalos-

¹¹³ Nervenfieber (njem.) - živčana groznica, slom živaca

ti, pa je odustao od svoga zahtjeva, da se sa zebnjom u srcu sjeti svoga sna što ga je imao ono poslije urečena dana - baš kobne noći kad je došla vijest iz Pokupčice.

Prodoše dugi, ljetni dani. Večer se je sve ranije i ranije spuštala. Iz trava se sve češće i češće stao javljati cvrčak svojom dugom, srebrnastom pjesmom - prvom navjesnicom jeseni. Po vrtovima uzelo lišće žutjeti i u pomicanju jesenskog lahorenja polagano padati k zemlji da u starim ljudima budi staru istinu: život je čovjekov isto što život lišća na drvetu. Primakao se konac septembra.

I Milić i Stazica bolno pomišljahu da im je vjenčani dan odgođen. Upravo nerado dočekivahu oboje dan dvadeset devetog. A i pomisao da je to prvi imendan očev kad ga više ne dočekuju s njim, tištala im duše bolom i mukom. Ali rođendan Stazičin bijaše toga dana. Milić je još dan prije kod staroga Nijemca, zlatara Majera, kupio najljepši nakit od zlata i opala da ga vjerenici donese kao godovni dar. Nabavio cvijeća i poslastica pa još rano ujutro pohrlio u stari grad da bude prvi čestitar. U stanu Pokupičevih zatekao je prvu gospođu. Bila je zabrinuta i sva nemirna. Ispričala mu je da je Stazica imala veoma nemirnu noć, užasne i teške sanje, u kojima je neprestano naglas govorila i spominjala oca. Tek sada prema jutru nešto je mirnije zaspala. Majka se je bojala da se je bolest od zime opet pojavila. Milić se također uznemirio. Opet se sjetio svoga sna. No onda stao i gospođu i sebe umirivati. Pokazao je dar.

- Ah! - otkine se gospođi. - Što ste donijeli opal - to je nesretan kamen - nemojte joj ga dati!

Milić je bio tako uznemiren da je poslušao gospođu, poletio Majeru i izmijenio nakit. Nije se ni časak pitao nije li glupo tako zapadati u sujevjerje. Kad se je vratio i donesao izmijenjeni dar, bila je već Stazica ustala. Ljubazno je primila Milića i njegove čestitke, no kao da je nekako tužna i nevesela. Napokon očev je imendan! - mišljaše Milić i nalazio da je sasvim prirodno što je Stazica žalosna.

- Sanjala sam cijelu noć da sam s ocem. Rekao mi je nekoliko puta da se svakako nada da ću mu moći doći čestitati imendan mada je tako daleko - govoraše djevojka i zaplače za ocem.

Kad je došla riječ da je danas imao biti vjenčani dan, opet je zaplakala teško i opet zaklinjala Milića neka joj ostane vjeran i njezin, pa ma što došlo.

- Ni smrt neka nas ne rastavi! - Ti si zauvijek moj, a ja sam tvoja, pa ma pod zemljom bila - kliknula je živo, da mu se ovjesi oko vrata.

Milić se usprotivi njezinim mislima, uze je uvjeravati kako je zdrava i krasna, no u sebi uzdrhta. Sjeti se svoga sna!

I čitav dan nije crna tjeskoba ostavljala ni nju ni njega. Njezine misli jednako su se navraćale k ocu i strašnoj mu smrti. Uzalud i on i majka nastojahu da je navedu na druge misli, ona se sveudilj vraćala na to i jednako na oca mislila. Uza to se tužila na bol u glavi i u srcu. Podvečer bude joj već tako zlo da su poslali po liječnika. Na nesreću nije bilo ni gradskoga ni županijskog fizika kod kuće. Obojica bijahu na veselom branju što ga je priredio gradski konzul u svom vinogradu. Jedva jedvice nađoše napokon starog jednoga isluženog vojničkog felčera, koji je koncem konca došao, ali se vidjelo da je i on negdje previše slavio Miholje pa nije pravo znao što mu je činiti. Kako se njegovo liječenje glavno i jedino sastojalo u puštanju krvi, to je i sada na to najprije mislio. Ali zaboravio je kod kuće instrumente. Morao se je vratiti kući koja je bila daleko, negdje na koncu Dravske ulice. Stazici pak bivalo od časa do časa gore, sve više i jače ćutjela je težak pritisak u glavi i bolne trzaje u srcu. Uto je na uri, što je bila u sobi, udarilo devet sati. Stazica se podigne naglo s naslonjača u kojem je počivala, korakne prema Miliću koji je sjedio na

suprotnoj stolici i, pružajući ruke u zrak, strese se, glavom mahne uvis - i sruši se bez glasa na pod. Bila je mrtva.

Vrativši se, mogao je felčer samo smrt konstatirati i tužiti se što nije odmah pustio krv, jer bi je zacijelo spasio.

Tako je Milić na dan koji mu je prvobitno određen bio da mu bude vjenčanim danom, izgubio vjerenicu svoju, svu svoju sreću - u jedan jedini čas izgubio je svu nadu u buduću sreću, izgubio je mladost svoju!

Još nije bila zaručnica zakopana kad se je već odrekao svoje vojničke časti i službe, te je poslije jedino zagovorom prijatelja pokojnog mu ujca vladike dobio malu mirovinu, a ostaviše mu i šaržu i čast oficirsku. On je odlučio da ostane u Varaždinu uz grob zaručnice. Zahvatilo ga neko posve mistično osjećanje, i gubio se u pomislama da je nenadana smrt Stazičina bila možda forma njegova prekogrobnog vjenčanja. Svakako je bio čvrsto uvjeren da ga smrt nije lišila njegove riječi zadane Stazici, a život svoj prikazao je grobu Stazičinu.

Tako je godine i godine, desetgodišta i desetgodišta proživljavao, vječno vjeran humku na groblju...

Prošlo je nekih osam ili deset dana što sam bio kod starca lajtnanta i slušao njegovu povijest. Nisam ga sve ove dane vidio, ma da sam u običajno vrijeme njegovih izlaza prolazio mjestima i stranama gdje je običavao boraviti. Bio sam već zabrinut za starca pa odlučih da ga potražim u stanu, mada sam se plašio da će mu možda moj posjet biti neugodan. I kad već zakreтах u njegovu ulicu, eto pred mene njegova Tanasije.

- Ja baš po vas, gospodine mladi - prozbori mi Ličanin.

- Zar zlo gospodinu lajtnantu? - upitam zabrinuto.

- A nije! čvrst je kao kremen! Preživjet će on nas sve! Ali ne izlazi već nekoliko dana, ostaje u toj sobi, pa kada ga Pelagija opominje da ide u postelju, on se ljuti i ostaje dalje. A danas me je ujedared pred sebe zvao i naredio da idem vas da potražim i pozovem k njemu. Rado bi nešto da vam pripovijeda.

Starca sam zatekao u sobi sa slikama.

- Što vi ovdje? Što niste radije u vrtu, na svježem zraku i što ne dolazite na šetnje? - gotovo s prijekorom ga zapitam.

- Eh, sinko moj, stani. Sve ću ti kazati. I dat ćeš mi pravo što sam ovdje i što ne izlazim - otpovrne starac. - Ta, zvao sam te baš da ti pripovijedam.

Starac mi pokaže stolicu da sjednem, a sam je ostao stajati da se prigne k uhu mojemu, pa mi tajnovito šapne da ju je opet vidio.

- Koga? - zapitam.

- Ma valjda nisi zaboravio ono što sam ti posljednji put pričao? Vidio sam svoju zaručnicu. Evo u toj sobi - i vidio ju je već nekoliko puta - gotovo svaki drugi dan javlja mi se. I govorila je sa mnom.

- Gospodine lajtnante, niste li vi pokvarili čime želudac? - upitam ga sasvim ozbiljno, znajući od Pelagije da stari gospodin koji put premjeri u jelu.

- Šta? - šta? Čovječe božji - 'esi l' lud ili pak sam ja poludija? - Kakve su to riječi što ih izvali? Baš si kâ Pelagija - i ona veli - da sam sanja, da me je našla kako spavam. A ja bija budan kâ sada - vjere mi i sablje moje! Eto, tu pod velikom slikom stajaše Anastazija, a ja evo ovdje baš na toj stolici na kojoj sada ti sjediš! Mada mi je blizu devedeseta, ja ipak vidim dobro - prave su to ličke oči. Moj dragi, mi Ličani nosimo naših devedeset bolje i ljepše nego u vas žabara mnogi svojih sedamdeset!

Imadoh posla dok sam starca pomirio i nagovorio da mi je htio dalje kazivati. Ponovice zaklinjući se da je bio budan i sasvim pri sebi, pričao mi je da je drugo ili treće veče poslije sastanka sa mnom došao u sobu bez ikakve prave namjere ili posebne misli, tek onako više od slučaja. Nije još ni bio pravi mrak. Još se je moglo bez svijeće vidjeti u sobi. I dok je sjeo na stolicu, ujedared mu se pričinilo kao da je velika slika na stijeni prazna, a naslikana Anastazija da je dolje i stoji na podu. Pogledao je bolje i vidio je sliku kao obično na svom mjestu, a pod slikom nju - Anastaziju, baš onako odjevenu kao na slici - u istoj odjeći. Sjetio se da je djevojka tu toaletu najvoljela. On je od uzbuđenosti i časovite radosti ustao, gotovo skočio sa stolice, a ona mu se nasmiješila i rukom mu cjelov slala. Kliknuo je njeno ime i pokročio bliže da joj ruku poljubi, no u taj čas nestalo je prikaze, i bijaše opet sam. Cijelu je večer čekao u tmuni neće li se opet pokazati, ostao je pače bez večere, samo da ne izađe iz sobe. Žalio se što nije ništa pitao, jer je znao da mu se nije uzalud javila, već mu je zacijelo došla nešto važno da saopći.

- Odmah sam pomislio da to nešto znači. Naravski, prva mi je bila pomisao da mi je došla najaviti kako ću naskoro k njojzi. No iste večeri nisam je više vidio, niti druge večeri, tek treće večeri opet je došla, a taj put je bila eno u onom kutu. Opet nisam od uzbuđenja dospio da je što god pitam, čim sam izustio ime njezino i približio joj se, nestade! - Ali zato juče! Juče sjedio sam eno ondje na kanapeu. Moram kazati da sam od umora malo prilegao, ali nisam spavao... boga mi, nisam spavao. Luda Pelagija našla me gdje ležim, pa misli da sam spavao. A nisam spavao. Pa da i jesam - ta onda mi se u snu prikazala i u snu govorila - dolazi na isto! Tek sada znadem zašto je dolazila Anastazija!

- Dakle, što je bilo? - nestrpljivo pitah.

- Dakle - kako ti rekoh - legoh i ispružih se na kanapeu. Vidiš da je uzak, te nisam mogao komotno da se izvalim - tek ispružih noge - nisam, dakle, spavao. I nije potrajalo možda ni četvrt sata, kada je u sobi postalo svijetlo mada nije svijeća gorjela - opazim da pokraj mene stoji Anastazija. Bila je krasna i svježja kao za života. Svoju laku i dragu ručicu držala je spuštenu do moga ramena. Nisam htio da prekinem svojom riječi ili usklikom pa da iščezne kao što je dosad dva puta iščezla. Ni maknuo se nisam. Opet se je blaženo i drago smiješila prema meni, prignula se sasvim do mene i uzela naglo šaptati. Ipak sam sasvim točno razumio. Došla mi je javiti da ćemo napokon ipak biti sjedinjeni, da ću skoro k njojzi doći da budemo zauvijek skupa i jedno. Najavila mi je dan moje smrti, i - to nisam pravo i točno čuo, ali opet siguran sam da sam čuo - da, kazala mi da ću isti dan umrijeti kao i ona, a to je dvadeset devetoga septembra. Eto, sinko, po to sam te zvao, da ti to saopćim i da te zamolim za neke usluge.

Badava sam starca nagovarao da ne vjeruje takvim halucinacijama. Dokazivao mu kako je sve to proizvod njegovih misli. On je bio gotovo ljut na moje riječi i napokon me molio neka mu ne kvarim jedino veselje što ga je dočekao u posljednje godine.

Molio me je neka pazim da mu se grob iskopa kraj groba Anastazijina, kako je već kod magistrata udesio, tek se bojao da će katolički svećenici praviti neprilika jer je pravoslavni. Isto mi je tako saopćio da je naručio isto onakav mramor za svoj grob, na kojem neka bude u njemačkom jeziku nadgrobni napis, ali i u hrvatskom sa ćirilovskim pismenima. Uklesana neka bude ruka koja će biti spružena prema Anastazijinu grobu.

Bio je tako siguran svoje smrti da je i na svećenika mislio. Kako onda nije bilo srpskog pravoslavnog popa u Varaždinu, slao je po njega u najbliži manastir u Lepavinu.

I nije se zbilja prevario. Dana dvadeset devetog septembra u devet sati prije podne mirno je zauvijek usnuo.

1915.

NACIONALNA EKONOMIJA

Živjela - živjela domovina! - klicao je iz svega grla, a upale oči plamtjele su od žara i zanosu. Taj čas ne bi mu se nimalo čudnovato pričinilo da je tko k njemu pristupio i zahtijevao od njega da položi glavu svoju za domovinu. Zacijelo ne bi bio ni trenutka krzmao - ta drugo ne bi bio imao dati! U cijeloj dalekoj domovini ni pedalj zemljice nije bio njegov, niti koja slamica s najjadnijeg krova. Ništa - ama ništa nije imao. Dapače, otkada su podijelili općinski pašnjak seljaci, nije više mogao držati koze te se morao još više mučiti rukama da može djeci koji put kupiti mlijeka.

Ali zašto? Srce, dobro njegovo nepokvareno srce ljubilo je tu domovinu koja mu je tek dopuštala da se služi javnom cestom i gradskim taracom, a ta ljubav nadomješćivala mu sve, i kad ju je tako ubavu, plodonosnu i krasnu vidio, on je bio čitav bogataš i sa pobožnim ponosom pjevao: »Lijepa naša domovino!« Gladan u želucu, uz jadicovku i plač nesite djece, on je računao s veseljem koliko će od izvoza žita doći u domovinu novaca i - »narod« se obogatiti!

- Živjela - živjela domovina! - klicao je iz svega grla, a pokraj njega, u silnoj vrevi rasplamćene svjetine, stajao je elegantan, bogat, otmjen gospodin, posjednik mnogih kuća, tvornica i imanja - jedan od onih izabranih kojima je domovina punom pregršti nabacala u krilo silu blaga i dala svoje najljepše krajeve.

Iz početka s porugljivim smiješkom slušao je silne klicaje puka, a malo poslije primilo lice čisto ljutit izraz, pa mu najposlije zasjedne strah u obraze i u mutne oči.

- Koji me vrag nosio ovamo! Još će misliti tkogod da i ja pripadam među te egzaltadose! - govorio je u sebi, krijući se zguren među leđima drugih. Ta, istinabog, takva bi sumnja posve bila neopravdana, dosad je svakom zgodom dokazao da je trijezan, praktičan i odan; nije se žacao ničesa, dapače mirne je duše tek nedavno dao svoj glas u parlamentu za trgovački ugovor sa susjednom državom, kojim će ugovorom domovina njegova veliku štetu trpjeti; ali on je zaslužio velik orden. Nije dakle trebao da se za svoj glas boji, no, opet - svatko ima neprijatelja, pa bi se i za nj mogao naći tkogod tko bi na odlučnom mjestu htio prikazati stvar kao da je suglasan bio s tima poklicima - Živjela domovina! -

A radi se baš sada da dobije visoko plemstvo - kakvi barunski ili grofovski naslov. Aoh, pa da mu se izjalovi ta želja!

- Džaba i domovina! - promuća srdito i tiho, pa se silomice protisne kroz svjetinu da ravno pohiti u svoju raskošnu kuću gdje ga je čekao stol, pun sviju darova domovine, dok se je onaj drugi još uvijek natjecao u klicanju domovini i tek kasno se vratio u stan, odakle je još iste večeri morao iseliti jer nije imao čim platiti stanarine - pa je bio skupa s djecom bez krova, a domovina - ljubljena njegova domovina razastrla nad njim svoje zvjezdano nebo, ah, ove noći tako hladno nebo.

I kao izdaleka - tek izdaleka - dolazilo mu pitanje, e kako on to nema ni pedlja zemlje, ni krova svoga, a ima domovinu?

1894.

SVETA NOĆ

Bilo je mjeseca tebetha a u gradu kralja Davida. Posljednje su sjene večernjega sumraka utočnule u tamnim pećinama moapskim i izgubile se među niskim bregovima beitsaurskim. Večer je nježno rujnim titranjem izdahnula u bezmjerju zračnih visina, zajedno sa posljednjim akordom harfe i posljednjim glasom psalama kojima su u predvečerje tisuće vjernika izricale hvalu i slavu Neizrečenome, Gospodu svomu sa Siona. Sve je utihnulo i umirilo se. Ni glasa se nije čulo iz grada prenapunjena ljudima što su sa sviju strana nagrnuli da poslušaju zapovijed rimskoga cezara pa da se podvrgnu popisu. Samo iz dolina pod Beit-Saurom kuda je nekoć davnim davno miljušna Ruth¹¹⁴ na polju Boozovu¹¹⁵ pabirkovala, odante bi koji put zamnio glas i povik pastira ili bi tanak zimski zrak donio jeku blejanja ovaca i mukanja teladi. Inače sve tiho - tiho - sve bez gibanja.

Velebna južna noć zasjala cijelim sjajem svojim po tamnomodrom lazuru. Milijuni zvijezda sipali zlatne svoje zrake, krijesili se i svijetlili plamenima nebeskih luči. Visoko - blizu zenitu - brodio je mjesec i valovljem srebrnoga svjetla zalijevao i nebo i zemlju. A daleko - daleko ondje od istoka letjela ovamo sjajna - ogromna - neobična zvijezda - repatica s dugom ognjenom povlakom, koja se nije kao drugda vijala za zvijezdom nego je bilo kao da ona vodi a pravac joj bio ravno k Davidovu gradu. Čisto je izgledala kao kaži-prst nebesa, kao ognjena riječ samoga Jehove kojom nešto govori sitnoj zemaljskoj kruglji.

A Beth-Lehem, grad Davidov, sav obasjan noćnom tom slavom, spava tvrdim snom. Kamene njegove četverouglaste zidanice sa svojim ravnim krovovima i sa svojim nakitom okolišnih maslina, loza i čempresa, poredane na dva brijega od vrha do obronka, izgledaju kao kakav bajan amfiteatar ili kao savita bezbrojna gnjezdašca vodenih lasta na hridinama ponad mora. Na sjeveru i zapadu oslanja se grad na planine i gore, a na istok i jug gleda daleko - slobodno u otvorenu krajinu. Tek jedan ga ovdje vrh gorski, brijeg

¹¹⁴ **Ruth** - Ruta, pripadnica naroda Moab (jugoistočno od Mrtvog mora u Izraelu); udala se za Židova Mahalona koji je u njezinu zemlju došao da bi izbjegao glad u svojoj zemlji; kad je Mahalon umro, pošla je s njegovom majkom u Izrael; tu se pokazala kao osobito vrijedna i marljiva žena, te je zapazi rođak njenog muža Booz i oženi se njome; općenito uzor dobre i čestite žene

¹¹⁵ **Booz** - lik iz Biblije; uzeo za ženu Rutu Moapku i s njom rodio Obedu. »A Obed rodi Izaja; a Izaj rodi Davida« (Sv. pismo)

Herodion, kao stup za sebe, pazi i čuva, a u ovoj mu se noći najviši vis odsijeva kao sjajem kovi ili kao da na njem sažiže žrtvu svoju otac Abraham da prikaže bogu sina Izaka. I modre planine moapske i nedogledna pustara Jude zalivene su srebrom svjetla. Sva noć je svijetla, sav kraj je obasjan, divan, tajanstven i - uspavan.

Samo već na kraju Beth-Lehema, u spilji jednoj, nazivanoj »staji«, bliže dolinama za pašu, ondje nije nalegao san. Tamo prebiva obitelj iz Nazareta, tesar Josip, iz kuće kralja Davida, sa vjericom i rođakom svojom Marijom, također kćerju Davidova kraljevskog roda. Došli su i oni na popis pučki, a nisu našli pokraj silne navale ni u kući kojoj ni u hanu kojem stana, pa su se morali skloniti u tu hladnu spilju da ne ostanu pod vedrim nebom. San im ne pada na oči jer su im duše prepune svetačkoga zanosa, duboke skrušenosti i nekoga iščekivanja, puna ljubavi, vjere i nade. Na koljenima - u otvoru spilje - čekaju riječ božju i oči im se gube k visinama nebeskim, k sjajnome zvjezdovitomu svodu gdje gledaju ljepotu i dobrotu objavljenoga im božanstva. Mjesec i njih obasjava svijetlim trakom i prede svoje srebrne niti po anđeoskoj ljepoti netaknute djevice. Još je gotovo dijete, istom procvalo prvim cvijetom mladosti, sva nježna i draga. Lice joj je krasno kao u anđela na Jakovljevim ljestvama, iz njega sija nebeštanska blagost, dobrota i vjernost. Žarko i skrušeno podižu se krupne tamne oči k nebu a ipak se svijetli iz njih veličajno dostojanstvo božje odabranice. Plašt se oskliznuo nešto sa tjemena glave i pušta da mjesec obasjava poput zlata plavu kosu, te čini da se usko bijelo čelo, napô opasano vrpcom, sjaje sjajem aureole, široki bijeli plašt sakriva nježno tijelo djevice, blagosloveno bremenom božjim.

Na plemenite usne navre joj opet njena velepjesan te slatkim žarkim glasom govori k nebu iste riječi što ih je rekla u Karmelu¹¹⁶ kod Elizabete¹¹⁷ nadahnuta duhom božjim, a sjajna noć sluša njezinu molitvu:

» - Veliča duša moja Gospoda!

I obradova se duh moj bogu, spasu mojemu, što pogleda na poniženje sluškinje svoje; jer gle odsad će me zvati blaženom svi naraštaji, što mi učini veličinu silno i sveto ime njegovo«; - i u pameti njenoj ponove se anđeoske riječi objavljenja: » - Duh sveti doći će na tebe, i sila Najvećega tebe će osjeniti; zato i ono što će se roditi, bit će sveto i nazvat će se sin božji!« -

A Josip slušaše njene riječi i sjeti se božanskoga svoga sna i govora anđelova:

» - Josipe, sine Davidov, ne boj se uzeti Marije, žene svoje; jer ono što se u njoj začelo, Duha je svetoga. Pa će roditi sina i nadjeni mu ime Isus jer on će izbaviti svoj narod od grijeha njihovih!«

A s uspomenom ovom šume mu i riječi staroga proroka: - Eto, djevojka će zatrudnjeti i rodit će sina i nadjenut će mu ime Emanuel, koje će reći: Bog s nama!

I dosjeti se kako ga zapovijed carska iz Nazareta, njegove postojbine, upravo sada dovela u Beth-Lehem, sada kad dolazi vrijeme porodu, i on je u svetoj svojoj vjernosti opet u tome upoznao volju Neizrečenoga. Pobožne usnice slože pobožni usklik kojim je ponovio riječi prorokove: - »I ti, Beth-Leheme, zemljo Judina, ni po čemu nisi najmanji u državi Judinoj, jer će iz tebe izići čelovođa koji će spasti narod moj Izraela« -

I opet se i njemu i Mariji slože usne u glasnu slavu i hvalu Gospodu, silnomu na nebu i zemlji. A ona počuti treptanje srca i duša joj se neobično silno ustalasa. Odstupe od otvo-

¹¹⁶ **Karmel** - gora u sjevernoj Palestini

¹¹⁷ **Elizabeta** - majka Ivana Krstitelja, kojoj je Marija došla u posjete i povjerila da će roditi Isusa

ra i povuku se unutar spilje do jasal, pripremljenih tu za blago, jer je ono ovamo običavalo kriti se od nevremena i studeni od čega je i spilja nosila ime »staja«.

Kod jasal bio sada magarac Josipov s kojim je doputovao iz Nazareta i koji je na leđima nosio blagoslovenu djevicu diljem Galileje, ravnicom Izraela, planinom Samarijskom i Judejskom uz Gineju, Betuli ju, Sihem, Letonah, Betel, Tell-el-Ful, Jerusalem i ravnicom od Refaima.

Nešto je slame prostrto bilo pred jaslama i u jaslama. I ujedared, kad je Marija sjela na slamu, zalije se čudna svjetlost po bijednom prostoru, po siromašnoj nastroi, svjetlost posve druga od mjeseca i zvijezda, svjetlost ista kojom je gorio grm iz kojega je govorio Jehova vjernomu robu svomu Abrahamu.

I u toj svjetlosti osjeti Marija da je oslobođena bremena, i u krilu svomu sagleda dijete pred kojim je morala poniknuti glavom, blaženom od skrušenosti i pobožnosti.

I Bog-čovjek se rodio! - -

Tijelo djetencetu, svijetlilo se svetim svjetlom, inače bijaše nekako i ljudsko kao svako drugo dijete, samo oči - krupne tamne oči zagledavahu umno i ozbiljno oko sebe, a iz pogleda njihovih strujalo je cijelo more ljubavi i blagosti i milosrđa!

Brižna majka podere od svoga platna krpe i povije u njih božje dijete. Položi ga u jase među magarca i vola da mu bude toplo od toploga daha njihova. A nad ležajem djetetovim, pod svodom spilje zalebdi vijenac od koga je sav tamni prostor zasjao.

I svjetlost strujala dalje, zalila se na otvor spilje a odavle daleko posvuda po cijeloj krajini i zahvatila cijelo nebo nad gradom Davidovim.

A dolje kod beitsaurskih pašnjaka probude se od te svjetlosti pastiri što su čuvali stada ovaca i marve.

- Kakva to svjetlost? Zar Beth-Lehem gori? - u čudu zakriknu i poskoče od ognjišta oko kojih su ležali, pokriveni na glavama kratkim plaštevima i ogrnuti po tijelu kožama janjećima i volujskima.

Zapanjenim, zadivljenim pogledima gledahu k nebu i u srca im se uvuče strano neobično čuvstvo i bilo im je kao da govori Gospod sa Siona.

- To nije vatra! Ali što je? - kidalo im se iz uzrujanah grudiju.

I gle, uto se pojavi među njima krasan mladić, obasjan posebnom svjetlosti i kao lebdeći nad zemljom. Vjerne im duše upoznaju u taj mah slugu božjega i pokloniše se pred anđelom Gospodnjim, a svjetlost sa Beth-Lehema pala je i nad njih i okupala ih svojim valom. Od strave pred veličjem božjim poniknu glavama i padnu na koljena.

A anđeo podigne blaženu ruku nad njima i reče:

- »Ne bojte se, jer, gle, javljam vam veliku radost koja će biti svemu narodu! Jer danas vam se rodi spas koji je Krist Gospod, u gradu Davidovu!

I eto vam znaka: naći ćete dijete povito gdje leži u jaslama.«

A dok su slušali riječi anđela Gospodnjega, najedanput vidješe gdje se roji oko njega visoko do neba nedogledno kolo kerubina, anđela, arkandela i čitave legije vojnika nebeskih, oružanih plamenim mačevima i odjenutih u zlato i grimiz i okićenih alemom, biserom i dragim kamenjem. Oči se pastirima gotovo zasjenjivahu od viđena sjaja i veličja a u dušama zastruji im blažena sreća što ih Neizrečeni dariva istom milosti kojom je nadario oca Jakova, te vide čete Gospodnje.

I dok se divljahu nebeskome sjaju, zaore sjajnim nebom glasovi nebesnika i pjevahu nad zemaljskom harmonijom:

Slava na visini Bogu!
I na zemlji mir!
Među ljudima dobra volja! -

A onda iščeznu sve.

- Mesija, Mesija - došao je dakle! - otkine se blaženim pastirima iz srdaca i grudi.
- Hajdemo do Beth-Lehema da vidimo što se je ondje dogodilo, što nam kaza Gospod! - reknu onda svi u jedan glas.

I ostave stada, da brzo polete k Davidovu gradu - pred spilju odakle se sipala nadzemaljska svjetlost.

I nađu Mariju i Josipa, na koljenima do jasala, a u jaslama ležalo je dijete, obasjano vijencem svoje svjetlosti, grijano dahom dviju životinja i dižući u igri sitne dvije svoje ručice k visinama.

Kad su se pastiri utisnuli u spilju i božje dijete svratilo do njih poglede svojih neobičnih očiju, moradoše poniknuti licima i spustiti se na koljena a ipak podizati poglede k djetetu koje im se sa svetim i djetinjiskim i božjim izrazom smiješilo.

I pastiri uzeše sada da pripovijedaju sve što im se kazalo za to dijete.

- Rodio se spas koji je Krist Gospod, u gradu Davidovu! - ponavljahu za njima Marija i Josip, da pred povjerenim im božjim čedom zahvale na božjoj milosti i ljubavi. Mariji se usjekla duboko u srce i pamet svaka riječ što je čula.

I pastiri, kad odoše, pripovijedahu svakome što se ove noći zbilo, i svatko se čudio i svatko se divio.

A stari pastir Eliakim koji je od poroda svoga, u bijedi i nevolji, tuđoj volji služio, klikne sretnim i blaženim licem, punim utjehe:

- I gle, rodio se bog, sin Davida kralja, naš Mesija i kralj sviju naroda i sviju vjekova! I nije potražio, o bogati i moćni Jeruslime, tvoje mramorne stijene i pozlaćene zidove, nije sebi postavio zipke u vašim dvorovima, o kraljevi i silnici ovoga svijeta! Prezreo je on vas jer vas zlato kvari i sila vam duše ubija a njegovo kraljevstvo nije od ovoga svijeta. Pošao je on u bijedu, rodio se u spilji kao posljednji beskućnik, u krpe se povio, od nje-me mučene životinje uzeo je prvu službu, od nas jadnih robova pastira - prvih je primio časti i poklone! On koji je najveći, najsilniji, najbolji! - Oj sirotinjo, sirotinjo, ti mučenice svijeta, ti nedogledna četo junaka, božjih odabranika, svetaca i patnika, ti si noćas postavljena uz bok božjemu prijestolju. On je tebe sebi odabrao, ti si njegovo miljenče; tvojim mukama čuva ti dušu, brani te od otrova zlata i od prokletstva moći, sve da ostaneš čista, o sirotinjo sveta, da uzmogneš uljesti u kraljevstvo njegovo koje nije od ovoga svijeta!

I svi drugi posluhnuše pastira a u duše im uljeze jakost i utjeha jer se pouzdaše u Mesiju i u njegovo kraljevstvo - od drugoga svijeta.

1892.

ČUDNOVATI TESAR

Iz Kalistovih katakomba krenuh dalje da se provezem diljem ceste, koju čovjek preko dvije hiljade godina zove Via Appia.

Dan je već zamirao i nastajalo onakvo i čudesno i veleбно predvečerje kakvo se samo može doživjeti u Rimu, a u Rimu opet kakvo pruža može biti jedina Via Appia sa svojom kamenitom alejom dvadeset vjekova starih grobova, sa sjenama spuštenim sa osamljenih ogromnih pinija, s vidikom na veličanstvene zidine vodovoda što se više od dvije hiljade godina dižu od planine do Grada usred gluhe, gole Campagne po kojoj kao da plaho, nesigurno i izgubljeno trepeću zadnji traci sunca, prekidani dugim, dugim sjenama što dolijeću i plaze onamo iz visina Vječnoga grada, iz njegovih davnih i kraljevskih i konzularnih i cezarskih ruševina, dok se lomot kočije odbija na taracu po kojem su još stupale legije republike protiv Gala i Hanibala.

Moj dobrodušni kočijaš svojom rimskom važnosti i svojom prirođenom rječitosti potomka i rimskih govornika sa Fora i semitskih Etruščana, svaki čas me je upozorio na ovaj ili onaj grob a još s većom mi je važnosti pokazivao tornjeve i tornjiće moderne utvrde što su se nejasno u daljini vidjeli. No ja ga nisam slušao, kao što i nisam zagledavao u badeckera da saznam za ovu ili za onu ruševinu. Žedno upijajući cjelovitu sliku, pao sam sasvim pod dojmove vječne tragike što je odasvuda ovdje prsila i nad svim širila svoja nedogledna krila! Tu stane kočijaš, pokazujući bičem nekud daleko, zacijelo opet štogod od utvrde. I opet ga nisam slušao, ali taj put bila je ipak prekinuta nit mojih sanjarija i misli. Sve moje zanimanje sleglo se oko čovjeka što je prema nama išao. Nisam znao onda, a i danas ne znam, zašto me se toliko, toliko silno i neobično doimao te nisam više imao oči nego za njega.

Bio je odjeven na radničku, modra duga bluza prikivala mu pognuto, kao od teška posla izmučeno tijelo; prašni poderani opanci, platnene široke hlače i modra radnička kapica sačinjavali ostalu toaletu. Još mu preko leđa visila duga modra kabanica, više velika plahta, kako se na jugu još mnogo nosi. U ruci je nosio sjekiricu i još nešto od tesarskog oruđa i komad rasječene piljenice.

Ma i ne htio, morao sam mu zagledati u lice, mučeničko, od nevolje i boli istrapljeno i istrošeno radničko lice. Pod jasnosmeđom, gotovo već crvenkastoriđom kosom, spuštrenom od sljepočica dosta dugo u zatiljak k vratu, vidjelo se visoko no usko čelo izvanred-

ne bjeloće. Ravni, tek nešto pognuti nos, lijepo sadjelane usnice ni pune ni preuske, nježni valoviti crvenkastoplavi brci s isto takvom bradom kovrčastih vlasi i razdijeljenom u sredini da se jedva vidjelo, i upali blijedi obrazi podavali su licu neku neobičnu ljepotu. A bilo je u njem u isti mah i ozbiljne energične strogosti i opet nježne bujne mekoće. Krupne svijetlosmeđe oči, izvanredno sjajne i kao vječnom suzom zalivene, odlikovale se neizrečno dubokim pogledom i opet silnim žarom zanosa, ljubavi i dobrote.

»Morao sam to lice negdje već vidjeti -«, rekнем u sebi, stojeći u prvi mah pod osjećajem da tu ne ide prema meni nepoznat čovjek. A ipak tako neobično, tako čudesno, gotovo tajanstveno me se doimao: tako sasvim drugi od ostalih ljudi. I znađah da nije moguće da bih bio ikada vidio toga čovjeka.

Na nedaleku višku stade. Mene malone povuče nešto za njim. I htjedoh da ga nagovorim ali nisam smio. Stajao tu i krasnim svojim dubokim očima sav uronio u pogled na Vječni grad. Sunce je još najzadnjim tracima upiralo u pozlaćene kupole i tornjeve bezbrojnih crkvi, u tmurne smeđe i sive ruševine imperatorskoga grada, oblijevalo krvavocrvenim svjetlom crne začađene dimnjake tvornica i razlilo jedan val baš po odjelu vojske što se odnekud gradu vraćao, a posljednji najjači trak toga svjetla u isti čas zahvatio staromodnu elegantnu kočiju s poslugom u livrejama i s teškim no skupocjenim konjima u bogatoj srebrom okovanoj ormi. Na obje strane kočije bio je naslikan grb s kardinalskim klobukom, a i zbilja unutra je sjedio starac u grimizu s licem uskim, strogim, pravim torkve-madskim¹¹⁸ licem...!

Zagonetni stranac zagledao se u tu kardinalsku priliku.

U licu neznanca bilo je toliko tuge, u njegovim očima caklile se i trepetale suze, dok su mu oči jednako sezale onamo, da se nisam usudio smetati toj velikoj žalosti.

Odstupim i približim se kočijašu u namjeri da ga pitam da li možda zna što reći o tom čovjeku. I dok htjedoh da mu ga pokažem, obazrem se još onamo k višku, ali - nikoga nije više bilo. Poletim niže cestom - ali ni ondje nikoga. U taj mah sjetim se da sam jutros gledao u lateranskoj Sala santa¹¹⁹ sliku - najstariju sliku što je kršćanski svijet ima od svoga Otkupitelja. I zbilja - kao da je ono maloprije u onom radničkom licu oživjela slika.

1898.

¹¹⁸ **Toma de Torquemada** (1420-1498) - dominikanac i kardinal, oličenje španjolske inkvizicije

¹¹⁹ **Sala santa** (tal.) - Sveta dvorana (zapravo se u Lateranu radi o Scala santa - Sveto stubište, a to su prema legendi stube iz Pilatove kuće u Jeruzalemu po kojima je Isus hodao)

LIRSKI INTERMEZZO

Anno domini 188*... Auf dem Schemmel sitzt die Kleine¹²⁰... morao sam da tiho ponavljam krasni Heineov¹²¹ stih, jer sam i ja bio u tihom zabitnom kutu i gledao do sebe krasno mlado čedo kako upirući nježne lakte u moja koljena niže mene sjedi i djetinjaskim se pogledom svojih krupnih smeđih očiju gubi među mračnim sjenama uske polutamne sobice. Sitnim, kao alabaster bijelim, ručicama igra se uvojkom bujne plave kose koja joj na glavi čini čitavu krunu ili anđeosku aureolu. U nju se zadijeva modri mjesečev trak što titrajući plovi na okna u sobicu i onda se s njene kose spušta niz vrat i leđa i ramenice. A ramenice joj se otimlju rubu košuljice koja je nešto spala i drščujući tek napô pokriva prve, istom nastale čare djevojačkih grudi.

Smeđe njene oči jednako se gube udalj: mila rumena ustanca napola su otvorena, da vidim sitne krasne zubiće kao u snu složeni smiješak što titra liščem.

Ah, u cijeloj sam duši ćutio kako sam daleko, daleko od dosadnoga prostoga svijeta i da sam u samom carstvu poezije i ljepote. Malo da nisam vidio kako se širi svjetlost misli i osjećaja i kako trepti posvuda, posvuda oko mene, a mlado, krasno čedo eto do mene sama je pjesma - i najljepša bajka.

Grethen je nekoć pitala Fausta kako misli o vjeri. Mene je mala zapitala što mislim o ljubavi?

Spustim glavu k njezinoj glavici i utisnem cjelov na njezino nevino čelo i na zlatni uvojak što se sklonio k obrvama.

- Dakle? - pita me sa cjelovom na ustima.

I ja sam joj govorio, kako mi je na srcu bilo: - Kao dah tea-ruže u ljetno predvečerje lahori oko mene miris tvoje mladosti, bila ti blizu mene ili daleko od mene, makar na milje. I vječno te gledam, vječno osjećam tebe cijelu. Svaki drhtaj srca moga titra od tvoga čara i svaka misao moja jednako je s tobom. Ti si uz nju, bilo kad je sapinje oko sebe i k sebi sitna svagdašnjost, bilo kad se diže u nedoglednu letu k najdaljim stranama vasiona po-

¹²⁰ **Auf dem Schemmel sitzt die Kleine** (njem.) - Na klupčici sjedi mala

¹²¹ **Heine, Heinrich** (1797-1856) - jedan od najvećih njemačkih lirskih pjesnika

jave. Ova misao uvijek te nosi na krilima svojim, nikad nije da nisi uza nju! Eto - to ti je ljubav - ljubav moja!

- Ah! - šane i zagleda se u me a prstić položen joj je na zubiće.

- Dalje! - zamoli me tiho.

- Gledao sam te pred potokom da se povjeriš njegovim valovima, gledao stasitu, tananu - tako nježnu. Dan se igrao sa sjajem tvoje plave zlatne kose, sav se život veselio što toliko ljepote, toliko čara, toliko dražesti donosi i stvara, Svaki je val brza potoka lovio tvoju sliku da je kaže modromu nebu i zelenomu lišću vrba i jasena koje kao da se od radosti i divljenja uzbivalo i zadrhtalo. A tvojim milim lišćem zalebdio vedri djetinjnski smiješak i sitni tihi val njegov nije prekinuo mira u obrazima tvojim iz kojih nije izlazilo nikakvo pitanje u onaj čas - tek kao da si se sama morala diviti slici što ti ju je dolje u potoku talas razastro pred nogama. A ja! Ja neviđen od tebe cijelom sam dušom hvatao tvoju božansku prikazu i morao jednako misliti na bijelo, modro i crveno cvijeće u perivoju i na polju, na njegovu rajsku milinu, na dražest plavomilja, na tajnovitost ljubičice - ah - i na kraljevsku ljepotu ruže! A osjetio sam kao da mi je u srcu uzeo rasti cvijet, kao lotos na Nilu. Moja se ljubav, djevojko, rodila!

- Ah! - i njezine se ručice svinu oko moga vrata. - Dalje - još - još dalje! - šane mi k uhu.

- U planini se sretosmo. Moj prvi susret s tobom! Bilo mi je kao da oživljuje preda mnom stara germanska priča o ljepoti-djevojci u šumi ili pak bajka moga naroda o vili koja zadržava čovjeka svojom ljepotom i osvaja mu dušu svojom dobrotom. Moje oči, žar moga daha, moje zanosne riječi - sav - sav - samo sam izricao kako sam zadivljen s tvoje ljepote, kako sam uznesen od tvoje duše, kako si mi mila i draga, a tvoja blizina koliko me usrećuje i koje li je blaženstvo u njoj za mene! Tvoje mi je drago lišće kazivalo da si i ti sretna, da se i ti predaješ istoj struji kojom ja plovim, a krasne krupne oči tvoje, izričući tvoju radost, ipak su sjajile i krijesile se od pitanja - od nevinosti, i čitao sam u njima da ne znaš što se zbiva, i da ne poznaješ svjetlosti što ti dušu obasjava. I ja sam s toga još sretniji bio! A onda, onda te privinuh na burne grudi svoje i cjelivah zlatne niti pahuljica tvojih na vratu, i rukom sam lovio kucaj mladoga ti srca! Ah, kako bijah sretan - sretan i obajan!

- Dalje - dalje - ah daj još dalje - ! - gotovo glasno reče i sjedne mi u krilo.

- Bio sam na moru - od tebe daleko, daleko tek prostorom, ali moja te je duša imala uza se, u unutarnjosti svojoj ja sam te vidio i gledao, ćutio sam i tvoju blizinu. Talasi su njihali i bibali čamcem u kojem sam nauznak ležao i očima, upravljenim k beskrajnoj i nepojatnoj daljini, gledao u sjaj zvijezda, u njihovo titranje, u njihovo zlato: gledao a vidio svakuda tebe, tvoje zlatne pramove, sjaj tvojih očiju i tvoje meke bijele puti. Iščekivalo preda mnom i more i tamnomodro nebo i daleke obale sa svojim planinama. Moja je duša krenula odavle, pošla na drugi svijet, u svoje rođene nedogledne dubine, u kojima nema odjeljaka vremena ni pretinaca prostora. I vidio sam raj i doživio vječnu priču. Preda me je stala vječna božica. Još su se na njoj caklile i treptale kaplje talasa morskih iz kojih se eto rodila. I sva božanska ljepota, sva vječna savršenost ženskoga čara sjajila se i bliještila od tih kapljica kao što se blijesti biser među alemima. Taj mah sam ćutio i znao da za nju božansku nema vremena, već da je od iskona i bez svršetka te se vječno rađa i ponavlja svagdje i svagdje gdje god ima života, a život je bez kraja i bez određenih međa u prostoru. I dok je gledah, gledah zadivljen i uznesen, prepoznavali u njoj tebe - ti si u njoj i po njoj uz mene bila! Na koljena se spustih i lovio sam pram duge joj plave kose da ga odano i vjerno cjelivam, i sav sam ćutio da u toj božanskoj kosi ljubim i hvatam tvoje drage vlasi.

- Ah! - šane mala i ogrli me objema rukama oko vrata da me u isti čas zatvarajući oči i s blaženim smiješkom umoli da dalje pričam.

- Bilo u Germaniji, sjećaš li se još? Nije tomu davno. Nakon mnogih dugih dana opet je bilo moguće da se oko u oko gledamo a da nas ne vidi i ne posmatra nepozvano oko. Opet sam se mogao nagledati tvoje zlatne svile i tvoga raskošnoga bijeloga baršuna. Opet ti cjelovom kazah kako si mi sveta i draga; opet si čula i slušala burno kucanje mog srca dok se opajah divotom tvoga cvijeća u njedrima, njegovim mirisom, njegovom bjelinom ljljana poljskih. I onda bio je prekinut božanstveni čas. Tek letimičnim cjelovom, u polusjeni kuta, mogla si mi reći »zbogom«. A ja sam odbjegnuo ljudima i ljudskim stanovima, potrčao u duboke - duboke sjene stare šume i ondje se predao svojim sanjama - sanjama o tebi. Možda sam usnuo - što ja znam - tek znadem da se u čudu, velikom čudu, nađoh kad ujedanput opazim pred sobom biće za koje nisam znao kamo da ga svrstam. Tek ćutih da ne stoji preda mnom ljudsko biće. U polutami šume nisam ga mogao vidjeti kakvo je u licu, kakvo u stasu; tek mi bilo kao da je preda mnom koja od starohelenskih Mojra, Kloto, Lahezis ili Atropos,¹²² ili pak kakva suđenica iz moga slavenskoga svijeta. Oštrim pronicavim pogledom dubokih krupnih očiju čitala je moje misli i taj je mah znala da se bave pitanjem o otajstvu ljubavi. I nato pruži prema meni obruč neki ili staklo ili srebrni okrug pak me pozove da u nj pogledam jer ću vidjeti sudbinu ljudi od iskona do kraja krajeva i znati tko je pravom ljubavlju vezan, tko nije a po tom i znati tajnu ljubavi. I zirnem u svijetlu stvarcu. Ah, moje su oči iskale samo hram ljubavi. Pak i bio je prvi što ga ugledah. I vidim - vidim i Hagar¹²³ i Sapfu¹²⁴ i Kleopatru i Antonija¹²⁵, Abelarda¹²⁶ i Heloizu;¹²⁷ vidim Romea i Juliju, vidim hiljade i hiljade; a onda vidim tebe, krasnu i raskošnu isto kao ono u potoku, a pokraj tebe vidim sebe kako u beskrajnom zagrljaju slavimo ljubav! I taj čas spoznah da se ne rađa ljubav dolje kod nas u našim zemaljskim nizinama i da nije od prolaznoga zemaljskoga praha, nego da su oduvijek duše njome spojene i svezane. Odatle sva njezina otajstvenost. I nije ona tek talas vanjskoga života kao naša smrtna pojava - ona je vječna kao i duša. Eto, čedo milo, nije nas svezao prolazni život stvari, niti nas neće razvezati prolazna smrt: mi se oduvijek i zauvijek ljubimo!

I mala, jednako sjedeći u mom krilu, položi glavicu na moje grudi i digne lišće da dugim cjelovom potvrdi istinu mojih riječi.

Ostade bez riječi. Oči joj se zaklopile. Blažen smiješak titrao i drhtao lišćem. Jednom rukom sve me uže k sebi privijala a drugom rukom zamišljeno tražila moju ruku. I kod toga dotakne se lanca od ure. Trgne se i pogleda stvarcu začuđeno i zastrašeno.

- Ah, što nosiš to? To je strašno! -

¹²² **Mojre** - u starogrčkoj mitologiji tri boginje sudbine, tri suđenice: Kloto, Lahezis i Atropos (prva prede nit života, druga ždreba sudbinu, a treća presijeca nit života)

¹²³ **Hagar** - Abrahamova robinja s kojim je rodila sina Izmaela; kad je kasnije Sara rodila Abrahamu Izaka, Hagar je protjerana

¹²⁴ **Sapfa** - najčuvenija starogrčka pjesnikinja iz VI st. pr. n. e.

¹²⁵ **Antonije Marko** (82-30. pr. n. e.) - rođak i suborac Cezarov, ljubavnik staroegipatske kraljice Kleopatre

¹²⁶ **Abelard** (1079-1142) - francuski skolastički filozof; zbog ljubavi prema Heloizi osakatili ga njezini rođaci na čelu s pariškim kanonikom Fulbertom

¹²⁷ **Heloiza** - nećakinja pariškog kanonika Fulberta iz 12. stoljeća; ljubavnica nesretnog filozofa Abelarda (od njih je dvoje sačuvana prekrasna ljubavna korespondencija)

- To? Nije, nije! - otpovrnem s tihim smijehom i izvadim sat s lancem na kojem je visila u jednom kraju slika Venere Anadiomene kako iz valova izlazi, a na drugom kraju srebrni lik mrtvačke lubanje.

- Ovo, ovo! - i ona s užasom pokazivaše na lubanjicu.

- Eto, slušaj! - uzmem da govorim, jednako držeći sat na dlanu.

- Vidiš ovo malo kazalo što naznačuje časove! Dok ti to govorim i pokazujem, gledaj koliko je već odmaklo naprijed - dva, tri, četiri odjeljka, i pustilo ih za sobom da ne bude nikad više upravo taj čas. Iščeknuo je i utonuo u beskrajnost minulosti i nije više naš. Eto, tako ti je s prošlošću. Bila je, pak ma kako sretna ili ma kako strašna, ona nije više tu. A evo tek dva-tri odjeljka naprijed do kojih još nije stiglo kazalo, i mi ne znamo što nas čeka kad ih žurno kazalo dostigne, da li najveća sreća ili najveća nevolja. Eto, to ti je budućnost. Nije naša, što mi znamo o njoj? Ni za ovu maljušnu sekundu što je pred nama ne možemo ustvrditi da je imamo, da je držimo. Posve nam je nepoznata, tajnovita, ni u čem sigurna, ni u čem stalna! Ali ne - jedno ima stalno i sigurno što čuva ta budućnost za nas! Eto gledaj - bez sumnje jest da nam donosi čas kad ćemo i mi izgledati kao i ova lubanja. Prestanak ovoga života u vremenu i prostoru posve je siguran. Uvijek treba da na to mislimo. U najvećoj žalosti neka bude ta misao uz nas jer nam daje veliku, veliku utjehu i daje nam najveću snagu strpljenja; neka bude uz nas i u najvećoj radosti jer nas uči cijeniti i ljubiti sadašnjost za koju nam tako jasno kaže kako nju jedinu imamo i stoga da je ne smijemo nikad i nikada zanemariti, već je ispuniti, okтити, učiniti što ljepšom i što boljom! A kako? Gledaj, tu mi odgovara evo slika Anadiomene, slika ljubavi koja nas jedina čini doista dobrima, koja jedina pruža uistinu blaženstvo i pravu nasladu a ne tek umišljene lasti i slasti, i koja jedina zahvaća posve tvoje »sada« jer u njezinu bajnom času niti se pita za prošlost - nema je, niti se čeka budućnost - ne treba je, u ljubavi sve se sjedinjuje u velikom sretnom »sada« što traje!

- Jesi li razumjela? - Znadeš li sada zašto nosim uza sat takve stvari?

I mala ništa ne odvratila, ali dobar i sretan smiješak i pogled, sav sjajan i pun iskre, govoraše mi da me je razumjela, a ja od silna ganuća i sav blažen i sretan ulovim joj glavicu u obje ruke, cjelovima uzmem joj pokrivati i mile oči i duge trepavice i slatke usne i uski vrat i privinem je posve k sebi.

A mjesec tako se stavio da je pune valove svjetla sipao i lijevao na krasnu plavu glavicu, naslonjenu bez riječi na moje grudi, gdje sam čutio žarko nadimanje njenih njedara, a lahorenje njezina daha plovilo mi kraj lica.

Segnem rukom k oknu i prevučem preko okna zastor. Bio sam ljubomorani i na same modre mjesečeve trake da mi je ne gledaju i ne vide kako je dražesna, sveta i nevina, sva i ljubav i njena vječna pjesma!

SA ŠETNJE

Već tone večer u crnini sjenama i dubokim tminama noći. Na južnom se zapadu spušta grimiznosjajna Venera u talasje maglâ i parâ što dršću tik nad nebosklonom. Traci su joj kao oganj ili kao blijesak ogromna rubina. Na jugu bliješti sam za sebe Fomalhaut.¹²⁸ Bijela Vega¹²⁹ već se daleko svrnula k zapadnom nebu i Deneb¹³⁰ za njom, dok je Atair¹³¹ malone zašao za rubom brijega na zapadu. Na sjeveroistoku visoko se digla Kapela da svojim crvenim sjajem začarava oko. Nešto niže za njom uspinju se Kastor i Poluks,¹³² dok se baš na istoku žari Aldebaran¹³³ a više njega titraju i sviću Plejade.¹³⁴ Čisto pak zadivljeno i obajano ovjesi se oko nešto dalje o južni istok gdje se već dosta visoko uspelo divno Orionovo zvjezdište sa svojim bajnokrasnim zvijezdama Betejgeuzom¹³⁵ i Rigelom.¹³⁶ A tik nad gorom sjaji se i bliješti kao ogroman, kao pravi nebeski alem, sjajni, modrobijeli Sirius.

Duša se sasvim predaje toj nebeskoj veleljepoti. Čisto joj je kao da sluša ili osjeća najdivniju himnu i šapat velike prekrasne priče. Ti daleki traci kao da rastiru i donose na tu nedoglednu snijegom prikrivenu krajinu daleke - daleke dojave iz stranih svjetova, kao da na njima brodi i titra bajna nekakva pjesma, a svakim titrajem svojim otkrivaju vječnost ljepote i zборе o veličanstvu i svetosti beskonačne vasseljene i njenog života a ipak čuvaju nedostupnu božansku tajnu. Jer što sam više morao da se divim neizmjernosti tu nad sobom, i što sam više morao da slavim one umnike koji su pomogli čovječanstvu da može razumjeti istine iz onih dalekih visina i dubina, to sam sve više i više osjećao oko

¹²⁸ **Fomalhaut** - zvijezda prve veličine u zviježđu Ribe

¹²⁹ **Vega** - zvijezda u zviježđu Lire na sjevernom nebu

¹³⁰ **Deneb** (arap. rep) - svijetla zvijezda u zviježđu Labuda

¹³¹ **Atair** - sjajna zvijezda u zviježđu Orla

¹³² **Kastor i Poluks** - zviježđe Blizanci

¹³³ **Aldebaran** - zvijezda u zviježđu Bika

¹³⁴ **Plejade** - jato zvijezda u zviježđu Bika (Vlašići)

¹³⁵ **Betejgeuz** - zvijezda u zviježđu Orion

¹³⁶ **Rigel** - zvijezda u zviježđu Orion

sebe dah velike - neponjatne tajne što se vije uz te zlatne i srebrne niti koje trebaju deset, stotinu, hiljadu i hiljadu godina dok se oskliznu uz našu zemlju.

Iz misli me mojih trgne dragi glas. U tmimi večernjoj jedva se izvijale konture dražesne i stasite pojave. No ili se odrazivao trak koje zvijezde sa neba ili se velika radost odavala, njezine sam krupne sjajne oči vidio u tmimi, gledao žarki blijesak njihovih zjenica i osjećao da na iskrama njegovim struji k meni sva bajna i slatka snaga prave velike ljubavi, sva tajanstvena i moćna isto kao gore tečajni onih zvijezda, sva nadahnuta istim tajnim, istim božanskim dahom i sva određena i opredijeljena sudbinom baš kao putovi dalekih tih sunaca nad nama.

I makar je studena zimska večer, mi se ipak dajemo na šetnju i puštamo u tihu samotnu krajinu, svu zaogrnutu dalekom šutnjom i bjelinom visoka snijega. Sretni smo i blaženi! Sva raskoš i sav žar osamljene blizine zatalasa oko srca i duše, a spomen na tolike blažene časove, provedene ovako za sebe, zalelija se oko nas. A oko se već toliko priučilo tmimi, da je svu sve više i više gledam i vidim ono milo ovalno lice iz mekog krzna, one sočne pune usne, onaj tanki pas, one dražesne žive kretnje.

Onda mi stane pričati.

- Imala sam čudan san. Išla sam pustom nekom krajinom, ali ne tako pustom da ne bih bila susretala ljudi. No čudno su izgledali, a još čudnije govorili. Nisam znala kamo da ih svrstam. Čas su me sjećali nekog pastora što ga slušah jednoć u Njemačkoj, čas opet jednog kapucina što sam ga čula u nekom selu pokraj Napulja, onda opet nekog rabina iz Galicije, najzad pak bilo mi kao da slušam i vidim u njima novobiblijske farizeje. Gotovo iste lamentacije na bijedu života, isto proklinjanje što život nije svaki put u skladu s paragrafima ljudskih ustanova. I ljutila sam se i trpjela od toga nerazumijevanja života. Čisto mi već bilo da bih bila najvoljela plakati. No uto se rasprostire silna svjetlost. Preda mnom je stajao Isus - u svoj svojoj božanskoj vječnoj ljepoti. Iz sasvim bijele, duge i široke haljine pružao je prema meni ruku - kao na blagoslov i na utjehu. Reče mi da dolazi sa samarićanskog zdenca. I onda reče: »Blažena ti, jer ti je srce obasjano i ozareno ljubavlju. Ljubav je jedina kojom se vrši božji zakon i jedino po njoj nastaju sveze, stalne i vječne pred ovim zakonom. Ljubav je život, a život nije ništa drugo nego dah moga oca.« A iz krasnih neobičnih očiju svijetlio je na me pogled pun blagosti, dobrote i istine, i iz cijele pojave i daleko oko nje strujalo k meni i svijetlilo nešto u čem sam spoznala ljubav u njejoj općenitosti i kao podržavateljicu svega što kruži nebom i što se miče zemljom. Od toga se probudim.

A ja se zagledam u drago lice i u sjajne svijetle oči. Ustavih je i moradoh obje joj ruke uzeti u svoje ruke, da se onda uronim dugim pogledom - pogledom žarkim u tu dragu pojavu kojoj iz orisa kao da se eto na preda mnom slagala slika ljubavi same; zagledam se u tu nježnu divnu raskoš iz koje kao da je zamnijevao do mene akord vječne harmonije i stih vječne pjesme.

I dotle mi duša sanja ili osjeća priču:

»Iz vječne beskrajnosti siđe u dubine vremena i prostora prekrasan anđeo. U novim sferama morade primiti oblik tvari. Najprije ga vuklo onamo k obalama Nila i Ganga da bude lotosov cvijet, onda htjede da se smjesti u jajašce slavujke kraj koje je slatko i zvonko biglisao slavuj. Ali u knjizi sudbe, vladarice, i u vječnosti i u vremenu, stajaše drugačije određeno. I anđeo se dade pod srce žene, sretne i blažene u naručju i zagrljaju muža, od nje izabranog i za uvijek ljubljenog, i tako bude iz anđela dijete.«

A što je dulje gledam, to više ćutim anđeosku blizinu. Sva velebnost neba i njegovih zvijezda nad nama, sva ta beskonačnost i ogromnost nebrojenih svjetova, nije nerazmjerna

Ksaver Šandor Gjalski: Odabrane pripovijetke

prema sreći i blaženstvu što mi sjaji iz milih njenih očiju - iz slatke njene blizine, i usne moraju neprekidno šaptati tek jednu riječ: - Anđeo - anđeo! Na nebu pak dotle uspela se Kapela već blizu zenita, na »krajnjem istoku pomalja se Arktur¹³⁷ - i njihovi grimizni traci kao da i nju grimizom kite i daju joj kraljevske časti. I tek tada zamijetismo kako nam je duga šetnja, i vratismo se kući.

¹³⁷ **Arktur** - sjajna zvijezda na sjevernom nebu

RJEČNIK

adjunkt (lat.) - pristav, pomoćni činovnik, vježbenik

akoprem (kajk.) - premda, makar, mada, iako

à la (franc) - kao, na način; **à la grecque** - na grčki način; **à la Watteau** - na način Jeana Antoineta Watteaua, francuskog slikara (1684- 1721), začetnika rokoko

alodijalan - koji ne podleži porezu

amcdiner (njem. Amtsdienner) - uredski sluga, kancelarijski podvornik, poslužitelj

amice (lat.) - prijatelju

Anadiomena (grč.) - »iz morske pjene rođena«, pridjevnik starogrčke božice Afrodite

Andrassy, Gyula (1823-1890) - mađarski grof i državnik; sudjelovao u buni 1848. na strani revolucionara; poslije sloma revolucije živio u Parizu

apelacija (lat.) - prizivni sud, sudište višega reda kome se ulažu žalbe

arenda - zakup, zakupnina; **arendašica** - zemlja koja se daje u arendu

argonautika - velik, dugotrajan i opasan pothvat (prema Jazonu i Argonautima)

astrahan (po ruskom gradu Astrahanu) - vrlo fino janjeće krzno sjajocrne i kovrčaste dlake

ašešor (od lat. assessor) - prisjednik, pomoćni činovnik

atila - kratak, u struku jako stegnut kaput s gajtanima, mađarska narodna nošnja

avancement (franc) - unapređenje, promaknuće u službi

bachovski - koji se odnosi na Aleksandra Bacha, glavnog predstavnika carskog apsolutizma 1852-1860.

bädecker (njem.) - prema imenu izdavača nazvana knjižica s opisom nekog grada i s naznakom njegovih znamenitosti

banderij - četa konjanika sa zastavom, konjanička pratnja (nekad osobito kod moćnih feudalaca ili visokih crkvenih dostojanstvenika); **banderijalac** - pripadnik banderija, konjanik u banderiju

Banski stol - apelaciono sudište u starom hrvatskom sudstvu

barilce (tal.) - burence, bačvica

beamter (njem. Beamte) - činovnik (obično u porugljivom smislu), kruhoborac

Bedeković, Koloman (1818. do 1889) - pristaša unionističke stranke u Hrvatskoj, bio hrvatski ministar u Beču i god. 1871-1872. ban

bešeler (njem. Beschäler) - pastuh, ždrijebao; pastuhar, nadstojnik nad pastusima

biroš (mađ.) - govedar, kravar, volar

brahijalan (od lat. brachium, ruka) - ruč-

ni, tjelesni, fizički; **brahijalni povjerenik**
- osoba koja je dobila zadatak da fizičkom silom skrši neki otpor

brijeg - obala

chevaux-leger (franc.) - laki konjanik

cintor - groblje

c. kr. - skraćena za »carsko-kraljevski«

conditio sine qua non (lat.) - uvjet bez

kojega se ne može nešto učiniti

coprnica - vještica, čarobnica

čorda - stado, krdo

čuti - u kajkavskom govoru često umjesto bdjeti, ne spavati

Deák, Ferencz (1803-1876) - pored Lajoša

Košuta najjača mađarska politička ličnost u 19. stoljeću (poslije revolucionarne mladosti pristaša nagodbenjačke politike prema Austriji i prema Hrvatskoj)

delator (lat.) - potkaziivač, doušnik, špijun

delba (kajk.) - dioba, djelidba

desavuirati (franc.) - opovrgnuti, utjerati u laž

dijetenklasa (njem. Dieten-klasse) - činovnička grupa, kategorija, klasa, tzv. činovni razred

duplir (tal. doppiere) - velika voštana svijeća

eau de Cologne (franc.) - kolonjska voda, mirisava vodica

egzaltadosi (po španj.) - zanesenjaci (u Španjolskoj su tako nazivali pristaše krajnje demokratske stranke osnovane poslije revolucije 1820)

egzercirmajstor (po njem.) - podoficir ili oficir koji je s vojnicima izvodio vojne vježbe (tzv. pješadijski egzercir)

eminens (lat.) - izvrstan, odličan; **eminentissimus** - najizvrstniji, najodličniji

empire (franc.) - umjetnički stil iz doba Napoleona I

espap (tur.) - roba, predmet trgovine

Excellenz-Herr (njem.) - gospodin ekscelencija, preuzvišeni gospodin

Excellenztitel (njem.) - titula, naslov ekscelencije (preuzvišenosti)

fara (njem. Pfarre) - crkvena župa, parohija

fatum (lat.) - sudbina

faunsko - kakvo je u fauna, starorimskih nižih šumskih bogova

fčiniti (kajk.) - učiniti

felčer (njem. Feldscher) - ranarnik, vojni liječnički pomoćnik

fenrik (njem. Föhnrich) - zastavnik

ferman (tur.) - zapovijed, naređenje, nalog

Festungskommandant (njem.) - zapovjednik tvrđave

filistar - malograđanin, čovjek ograničenih vidika

firciger - v. **Vierziger**

For - Forum Romanum, glavni trg u starom Rimu

foršland (njem. Vorstand) - predstojnik, poglavar

frankfurter - vrsta kobasice

furešac (od franc. fourrageur - konjanik) - oficirski momak, posilni

furvezer (njem. Fuhrwaser) - vozar, vozač, pripadnik vojničke vozaarske jedinice

gluša - tišina

godovno (kajk.) - imendan

gorni - vinogradski

gouvernement (franc.) - namjesništvo provincije, pokrajinska uprava

gransenjer (franc. grandseigneur) - velik, važan, ugledan gospodin

Grethen - njemački hipokoristik od Margareta (glavno žensko lice u Goetheovu Faustu)

grossvaterski (njem.) - djedovski, starinski

habt acht, habakt (njem.) - vojna komanda koja odgovara današnjoj: mirno!

u habtacht-pozi - u stavu mirno

Haller, Franjo - hrvatski ban 1842-1845.

hariš - vrsta ptice, prepeličar (lat. Crex

pratensis)

hektičan (po grč.) - sušičav, tuberkulozan

herein (njem.) - unutra, slobodno, izvolite ući

hištvo (kajk.) - kućanstvo, domaćinstvo

hofrat (njem.) - dvorski savjetnik (nekada visok činovnički položaj)

hofrihter (njem.) - sudac velikaškog suda, »dvorski sudac«

honved (mađ.) - domobran, vojnik u mađarskoj vojsci (hon - domovina, ved - branitelj)

idiom (grč.) - govor, narječje, dijalekt

imenito - osobito, naročito

imperator (lat.) - car (misli se Napoleon I)

infanterija - pješništvo

informator (lat.) - kućni učitelj, instruktor, odgojitelj

inoš (mađ.) - sluga, lakaj

in parenthesi (lat.) - »u zagradi«, tj. uzgred rečeno

institutka - djevojka koja se nalazi na odgoju u nekom odgojnom zavodu (»institutu«)

jenkrat (kajk.) - jedanput, jednom

juhtenski - pridjev prema juhta, nepromočiva, čvrsta, gipka koža, osobito od mlade stoke (u ruskom jeziku iz holandskoga)

jurassor (lat.) - prisežnik, prisjednik, pristav (vrsta nižeg činovnika)

kasapnica (tur.) - mesnica

katana (mađ.) - vojnik, konjanik, husar

kebar (njem. Käfer) - kukac

kesno (kajk.) - kasno

kirasiri (franc. cuirasse - oklop) - oklopnici

kitničar - čovjek koji se bavi proizvodnjom ili prodajom »kitnica«, tj. predmeta za kićenje, galanterijske robe

k. k. (kaiserlich-königlich) - carsko-kraljevski, državni; **k. k. Gerichtsrat** - carsko-kraljevski sudbeni vijećnik

kolomija (kajk.) - usjek od kotača na mekoj cesti, kolosijek, kolotrag

komasacija - »okupljanje u masu«, tj. spajanje manjih razbacanih poljoprivrednih objekata u jedinstveni veći objekt

komeš - »grof«, »župan«, poglavar plemenite općine Turopolje

komišar - komesar, povjerenik

kompozit (lat.) - smjesa, mješavina

kongregacija (lat.) - skup skupština, kongres

konstitucija (lat. constitutio) - ustav;

konštitucionalac - borac za ustavna prava

konvolut (lat.) - svitak, smotak, spoj od nekoliko svezaka

Košut (Kossut) Lajoš (Lajos) (1802-1894) - vođa mađarske revolucije 1848, najznatnija ličnost mađarskog javnog života u 19. stoljeću

krajcarak - umanjenica prema krajcar, nekadašnji sitni novac, stoti dio forinte

krajsforštant, krajshauptman - okružni načelnik, predstojnik upravnog okruga

kramar - sitni trgovac

kristbaum (njem.) - božićno drveće

krogen (njem. Kragen) - ogrlica

kumpanija - četa, kompanija

kurija (lat.) - plemićki dvor, kanonička kuća

lajtnant - poručnik

lamentacija (lat.) - tužaljka, naricaljka

lankasterka - vrsta lovačke puške (po engl. gradu Lancasteru)

lapalije (njem. Lappalien) - trice, sitnice, tričarije

lastovan - lagan, ugodan, zamaman

latak (iz češ.) - sukno, tkanina, štof

Lateran - papina palača u Rimu

lehko (kajk.) - lako, lagano

Lehrbub (njem.) - šegrt, naučnik

ljesa - drvena vrata, kapija od dasaka (ugrađena u plot)

ljevaka - lijeva, lijeva ruka

magnifice (lat.) - titula nekadanjih visokih činovnika: plemeniti, uzvišeni, veličanstveni, velemožni

maire (franc.) - gradonačelnik

marof (njem. Meierhof) - majur, imanje

mast - boja

militar - vojska; **militarac** - vojnik, vojni službenik; **militarski** - vojnički

milly - svijeća, bijela svijeća iz nekadanje bečke tvornice kojoj je vlasnik bio dr. de Milly

ministarstvo - u starom jeziku ne samo pojedini resor, nego čitava vlada

mirha (arap.) - mirisna smola nekih tropskih stabala

mirozov - povečerje, muzički poziv vojnicima na spavanje (jednom trubom ili sa više njih)

mjemben - zastarjeli oblik za mjeničan (mjembeno pravo - mjenično pravo)

moderaterka (prema franc. modérateur) - svjetiljka kojoj se svjetlo može regulirati, petrolejska lampa

namira - priznanica, potvrda (o primljenom novcu)

naopuno - potpuno, priljubljeno

natürlich (njem.) - naravno

nebosklon - obzor, horizont

neponjatno (po rus.) - nepojmljivo, nesхватljivo, nedokučivo

nesetan - posljednji; **svaki i nesetni** - svaki bez izuzetka

niks dajč (njem. nichts deutsch - ništa njemački) - ne znam, ne govorim, ne razumijem njemački

numeruš (kajk.) - broj

organac - vergl, orguljice, glazbeni instrument koji se svira okretanjem ručice
ortografija (grč.) - pravopis

pačiti - škoditi, smetati

palača - u kajkavskom govoru: najveća soba u gospodskoj kući (Akad. rječn.)

palatin - najviši državni dostojanstvenik u nekadanjoj Mađarskoj, zamjenik kralja

paor (njem. Bauer - seljak

pardon (franc) - pomilovanje

parizervuršt (njem.) - vrsta kobasice, »pariška kobasica«

paroh - župnik

paroka - perika, vlasulja

pavlini - pripadnici crkvenog reda sv.

Pavla pustinjaka, u Hrvatskoj zvani »bijeli fratri« i »svrakari«; imali su sasamos-tan i u Varaždinu

pečal - bol, jad, tuga

pedepsati - kazniti, kažnjavati

Pegaz - u starogrčkoj mitologiji krilati konj muza i pjesnika; **zajahati Pegaza** - propjevati, postati pjesnik

percepteur (franc.) - poreznik

perpetuus (lat.) - vječan

pitijski - na način Pitije, proročice u Apolonovu hramu u Delfima, koja je davala dvosmislene odgovore; nerazumljiv, tajanstven, dvosmislen, zagonetan

počitanje - poštovanje

popoldašnji (kajk.) - poslijepodnevni

Pozdravljenje - jutarnji i večernji poziv zvonjavom na »Pozdrav Gospin« (ljeti u 4 a zimi u 5 sati ujutro odn. u 7 ili 8 sati uvečer)

prečteti (kajk.) - pročitati

prefekt (franc. préfet) - vrhovni upravni činovnik departmana

prekogroblje - zagrobni život, »drugi svijet«

prelest - draž, zanos, ugoda, slast, osobito ljubavna omama; **prelestan** - divan, krasan, zanosan, omamljiv

prepošt - v. **prepozit**

prepozit (lat.) - pretpostavljeni, poglavar, starješina (u nekoj crkvenoj ustanovi)

preštimavati (kajk.) - cijeniti

prezidijalan - predsjednički, koji potječe iz predsjedništva (vlade)

providnik - upravitelj, nadzornik, provizor (v.)

provizor (lat.) - upravitelj, nadzornik imanja, »providnik«

purgar (njem. Burger) - malograđanin, sitnopošjednik; sitničav čovjek

Radeckoga marš - koračnica, komponirana u čast austrijskog vojskovođe Johanna Wenzela Radetzkyja (1766-1858), koji se proslavio u mnogim bitkama i Austriji izvojsčio više vrijednih pobjeda
rajši, rajše (kajk.) - radiji, radije
rajtpajč (njem. Reitpeitsche) - jahački bič, korbač, stik

Rauch, Levin (1819-1890) - hrvatski ban 1868-1871, nametnuo hrvatskom saboru nagodbu s Mađarima

razizeman - prizeman

razvojačenje - pojam koji je bio vrlo čest u prošlom stoljeću, kada se radilo o tom da se hrvatski krajevi koji su bili pod vojnom upravom (Vojna krajina) privedu pod civilnu vlast

regimenta - puk, pukovnija; u Vojnoj krajini teritorijalna jedinica

restauracija (lat.) - ponovni izbor činovništva kojemu je istekao mandat, odn. izbor novih činovnika za sabor, za županiju i sl. (nekada u Hrvatskoj važan politički događaj pri kojem su stranke odmjeravale svoje snage)

revocirati (lat.) - opozvati, demantirati
riter (njem. Ritter) - vitez

Schusterbub (njem.) - obućarski šegrt
segregacija (lat.) - dioba vlastelinskih šuma i pašnjaka prigodom likvidacije kmetskih odnosa; odvajanje, odjeljivanje, razlučivanje

sekundijaš (prema lat. secunda classis - drugi red) - tzv. drugoredaš, đak koji je propao u razredu, ponavljač

sekvestar (lat.) - upravitelj imanja stavljeno pod sekvestraciju, tj. prinudnu upravu, kad vlasnik nije u stanju da imanjem sam upravlja (ako je npr. protiv njega otvoren krivični postupak)

senioratski (lat.) - koji pripada najstarijemu sinu po nasljednom pravu

serafin (hebr.) - anđeo najvišeg reda

Spezereihandler (njem.) - prodavač živih namirnica, sitni trgovac

spravišće (kajk.) - sabor

sproći se - prošetati se, sprovesti, otpitati

stearinka (stearin-svijeća) - svijeća od stearina (glavna sastojina loja i drugih čvrstih masti)

stopram (kajk.) - istom

sučija (zapravo sudčija) - sudački položaj, čast suca

sumavati - dovijati se pomišljati; smišljati, namjeravati

surina - kratak kaput s gajtanima

šoštár (njem.) - postolar

špan - gospodarski činovnik na feudalnom imanju, nadglednik kmetova, nadzornik radova

špecerajhändler - v. **Spezereihändler**

štabsoficir - oficir na službi u štabu

štacrat (njem. Staatsrat) - državni savjetnik

štacunar - trgovac, dućandžija

štathalterija (njem. Statthalterei) - namjesništvo, namjesničko vijeće (neka vrsta zemaljske vlade)

Štefencerl - njemački hipokoristik za ime Stephan (pomalo šaljiv i podrugljiv)

štifelhozni (njem. Stiefelhose) - hlače donjim dijelom usko priljubljene uz listove te se uvlače u čizme, jahačke hlače

štiflete (prema njem. Stiefeletten) - visoke cipele gotovo do ispod koljena, polučizme

švolezej - v. **chevaux-leger**

Tagebuch (njem.) - dnevnik

tea-ruža - vrsta divlje ruže, tzv. ruža čajnjača

tebeth - četvrti mjesec građanske a deseti crkvene godine kod Židova; odgovara našem prosincu

ulani - konjaničke jedinice oboružane kopljima, kopljanici

urbar (prema lat. urbium - ralo, plug) - propisi kojima su nekad bili uređivani posjedovni odnosi između feudalaca i kmetova

uršulinka - pripadnica katoličkog reda sv. Uršule, osnovanog u 16. stoljeću; kod nas bio znamenit samostan uršulinki u

Varaždinu gdje su se odgajale plemićke i bogataške djevojke

vafenrok (njem. Waffenrock) - u njemačkoj i austrijskoj vojsci kratak oficirski kaput do bedara

varmeđija (mađ.) - županija (velika upravna oblast u nekadanjoj Hrvatskoj)

več (kajk.) - više

verbovanje - regrutiranje

Vierziger (njem.) - četrdesetogodišnjak

vis-à-vis (franc.) - prema, što se tiče

Vorbereitungsschule (njem.) - pripravna, prethodna škola

vre (kajk.) - već

zač (čak.) - jer; zašto

zasluga - zarada, zaslužba

zeti (prez. **zemem**, kajk.) - uzeti

zmirum (kajk.) - uvijek

znaličan - radoznao, znatiželjan; **znaličnost** - radoznalost, znatiželja

znomenito - značajno

zornica - jutarnja, vrlo rana služba božja u adventu

zvaničnik - činovnik

ženij (po franc. izgovoru) - genij

žiro (tal. giro) - jamstvo, garancija